

Göteborgs Stad

Angered

Tjänsteutlåtande

Utfärdat 2015-10-02
Diarienummer N131-
0294/15

Utvecklingsavdelningen

Wenche Lerme
Telefon 031-365 10 64
E-post: wenche.lerme@angered.goteborg.se

Yttrande till byggnadsnämnden över remiss om rapporten ”Moderna Göteborg, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del III - ett program för bevarande”

Ärendet

Byggnadsnämnden beslutade den 17 juni 2015 att rubricerad rapport som kompletterar Göteborgs Stads kulturmiljöprogram ska sändas ut på remiss och önskar eventuella yttranden senast den 30 oktober 2015.

Förslag till beslut

Stadsdelsnämnden tillstyrker att rapporten ingår som en ny del i stadens bevarandeprogram under förutsättning att förvaltningens synpunkter beaktas.

Stadsdelsnämnden översänder upprättat tjänsteutlåtande till Byggnadsnämnden som eget yttrande.

Stadsdelsnämnden förklarar paragrafen omedelbart justerad.

Bakgrund

Moderna Göteborg omfattar särskilt värdefull bebyggelse i Göteborg som uppförts under perioden 1955-1975, de så kallade rekordåren. Rapporten föreslås vara en komplettering, del III, av Göteborgs stads kulturmiljöprogram.

Bebyggelseutvecklingen under den aktuella perioden utmärks av såväl storskaliga bebyggelseområden som storskaliga infrastrukturprojekt. Rapporten omfattar därför också infrastrukturprojekt och då rådande stadsplanetänkande.

Det mesta av grundmaterialet är hämtat från kulturhistoriska inventeringar som Stadsmuseet gjort åren 1997-1999. Dessa utmynnade i en inventeringsrapport som beskriver bebyggelse och miljöer på ett värderande sätt, och som sedan dess kommit att användas som ett inofficiellt bevarandeprogram.

Innehåll

Rapporten inleds med en läsanvisning, därefter med en beskrivning av stadens utbyggnad under den aktuella tiden för att sedan fokusera på de enskilda stadsdelarna.

I varje stadsdel beskrivs den lokala karaktären och det som är specifikt för området i förhållande till stadens utveckling. På objektnivå finns byggnader eller anläggningar som har bedömts åskådliggöra det moderna Göteborgs kulturarv i fysisk form. Ett urval

har sedan gjorts av områden och byggnader som det är viktigt att värna om. Urvalet grundar sig på karaktär, kvaliteter och typiska uttryck för tidens samhällsplanering. Motiv för urvalet framgår av en beskrivande text tillsammans med orienterande bilder och kartor.

Användning

Rapporten ska användas som stöd för Översiktsplan för Göteborg och vid bygglov och detaljplanering.

Angered

Kapitlet startar med en översiktlig stadsdelsbeskrivning där bland annat områdena beskrivs som trafikseparerade med en dominerande bebyggelse av flerbostadshus. Varje områdes karaktär beskrivs därefter för att följas av en historisk tillbakablick. De områden som pekas ut som särskilt värdefulla är enligt nedan, delar av motiveringarna i kursiv text.

Skolspåret i Hjällbo

Skolspåret är ett ovanligt omsorgsfullt gestaltat bostadsområde från den aktuella epoken, som samtidigt uppvisar en tidstypisk struktur. Det arkitektoniska uttrycket är välbevarat med sin speciella detaljkänsla, konstnärlig utsmyckning samt fasadprofilering.

Hjällbo kyrka

Hjällbo kyrka har miljömässiga och arkitektoniska kvalitéer och en välbevarad interiör från 1970-talet. Den är med sina enkla volymer, valvformer och hårdbrända tegel mycket typisk för 1970-talets stora kyrkobyggnadsepok som gärna sökte sig tillbaka till historiska förebilder. Utformningen lyfter fram de traditionella materialens - främst teglets och koppars - egna egenskaper.

Hjällboskolan

Hjällboskolan är en central och karaktärsgivande byggnad i bostadsområdet. Skolan är typisk för tiden på så sätt att den är byggd vid stråket mellan hem och centrum med en öppen skolgård och med en ambition att ha även utåtriktade samlingslokaler. Skolaulan skulle exempelvis kunna dimensioneras och utrustas för teater eller andra evenemang kvällstid. Skolan är ett exempel på "en skola mitt i byn", med ett bibliotek som fungerar både som stadsdelsbibliotek och skolbibliotek.

Eriksbo Parklek

Bemannade parklekar fanns i alla stadsdelar fram till 1980-talet, bara i Hjällbo fanns det tre. Eriksbo parklek är den enda som finns kvar. Sverige var på den tiden känt internationellt för sin satsning på barns lek och utemiljö och parkleken representerar det omfattande arbete som lades ned på att skapa bra och stimulerande lekplatser.

Bredfjällsgatan i Hammarkullen

Nio stycken åtta- till niovåningars skivhus i olika längd är grupperade vinkelrätt i förhållande till varandra i U-form omkring gårdar med en naturligt kuperad terräng. De långa byggnadsvolymer bryts endast upp av smala passager. På grund av gårdarnas kuperade topografi, liksom skivhusens placering, skapas inte någon överblickbar gårdsbildning i området. Längs fasaderna däremot uppstår en intimare rumskänsla mellan byggnad och bergsparti. I bottenvåningarna finns lokaler för olika ändamål, till exempel daghem.

Västerslänt i Hammarkullen

Radhusområdet ger med sin belägenhet, huskropparnas utformning och sin situationsplan en distinkt skulptural verkan. Genom enkla geometriska formvariationer och tidstypiska material bildas en spännande miljö som utgör ett tydligt tidsavtryck. Områdets ursprungliga utseende är relativt välbevarat.

Sandeslättskroken i Hammarkullen

Området har en ovanlig arkitektur och stadsplan utan motsvarighet i Göteborg. Anpassningen till terrängen är omsorgsfullt utförd. Området som helhet är välbevarat.

Angered centrum med Blå Stället - Angereds torg, Länkhavsgatan, Fjäderhavsgatan m.fl.

Centrumanläggningen är med sina butiker, affärskedjor samt kulturhus och skola ett typiskt exempel på det sena sjuttioalets kvarterslika och mera traditionellt stadsmässiga stadsbyggnad, som en reaktion mot miljonprogrammets arkitektur. Förbättring av offentlig och kommersiell service genom koncentration av verksamheter ingick i dåtidens planeringsidé. Blå Stället är en välplanerad offentlig byggnad som inrymmer såväl kultur som utbildning. Den djupblå spritputsen är en viktig karaktäristika som understryker husets egenart.

Rannebergen - Rannebergsvägen , Fjällblomman, Fjällviolen, Fjällveronikan m. fl.

Efter Rannebergen upphörde produktionen i liknande skala, byggnadsteknik och utformning – Rannebergen representerar den rationaliserade byggnadsepokens höjdpunkt i Göteborg. Området är såväl tidstypiskt som unikt i sitt slag och husen är distinkta i landskapet, av somliga kallade ”modernismens herrgårdar”. Arkitektoniskt sett är Rannebergen ovanligt sammanhållet. En borgliknande krans av en enda hustyp omgärdar ett naturområde av Hedens storlek.

Lövgärdet - Kaprisgatan

Radhusen vid Kaprisgatan uppvisar en alternativ form av boende; hyreslägenhet i radhusform, som uppkom och blev relativt utbredd under 1960-talet. Området är ett av få som inte har övergått till annan äganform. Husen är med sina platta tak och rödmålade träfasader typiska exempel på en typologi inom sin tids radhusbyggande.

Västra Gårdsten - Peppargatan, Kanelgatan

Med sin höjd och sina natttid lysande, uppglasade trapphus har området en karakteristisk, vida synlig profil. Materialet och utförandet i området är tidstypiska, men byggnadsstilen är säregen. I området har konsten, vyerna från den höga landplatån samt temavisa trädplanteringar sammansmält nästan till en skulpturpark.

Konsekvenser ur ett hållbarhetsperspektiv

Att ta med rekordårens bebyggelse i bevarandeprogrammet för Göteborg kan stärka stadens identitet. Det kan bidra till en känsla av stolthet att bo i ett område som officiellt har bebyggelsekvaliteter, vilket i sin tur kan stärka social hållbarhet.

Ett bevarandeprogram kan också i sämsta fall stå i vägen för behov av förändringar i bebyggelsemiljön för att utveckla den sociala miljön, i så fall kan det motverka social hållbarhet.

Ur ett ekonomiskt perspektiv är det av stor vikt att fastighetsägare vet vad som förväntas vid renoveringar, till exempel står en stor del av miljonprogrammets byggnader inför stora renoveringar, där också energieffektivitet och estetiska kvaliteter behöver stärkas.

Barnperspektivet

I rapporten tar man inte specifikt upp barnperspektivet, vilket är en brist.

Förvaltningens överväganden

Rapporten bygger till stora delar på inventeringar och bedömningar gjorda under 1990-talet och man gör kopplingar till 8 kap. 13 och 14 §§ plan- och bygglagen som handlar om förbud mot förvanskning och underhåll och varsamhet.

Sedan 1990-talet har samhället utvecklats vad gäller samtalet och kunskaper om hållbarhet. Det är därför angeläget att programmet inte står i vägen för nödvändig utveckling och förtätning av områdena.

Angered planerades på 1960-talet för att rymma 130 000-185 000 invånare år 2000, mot dagens befolkning av ca 50 000. Detta har bland annat har fått till följd att stadsdelen fysiskt sett är dåligt sammanhållen och de olika stadsdelarna har en svag rumslig integration sinsemellan, med barriärer av olika slag, trots att de ligger nära varandra. Här finns oklara samband och odefinierade rum som gör att de kan vara svåra att orientera och identifiera sig i, och därmed svåra att vistas och mötas i.

I stadsdelen finns behov av förtätning för ökad trygghet och för att binda ihop de olika bostadsområdena, liksom för att möta den svåra bostadsbristen som råder.

Förvaltningen ser gärna att rapporten kompletteras med ett resonemang kring social hållbarhet och värdefull bebyggelse; hur kan områdena utvecklas och renoveringar göras, vilka kvaliteter finns som stödjer ett gott socialt liv, vad kan behöva förändras utifrån de brister som finns? Hur används miljöerna? Blev det som man tänkt? Vilka förebilder fanns?

Rapporten behöver också kopplas till 1 kap. 1 § och 2 kap. plan- och bygglagen som tar upp sociala aspekter i planeringen. Då blir det också naturligt att lyfta in barnperspektivet.

Samverkan

Information i Förvaltningsövergripande Samverkansgrupp den 21 oktober 2015.

Stadsdelsförvaltningen Angered

Marianne Olsson
Stadsdelsdirektör

Babbs Edberg
Utvecklingschef

Bilaga: Utdrag ur Moderna Göteborg – kulturhistorisk värdefull bebyggelse Del III - sid 1-90, 496-501

Remissversion
20150814

MODERNA GÖTEBORG

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE DEL III

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

MODERNA GÖTEBORG är en delrapport i projektet Moderna planeringsunderlag. Projektet har utförts av Göteborgs stadsmuseum med stöd av en tvärsektoriell arbetsgrupp. Rapporten omfattar det arbete som genomförts under perioden 2010-2014.

Kulturförvaltningens diarienummer: 0877/10

RAPPORTFRAMSTÄLLNING

Textmanus: Anette Lindgren, Anna Reuter Metelius och Sanja Peter
Redaktionellt arbete, layout och objektsfoton där inget annat anges: Anna Reuter Metelius
Kartframställning: Nina Gärdeklint, Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad
Claes Caldenby har medverkat som rådgivande specialist och som författare till vissa delar.

ARBETSGRUPP

Göteborgs stadsmuseum:
Ylva Blank, Anna Reuter Metelius, Sanja Peter

Stadsbyggnadskontoret Göteborgs Stad:
Hans Ander, Malin Häggdahl, Madelene Seberbrink, Ulrika Lundqvist

Park- och naturförvaltningen, Göteborgs Stad:
Helen Svenstam

Stadsledningskontoret, Göteborgs Stad:
Mari Tastare, Hans Linderstad, mfl ersättare

Länsstyrelsen Västra Götaland:
Mats Herklint, Lena Emanuelsson

BILDER

Historiska foton, där inget annat anges: Göteborgs stadsmuseums arkiv
Flygvyer: Stadsbyggnadskontoret Göteborgs Stad

Foto på försättsbladet: Flygvy över Frölunda centrum

Läsanvisningar	6
Den stora moderniseringen	10
Angered	51

HJÄLLBO 68
ANGERED MED RANNEBERGEN 69
GÅRDSTEN MED LÖVGÄRDET 70

Östra Göteborg	91
----------------	----

GAMLESTADEN 40
KVIBERG 41
UTBY 53
KORTEDALA 63

Örgryte-Härlanda	131
------------------	-----

BAGAREGÅRDEN 42
LUNDEN 45
KÅLLTORP 46
SÄVENÄS 47
TORP 49
SKÅR 51
KALLEBÄCK 52

Centrum

181

INOM VALLGRAVEN 01, NORDSTADEN 02
HEDEN 05
VASASTADEN 06
JOHANNEBERG 07
KROKSLÄTT 08
LANDALA 09
LORENSBERG 10
GULDHEDEN 54

Majorna, Linné

261

MAJORNA 23, KUNGSLADUGÅRD 24, SANDARNA 25
STIGBERGET 13
HAGA 15
ÄNGGÅRDEN 18
OLIVEDAL 14

Askim, Frölunda, Högsbo

305

JÄRNBROTT 50, RUD 60
ASKIM 86

Västra Göteborg

345

TYNNERED 61
NÄSET 59, ÖNNERED 62
ÄLVSBERG 55
FISKEBÄCK 56
STYRSÖ 87

Västra Hisingen

384

BISKOPSGÅRDEN 30
ARENDAL 64
TORSLANDA 78

Lundby

421

FÄRJESTADEN 28
TOLERED 31
KVILLEBÄCKEN 38
KYRKBYN 32
RAMBERGSSTADEN 33
SANNEGÅRDEN 34
BRÄMAREGÅRDEN 37

Norra Hisingen

479

BACKA 66
KÄRRA 79
TUVE 81
SÄVE 80
BJÖRLANDA, LILLEBY 77

Källförteckning

496

PROJEKTBESKRIVNING

MODERNA GÖTEBORG är en komplettering av Göteborgs stads kulturmiljöprogram som omfattar särskilt värdefull bebyggelse i kommunen uppförd under de så kallade rekordåren. Bebyggelse från perioden (1955-75) utmärks av en stor skala och omfattar stora delar av samhället. Det avspeglas i föreliggande rapport genom att även infrastrukturprojekt och stadsplanetänkande ingår.

Det ingående materialet baserar sig på tidigare utförda inventeringar och dokumentationer som beskriver bebyggelsen från den aktuella perioden på ett värderande sätt. Endast ett fåtal mindre nya utredningar har gjorts inom ramen för projektet.

LÄSANVISNINGAR

Föreliggande rapport är ett arbetsmaterial och utgör i sin nuvarande form ett förslag till komplettering av stadens befintliga kulturmiljöprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I och II. MODERNA GÖTEBORG följer den struktur som finns i kulturmiljöprogrammet; med äldre stadsdelsnamn, så kallade trakter enligt vilka fastighetsnamnen är uppbyggda: stadsdel, kvartersnummer, enskild fastighet. Innehållet är strukturerat så att varje stadsdel har en miljöbeskrivning med historik och en översiktlig koppling till genomförda förändringar och till bevarandeprogrammet. Aspekter som finns med är sådana som berättar om den lokala karaktären och det som är specifikt för området i förhållande till stadens utveckling. På objektnivå finns de byggnader eller anläggningar som har bedömts åskådliggöra det moderna Göteborgs kulturarv i fysisk form. Det är de karaktäristiska eller typiska uttryck för den tidens samhällsplanering och byggande som har en kvalitet det är viktigt att värna om. Områdets eller objektets historiska sammanhang presenteras och motiv för urvalet framgår av en beskrivande text tillsammans med orienterande bilder och kartor. Syftet är att lyfta fram karaktärsdrag och kvaliteter som kan vara såväl unika som typiska.

URVAL OCH UNDERLAG

Urvalet och grundmaterialet till MODERNA GÖTEBORG är hämtat ur befintlig litteratur och utredningar, med kriteriet att de beskriver tidens bebyggelse på ett värderande sätt, antingen i värderande text eller genom att lyfta fram tidstypiska exempel på periodens byggande. Därutöver ingår ett urval av pristagare ur Per och Alma Olssons fond 1965-83 samt kyrkor byggda efter 1939. Några ytterligare förslag på byggnader och miljöer har tillförts av arbetsgruppen utifrån de ingående personernas kunskaper. Nedan beskrivs de källor som har använts.

Kultuhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg

Av kommunfullmäktige antagna program för bevarande, del I och II som utgör underlag för kommunens planeringsarbete m m. Projektet MODERNA GÖTEBORG har lutat sig mot detta material när det gäller bebyggelse efter ca 1955, varav delar ingår i beslutet. Även strukturen på redovisningen av föreliggande arbete har hämtats ur kulturmiljöprogrammet.

Kultuhistorisk inventering av bebyggelsen från perioden 1955-75, 1999

Mycket av grundmaterialet bygger på den inventering som utfördes av Stadsmuseet 1997-99. Inventeringsrapporten skrevs inte som ett förslag till utvidgning av bevarandeprogrammet. Den har dock fungerat som ett komplement till programmet, och ambitionen fanns att några objekt på sikt skulle hamna i ett utvidgat bevarandeprogram. Rapporten har varit kunskapsunderlag i flera efterföljande projekt, bland annat storstadsprojektet.

Visste du... om rekordårens bostadsbebyggelse i Göteborg

'Visste du...' är en broschyr som skissar karaktäristiska drag i rekordårens byggande i Göteborg. Den bygger på material från storstadsprojektet.

Fritidshus i Göteborgs kommun, rapport i tre delar 2008-2009

Inventeringen utfördes av Stadsmuseet 2008 inom den tematiska satsningen Moderna Västra Götaland. Delar av de inventerade miljöerna är underlag för föreliggande arbete.

Stiftelsen Per och Alma Olssons fond, pristagare

Pris ur fonden har delats ut varje år sedan 1965, och är en samtida värdering av nyproducerad bebyggelse. Prisbelönta objekt är med i urvalet.

Upptäck Angered, Upptäck Hisingen, Upptäck Nordost, Upptäck Västra Frölunda
Guideböckerna ingår i serien Det moderna Göteborg. De lyfter exempel från olika epoker i Göteborgs byggnadshistoria med fokus på efterkrigstidens bebyggelse. I serien saknas ännu guideböcker för östra, södra och centrala Göteborg.

Guide till Göteborgs arkitektur

Allmän vägledning i Göteborgs arkitektur, ger en helhetsbild och har varit ett komplement till övriga källor.

Kyrkobyggnad efter 1939 skyddad i KML enligt särskilt beslut

Kyrkor uppförda innan 1939 har ett generellt skydd. Inom denna inventerings tidsavgränsningar finns några kyrkor som har lagskydd enligt särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

LAGSKYDD GÄLLANDE VARSAMHET OCH FÖRVANSKNING

I Plan- och bygglagen (PBL) anges att: "ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt." (PBL 8:14) Detta krav på varsamt omhändertagande gäller all bebyggelse. För särskilt värdefulla byggnader, till exempel bebyggelse som ingår i det nu sammanställda programmet, gäller dessutom förbud mot förvanskning: "En byggnad som är särskilt värdefull ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas." PBL 8:13. Vidare finns krav på att byggnader skall underhållas med hänsyn till sitt kulturhistoriska värde: "Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras."

Byggnader som är synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde kan också få ett speciellt skydd som byggnadsminnen enligt Kulturmiljölagen (1988:950) 3 kap. Kyrkobyggnader och kyrkotomter tillkomna före 1940 samt ett urval av de yngre är skyddade enligt KML 4 kap. Värdefulla byggnader i statens ägo kan skyddas genom förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM). Riksantikvarieämbetet har tillsyn över de statliga byggnadsminnena. Ärenden som gäller fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor handläggs av Länsstyrelsen.

Ett antal särskilt utpekade områden av nationell betydelse för olika samhällsintressen kan pekas ut som områden av riksintresse enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Riksintressen för kulturmiljövården är ett urval av miljöer som ska representera hela landets 10 000-åriga historia från stenålder till nutid.

ETT KOMPLEMENT TILL ÖVERSIKTSPLANEN

Arbetet med kommunens översiktsplan (ÖP) är en kontinuerligt pågående process. En gång per mandatperiod aktualitetsprövas översiktsplanen av fullmäktige. Vid varje sådant tillfälle kan det underlag som ÖP grundas på kompletteras eller ersättas. På det viset påverkas ÖP av förändringar i omvärlden men även av ändrade politiska uppfattningar och ökad kunskap. Föreliggande rapport utgör ett underlag till Översiktsplan för Göteborg, på samma sätt som sammanställningen Kulturhistoriskt Värdefull Bebyggelse I och II från 1999.

Kommunfullmäktige har, genom sitt antagande av ovan nämnda sammanställning, visat en ambition att värna om det aktuella urvalet av objekt och miljöer. I sin fysiska form ger dessa objekt och miljöer en

berättelse om Göteborgs specifika byggnadshistoria. Fullmäktige har dock inte tagit ett definitivt bevarandebeslut om varje ingående område, inte heller om varje enskild byggnad. Beslut om detta sker vid detaljplanering och bygglovshantering.

Översiktligt planmaterial enligt PBL är inte mer bindande för den enskilde medborgaren än de generella kraven i PBL 8:13 och 8:14. Det visar emellertid vilka värden eller intressen som samhället/kommunen vill slå vakt om vid den avvägning mellan allmänna och enskilda intressen som görs när områdesbestämmelser införs, en detaljplan upprättas eller bygglov prövas. Ågarna till värdefulla byggnader får genom denna publikation tillgång till information om historik, karaktäristik och motiveringar.

AVGRÄNSNING

Nära tre fjärdedelar av byggnadsbeståndet i Göteborg tillkom under perioden med start efter andra världskriget och slut omkring 1980. Inom ramen för arbetet med MODERNA GÖTEBORG har mycket begränsade möjligheter funnits till nya eller kompletterande bebyggelseinventeringar och man har därför i princip uteslutande fått utgå ifrån befintliga källor.

Några industrier och arbetsplatser finns med i materialet men ett helhetsgrepp saknas kring dessa kategorier. De genomförda inventeringarna av bostadsbebyggelsen domineras av flerfamiljshus och enfamiljshus i områden av likartad karaktär. Endast få villor finns med bland värderade byggnader från perioden. Ett litet urval av infrastruktur har tagits med, främst de av landmärkeskaraktär. Därutöver är urvalet av institutioner, handel, kontor, restauranger, hotell, specialbostäder, frikyrkor samt idrottsanläggningar och planerad grönska begränsat.

ÖVERLAPPNING MELLAN BEFINTLIGT OCH KOMPLETTERANDE KULTURMILJÖPROGRAM

Befintliga kulturmiljöprogram, del I och II, innehåller viss bebyggelse som tillkommit under de så kallade rekordåren. För att vara konsekventa mot tidsperioden i MODERNA GÖTEBORG är den bebyggelsen även medtagen här, vilket alltså i enstaka fall har resulterat i överlappning mellan det befintliga delar av kulturmiljöprogrammet och föreliggande komplettering.

Vy mot Rannebergen 1972. Foto: Lars Söderbom

DEN STORA MODERNISERINGEN

Göteborg byggs ut

Göteborg byggdes ut i rekordfart efter andra världskriget till följd av en expansiv konjunktur med påföljande industrialisering och urbanisering. En vid tiden omfattande bostadsprojektering var både en förutsättning för och en konsekvens av de stora industrietableringarna. I Göteborg är denna omständighet särskilt tydlig; verkstadsindustrins stora expansion lade grunden till den snabba stadstillväxten. De stora arbetsplatserna på hisingsidan av Göta Älv kompletterades av de likaledes stora bostadsområdena öster om älven. För att säkra marktillgången för såväl industri, bostäder som andra samhällsfunktioner genomfördes en successiv införlivning av kranskommuner.

Göteborg som tidigare hade byggts ut ciruklärt som årsringar började efter andra världskriget att byggas ut med externa satelliter; grannskapsenheter med bostäder och service, som samtidigt var beroende av moderstaden.

De topografiska förutsättningarna dikterade utbredningens form som fick följa älvdalen och de andra vattenvägarernas sänkta partier. Det byggdes även på sluttningar och på utplanade högplatåer.

Införlivningar

1868 Gamla Älvsborgs Kungsladugård	1931 Nya Varvets socken
1872 Krokslätt Nordgården	1936 Del av Backa socken
1883 Tingstadsvassen samt egendomen Landala och vissa delar av Gibraltar	1940 Del av Björlanda socken
1904 Delar av hemmanet Stora och Lilla Änggården	1945 Västra Frölunda socken
1906 Lundby socken	1948 Backa socken
1909 Del av hemmanet Kålltorp	1949 Enklav av Säve socken
1918 Del av hemmanet Änggården	1951 Områden av Mölndals stad
1922 Örgryte socken	1960 Del av Torslanda kommun
1928 Del av Partille socken	1967 Angereds, Säve, Torslanda och Tuve kommuner samt Bergums församling av Stora Lundby kommun
1930 Del av Angereds socken	1974 Askim och Styrso kommuner samt Rödbo församling av Kungälv kommun

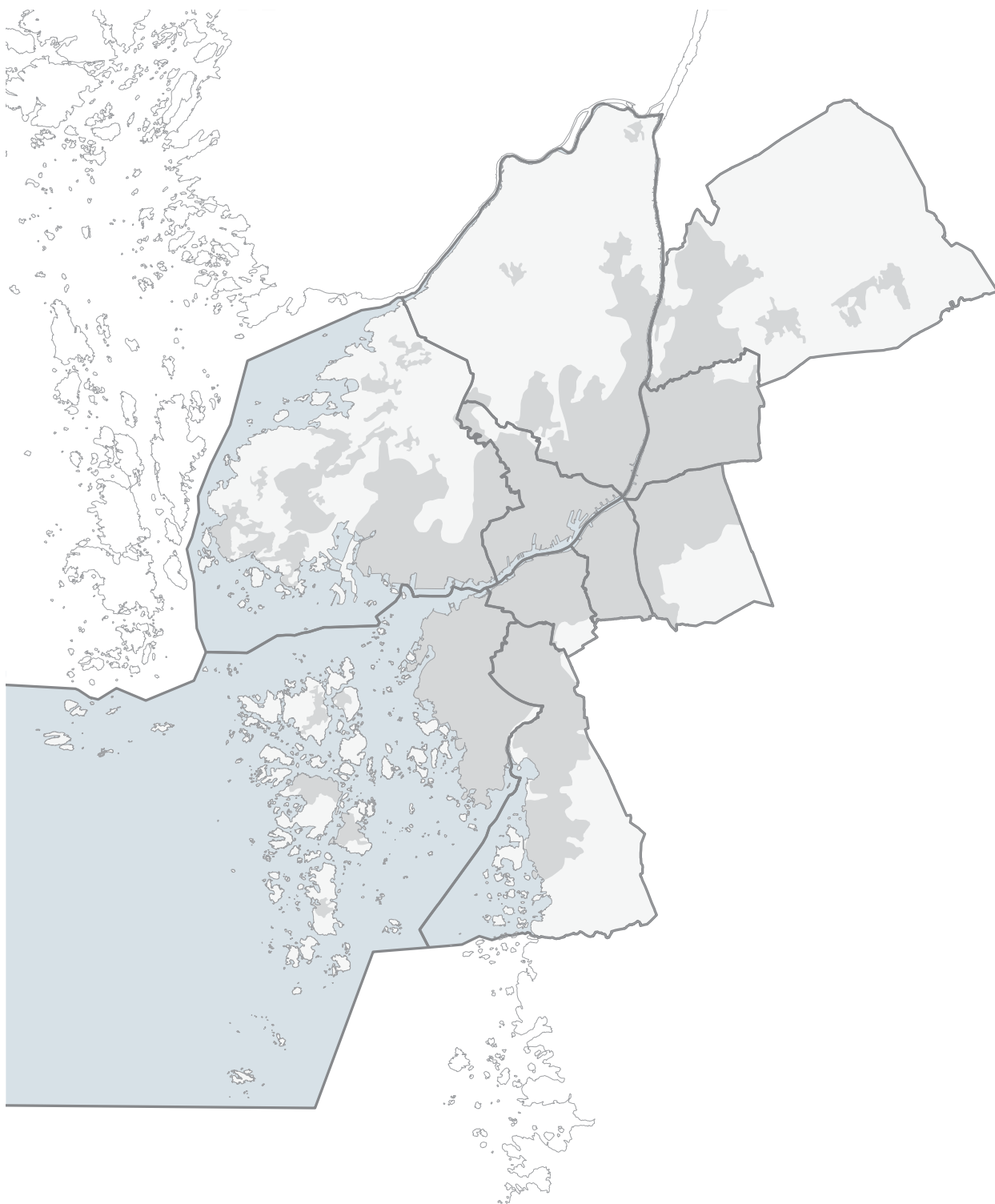
BEBYGGELSE I SVÅRTILLGÄNGLIGA OMRÅDEN PÅ 50-TALET

I slutet av 1940-talet sinade markreserverna i stadens centrala delar vilket ledde till att man började bygga i mindre tillgängliga områden, bland annat på bergen längs älvdalarna. Exempel på områden som uppfördes i början av perioden är **Norra Guldheden, Torpa, Gråberget, Bö, Slättadamm, Björkekärr, Högsbotorp och Järnbrott**. Västra Frölunda och Backa var de första socknarna som inkorporerades med staden efter kriget, år 1945 och 1948. Men på grund av markägförhållanden var det alltså inte dessa områden som kom att bebyggas först utan andra områden som redan var i kommunens ägo, tidigare obebyggda pga utmanande topografiska förhållanden.

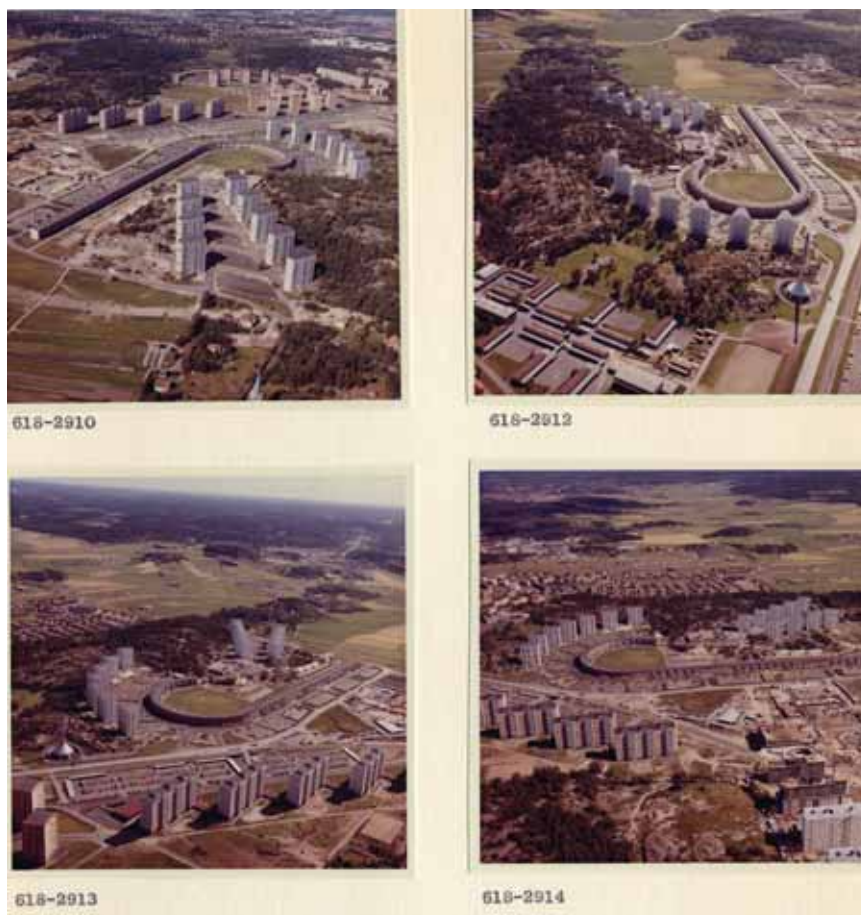
Sucessivt gick utvecklingen mot större hus och husgrupper och behovet av stora markarealer växte. Lösningen blev att frigöra jordbrukslandskapet längre ut från stadskärnan för byggnation genom olika typer av markinköp. I samband med detta flyttades även enstaka torp och gårdar för att frigöra yta för sammanhållna stadsplaner där utbyggnaden kunde ske enligt nya rationella metoder. Vid 1950-talets mitt uppfördes nya större bostadsområden i form av satellitstäder en bra bit bort från stadskärnan i **Kortedala, Biskopsgården och Björkekärr**.

Brunnsbo torg 1965. Foto: Stig Sjöstedt. Bostadsbolagets arkiv

Utbyggnaden av efterkrigstidens bostadsbebyggelse i Göteborg. Kartan ska bearbetas.

Flygfoton över Järnbrott, 1959-64. Foto: Stig Sjöstedt

Övrig utbyggnad som genomfördes under 1950-talet var de småhusområden som uppfördes på Hisingen under 1950-talets andra hälft; **Kvillebäcken**, **Tolered** och **Kyrkbyn**. På Hisingen fick även **Brämaregården** en central, modern flerbostadshusmiljö vid decenniets slut. På Hisingen var det inte fråga om några helt nya stadsdelar i obebyggda perifera områden, utan inpassningar i den befintliga stadsmiljön.

STORSKALIG UTBYGGNAD PÅ 60-TALET

Det största marktillskottet till staden kom genom införlivningen av kommunen Angered och Bergums församling i Lundby kommun samt resten av Hisingen; kommunerna Torslanda, Tuve och Säve, år 1967. Göteborgs kommuns landareal ökade då från fjortontusen till trettiosextusen hektar. Det största expansionsområdet låg i nordost. Av de nya stadsdelarna bebyggdes Angered först; först **Hjällbo**, sedan **Hammarkullen**, **Gårdsten**, **Lövgärdet** och **Rannebergen**. Bostadsbebyggelsen i Angered tillförde en helt ny stadsstruktur till

staden med goda kontakter med verksamhetsområdena på Hisingen genom den nya bron över Göta Älv. Angered centrum blev ett cityannex till det centrala Göteborg som enligt planerna skulle nås genom en ny snabbspårväg. Denna blev dock aldrig fullt realiserad.

PRIVATA BYGGNADSINITIATIV OCH SMÅHUSMATTOR PÅ 70-TALET

Backa, Kärra, Tuve och **Torslanda** var redan under uppbyggnad när generalplanen för Hisingen kom 1971. År 1974 tillkom ytterligare stora områden, ca åttatusen hektar, genom att kommunerna **Askim** och **Styrsö** samt **Rödbo** församling av Kungälv kommun blev del av Göteborg. Områdena bebyggdes till större delen med småhusområden och enfamiljshus.

En ny företeelse under 1970-talet var att privata aktörer fick ett större utrymme på byggmarknaden. Ett exempel på detta är **Kärra** som uppfördes av HSB och Riksbyggen på Hisingens flacka åkermark 1971-74. Området innehöll endast bostadsrätter.

Gruppbyggda småhus integrerades i varierande omfattning i de flesta flerbostadsmiljöerna, men i somliga kustnära stadsdelar uppfördes fler enfamiljsbostäder. Stadsdelarna **Fiskebäck** och **Älvsborg** i sydväst samt **Torslanda** och **Tuve** på Hisingen fick bostadsområden i form av "småhusmattor", under perioden 1960-75. De två sistnämnda miljöerna uppfördes i agrar miljö på gamla gårdars ägor medan de kustnära bostadsområdena fogades till en äldre villa- och fritidshusbebyggelse.

SUCCESSIV KOMPLETTERING MED SERVICE I DE NYA OMRÅDEN

I de nya stadsdelarna uppfördes först bostäder, därpå följde centrumanläggningar, skolor, sjukvård, daghem och annan service. Skolundervisningen hölls inledningsvis ofta i bostadshusens källare och liknande. Närheten till en kyrka ansågs viktig, men man fick ofta nöja sig med även en tillfällig gudstjänstlokal tills den permanenta stadsdelskyrkan stod på plats. Även markbearbetningen; vägar, lekplatser, planteringar, kunde dra ut på tiden liksom anordnandet av kollektivtrafik.

*Innergård i Landala 1968, innan rivning.
Foto: Stig Sjöstedt*

STADSFÖRNYELSE GENOM SANERING

Under decennierna efter andra världskriget genomfördes också en stadsförnyelse i stor skala genom de så kallade saneringarna i Göteborgs centrum och i arbetarstadsdelarna. Saneringarnas omvälvande förändringar av Göteborgs stadsbild skedde i en takt och med en kraft som saknar tidigare motsvarighet i stadens historia. Cirka trettio procent av Göteborgs äldsta bostadsbestånd försvann under tioårsperioden 1960 - 70. Hela stadsdelar revs i ett sammanhang och ersattes med ny bebyggelse i stort sett med samma synsätt och metoder som i de nya stadsdelarna.

Områden som under 1930- och 40 talen hade uppförts för att lösa bostadsbristen och höja standarden på bostäderna som till exempel Gamlestaden, Kviberg, Rambergsstaden, Lunden och Sandarna som redan var trångbodda och behövde avlastas. I Göteborg ansåg man att staten eller kommunen behövde gå in och styra åtgärderna i framför allt arbetarstadsdelar uppförda 1850 - 1930. Det första saneringsprojektet var Gröna gatan i Majorna (1958), därefter sanerades Stigberget (Nya Masthugget) och därefter Annedal, Landala och Olskroken.

Rivning i Landala i slutet av 1960-talet. Foto: Stig Sjöstedt

Kraftig industriexpansion

SVERIGES INDUSTRISTAD NUMMER ETT

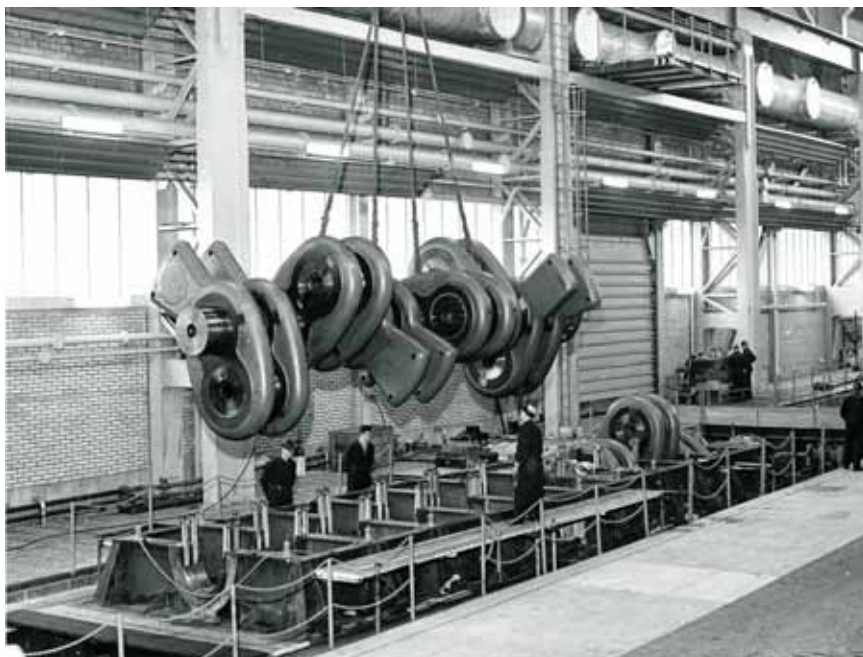
På 1950-talet var Göteborg i särklass störst inom verkstadsindustri, varv och sjöfart. Bland industrierna var internationella SKF och ännu provinsiella Volvo de största. Bland varven var Götaverken, Eriksberg och Lindholmen de största och bland de transoceana rederierna; Bröderna Broströms, Transatlantic och Svenska Lloyd. Bland de internationella handelshusen låg Elof Hansson och Ekmans med sina globala kontakter i täten. Utbyggnaden av de tidigare påbörjade verkstadsindustriområdena med tyngdpunkter på Hisingen och i Gamlestaden fortsatte under efterkrigstiden. Men det helt nya var de stora industrianläggningar som byggdes upp från grunden som planerade enheter, till exempel Volvo Torslandaverken och Pripps i Högsbo, samt de planlagda industriområdena på jungfrulig mark som var separerade från bostadsområdena, exempelvis Högsbo industriområde, Sisjön, Åbro och Backa.

Volvo Torslanda 1964. Foto ur Wezäta industrimuseets arkiv

NYA PRODUKTIONSMETODER REVOLUTIONERAR VERKSTADSINDUSTRIEN

Varvens stora produktionsökning efter andra världskriget möjliggjordes av att man tidigt introducerat nya produktionsmetoder. Under 1940-talet började fartygsskroven svetsas istället för att

*Interiör från Blå hallen Eriksberg, 1960-tal.
Fotograf okänd*

Eriksberg samt arbetare vid Götaverken. Fotograf okänd. Varvshistoriska arkivet

nitas och sektionsbyggandet introducerades. Varvsområdena utvidgades. Götaverken, som hade ont om mark, byggde ett helt nytt varv, Arendal, längre ut i hamninloppet. Vid 1960-talet hade Göteborg blivit en av världens främsta båtbyggerstäder. Men då blev även överproduktionen av stora tankbåtar ett faktum. Redan i mitten på 1970-talet lades Lindholmens varv ner. Eriksberg och Götaverken, som bägge senare ingick i det statliga Svenska Varv, har inte producerat båtar sedan sjuttioalet. På Arendal byggdes oljeplattformar, medan Cityvarvet (Götaverken) delvis fortsatte att reparera fartyg. Volvo som på 1900-talet blev den största arbetsplatsen i Göteborg expanderade från sina ursprungliga lokaler i Lundby till Torslanda under 1960-talet och i Steneby under 1980-talet. Efter kriget expanderade SKF stort med stora utbyggnader i anslutning till de äldre byggnaderna i Gamlestaden.

DEN STORA SKALANS IDEAL

År 1958 inledde Volvo upphandlingen av ett område om fyratusen hektar jordbruksmark i Göteborg och Torslanda, tvärs över kommungränsen, till vad som skulle komma att bli Sveriges största industriområde. Femton lantbruk och ett femtiotal mindre markfastigheter berördes, och protesterande markägare tvingades ge vika då Volvo, enligt politikerna, ansågs företräda ett riksintresse. Nya stadsplaner utarbetades, godsjärnväg och energiförsörjning byggdes ut och nya trafikleder planerades; allt för att möta biltillverkarens

behov. Händelsen illustrerar dels en expansiv industriell utveckling och högkonjunktur i efterkrigstidens Sverige och Göteborg och dels några av tidens rådande strömningar. Strömningar inom ideal av industriell utveckling, storskalighet och massproduktion som ledde till en samhällelig omvandlingsprocess som i hög grad har format större delen av det Göteborg som vi ser idag.

Bostadsstandard och normering

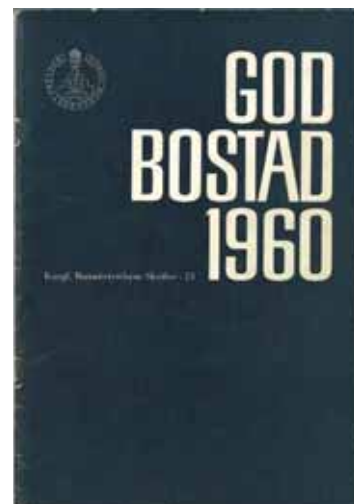
BOSTADSBRIST OCH LÅG STANDARD

Med den växande industrin ökade befolkningen kraftigt och snart blev det brist på både bostäder och byggbar mark i stadens ägo. Problemet var akut i och med att den befintliga lägenhetsstandarden var låg; år 1945 var hälften av lägenheterna i Göteborg ettor. Grundidén i den svenska bostadspolitiken var att det nya samhälle som byggdes upp skulle ge alla invånare rätten till en lägsta boendestandard och det fanns en uttalad målsättning att bygga upp goda bostadsområden. För att se till att de nybyggda lägenheterna uppfyllde de uppsatta kraven på standard skapades normer, som kopplades till de statliga lånesystemen.

GOD BOSTAD

De betänkanden som Bostadssociala utredningen lämnade under 1930- och 1940-talen, bildade grunden i den svenska bostadspolitiken för lång tid framöver. Utredningens förslag och målsättningar antogs av riksdagarna 1946-47. Flera av målsättningarna och regelsystemen som skapades kom att leva vidare ända in på 1990-talet. Avsikten var både att främja nybyggandet av bostäder och att städernas äldre bostadsområden, där boendeförhållandena ansågs undermåliga, skulle "saneras". Ett mål var att avskaffa trångboddheten helt till början av 1960-talet*. Då skulle också saneringarna i städerna vara slutförda.

*Normen för trångboddhet definierades som fler än två boende per rum, köket oräknat.

Genom de reformer som den nya bostadspolitiken medförde fick staten starka styrinstrument över bostadsbyggandet. Under årtiondena innan andra världskriget gjordes omfattande studier och forskning av hur den ideala bostadens funktioner skulle utformas och användas mest ändamålsenligt. Som en följd av detta skapades ett normsystem som kopplades till den statliga långivningen.

Bostadsutställningar under 1910-, -20 och -30-talen gav erfarenheter av och exempel på hur bostaden kunde utformas och vilka normer som borde vara gällande. Hemmens forskningsinstitut, sedermera Konsumentverket, gjorde noggranna studier av vilka tekniska och funktionella lösningar som var ideala för boendet och som låg till grund för normeringen. Forskningsinstitutet observerade kvinnors köksarbete på plats och drog utifrån detta slutsatser om hur exempelvis det bästa köket borde disponeras. Man hade också åsikter om folks användning av de olika rummen i lägenheterna. Med tanke på att det på 1930- och 40-talen ännu inte fanns ekonomi för att öka lägenhetsytorna fick till exempel det traditionella finrummet stryka på foten och ytan för köket minskas drastiskt.

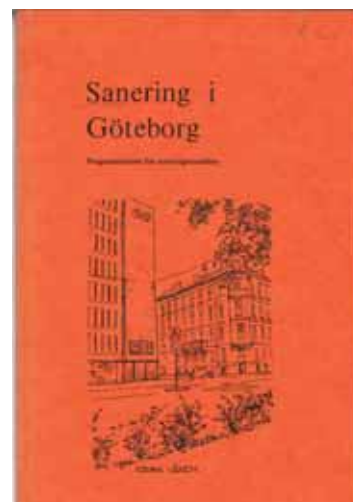
Den första normsamlingen gavs ut 1942 och kallades Westholms bibel, då den utformats av Sigurd Westholm som tidigare varit stadsarkitekt i Stockholm och dessutom var ledamot i Bostadssociala utredningen. Bostadsstyrelsen gav under 1950-, 1960-, och 1970-talen ut normsamlingen God Bostad i en rad versioner, med riktlinjer både för lägenheternas funktioner och för småhusens utformning.

Tvättstuga 1960. Foto: Stig Sjöstedt. Bostadsbolagets arkiv

SANERINGSUTREDNING

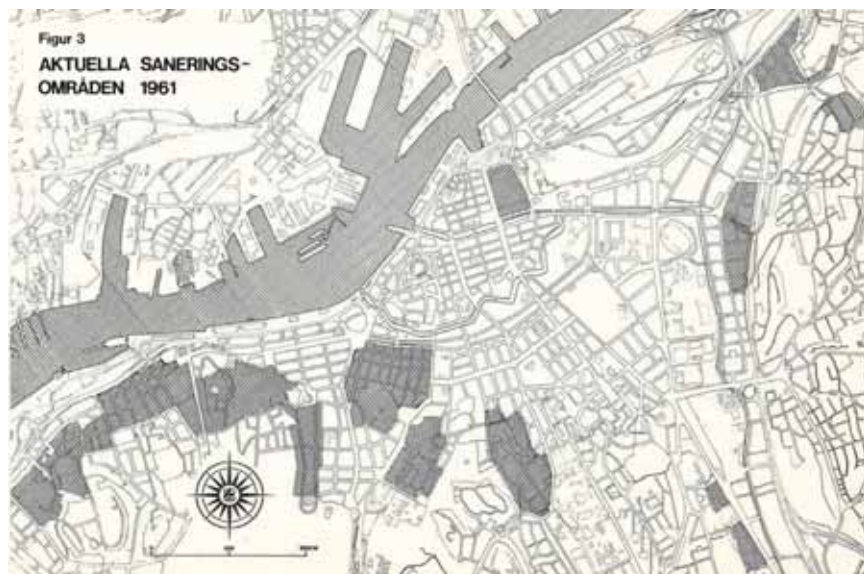
Bristen på bostäder gjorde att det blev politiskt nödvändigt att ompröva kommunernas möjligheter att få statliga lån till totalsanering och förnyelse av den äldre stadsbebyggelsen. Man ville även höja standarden i städerna med bland annat fler parker, lekplatser och bättre trafikutrymme. En saneringsutredning genomfördes. Resultatet blev en ny lagstiftning och nya ekonomiska möjligheter som gav kommunerna både rätt och råd att tvångsinlösa fastigheter. Kommunerna kunde därmed exproprierade flera sammanhängande fastigheter för att få en storskalighet i rivning eller ombyggnad, vilket stärkte ekonomin i genomförandet.

Göteborg saneras

SANERINGARNA

Stadsfullmäktige väckte 1958 en motion om behovet att skapa ett saneringsbolag därför att man ansåg att saneringen av gamla stadsdelar varit av en alltför blygsam omfattning sedan frågorna utreddes i mitten av 1950-talet. Det halvkommunala bolaget Göta Lejon bildades med målsättning att åstadkomma en ändamålsenlig sanering av Göteborg. Inledningsvis genomfördes punktsanering och kvarterssanering som vid till exempel Chapmans torg år 1959. De småskaliga saneringarna övergick så småningom i stadsdelssanering genom bland annat zonexpropriation.

Utpekade saneringsområden i Göteborgs stads saneringsutredning, 1961

*Gröna gatan under rivning 1959. Det nybyggda Chapmanstorg i bakgrunden.
Foto: Werner Goldbach*

Det nya Landala kunde planläggas efter en omfattande sanering i slutet av 1960-talet. Man försökte hålla hyreskostnaderna nere genom en hög exploateringsgrad av stadsplanen. En social ambition var, förutom en god standard i lägenheterna, att införa boendeservice som våningsstädning, tillsyn under resor, tvättservice etc.

I stadskärnan förvandlades den blandade äldre stenstadsbebyggelsen i stadsdelen Östra Nordstaden till ett modernt köpcentrum i stadens mest storskaliga handelssatsning Sveriges dittills största saneringsprojekt. Saneringen av stadsdelens nittio inköpta fastigheter, med stadsplan från 1600-talet och byggnader främst

Punktsanering på Stora Otterbällan. I bildens centrala parti rivningsområdet där Södra Liden m.fl. gator legat. Foto från 1962, fotograf okänd

Rivning av Östra Nordstaden, 1971. Vykort, Göteborgs Stadsmuseums arkiv

från 1800-talets mitt, inleddes år 1967. De nyuppförda kvarteren omvandlades till ett stort köpcentrum med kontor, restauranger, biografier och viss övrig service; allt under samma tak med någorlunda bibehållen gatustruktur. Komplexet var förbundet med järnvägsstationen via en gångtunnel, och med kollektivtrafiken vid Brunnsparken alldeles utanför huvudentrén. År 1972 var det mesta klart och då inrymdes även ett flertal stora bankbyggnader eftersom dessa banker medverkat vid realiseringen av projektet.

PROTESTER MOT RIVNINGARNA

Saneringen av Landala drevs av politiker med en minnesbild av en uppväxt i fattigdom och slitna bostäder i landshövdingehus. Rörelsen som förespråkade saneringarna hade rötter i 1930-talets arbetarrörelse. Parollen "Riv hela Haga" myntades av hyresgäströrelsen. Medan de äldre stadsdelarna projekterades för rivning inleddes emellertid en protestkamp mot saneringarna som hängde samman med att Historiska museet och Statistiska kontoret presenterade utredningar som problematiserade saneringsplanerna inom den centrala staden. Forskare visade på konsekvenser för människor som tvingades flytta från de sanerade områdena och arkitekter på Chalmers tog fram alternativförslag till varsam ombyggnad av bostadshusen. Hagas förnyelse blev en långdragen stridsfråga där Hagagruppen drev en varsam förnyelse och med hjälp av finansiering

Älvsborgsbron år 1968. Fotograf okänd

Tingstadstunnelns mynning vid Ringön år 1981. Bild ur boken Hamnbilder från Göteborg

från Riksantikvarieämbetet lyckades bevara många hus, samtidigt som de gamla Hagaborna tvingades flytta.

Utbyggda kommunikationer

MASSIV UTBYGGNAD AV STADENS TRAFIKLEDER

Jämte de nya stora arbetsplatserna och bostadsområdena i förorterna var just kommunikationer i form av trafikleder den tredje huvudfaktorn i det totalplanerade samhällsmaskineriet. Funktionsseparering förutsatte förbindelse – mellan arbete och fritid; mellan produktion, rekreation och konsumtion. Därför var det nät av nya eller kraftigt utbyggda trafikleder som staden projekterade, med både understöd och påtryckning från de stora arbetsgivarna, av en helt central betydelse. Älvsborgsbron över Göta Älv, påbörjad 1963 och invigd 1966, kom exempelvis till som en länk mellan de nya stora bostadsområdena i Västra Frölunda och arbetsplatserna på Hisingen med Torslanda i spetsen. Bostadsområdena i Angered-Bergum skulle omgärdas på alla sidor av ”högklassiga motorvägar”. En ny bro över älven planerades vid Agnesberg och en ytterligare vid Lärjeholm som skulle skapa direktförbindelse med arbetsplatserna på Hisingen och förkorta restiden för pendlare till under 20 minuter”.

Biltrafikens framkomlighet prioriterades. Bilismen löste upp staden, samtidigt som de nya storskaliga trafiksystemen skapade barriärer i stadsbebyggelsen. Under 1960-talet var trafikledsbyggandet omfattande med bland annat Älvsborgsbron, Tingstadstunneln, E6, Högsboleden och Marieholmsleden.

RINGLED FÖR ETT BILFRITT CENTRUM

Enligt regionplanen från år 1963 skulle trafiken öka mer i de yttre områdena än i de centrala delarna. I centrum av Göteborg tänkte man sig ett utvidgat system av gågator, vilket skulle gynna affärslivet. Parkeringsanläggningar skulle ta emot inkommande trafik till centrum. Ett sätt att lösa trafikproblemen i Göteborg var att skapa en yttre ringled som innebar att bilar och tyngre fordon aldrig behövde passera den centrala staden. I regionplanen skissades en ringled som bland annat skulle förbinda arbetsplatser vid Torslanda och Arendal med bostäder inom Tuve, Säve och Angered-Bergum – kommuner som då ännu inte införlivats till Göteborg. Arbetsplatserna som avsågs utgjordes bland annat av hamnen och av Volvos nya fabrik i Torslanda, invigd 1964. Göta älv skulle korsas på en högbro i höjd med Kärra-Agnesberg. Angeredsbron kom att stå färdig först 1979. Österut skulle ringleden sammanbinda Bergum med Partille och Råda och i söder skulle leden gå genom Lackarebäcken och norr om Bosgården i Mölndal. Förbindelsen med Hisingen skulle ske via Västra Frölunda och över Älvsborgsbron, invigd 1966.

Några för efterkrigstiden speciella och påtagliga anläggningar var även tunnarna. I Göteborgsområdet invigdes till exempel Jerikotunneln (i Partille) 1963, Tingstadstunneln 1967 och Gnistängstunneln 1978.

SEN UTBYGGNAD AV SPÅRVÄGEN

Spårvägen byggdes ut samtidigt som staden växte, med en viss eftersläpning tidsmässigt. Till exempelvis Kortedala drogs spårvagnen först 1957 trots att bostadsområdena där var inflyttningsklara flera år tidigare. Buss- och färjelinjer kompletterade spårvagnslinjerna. Fram till mitten av 1960-talet fanns även trådbussar i staden. Det fanns olika planer för hur man skulle använda de befintliga järnvägarna för regional kollektivtrafik.

NY FLYGPLATS I LANDVETTER

Torslanda flygplats hade invigts 1923 och var fram till invigningen av Landvetters flygplats den 1 oktober 1977, den civila storflygplatsen i regionen. På Hisingen låg också F9:s militärflyg i Säve. Flygbullret från båda dessa flygplatser omöjliggjorde bostadsbebyggelse på stora delar av Hisingen. Problemen med en utbyggnad av den civila

flygplatsen på Hisingen var att bullermattorna i en tänkt framtid omkring 1980 sträckte sig inte bara över stora delar av Hisingen, utan också över större delen av Västra Frölunda, där bostadsbebyggelse redan byggts och ytterligare bostadsområden planerades.

Förutom markarbeten och uppförandet av de byggnader som behövdes för Landvetter flygplats blev motorvägen Göteborg – Härryda färdig samtidigt som flygplatsen 1977.

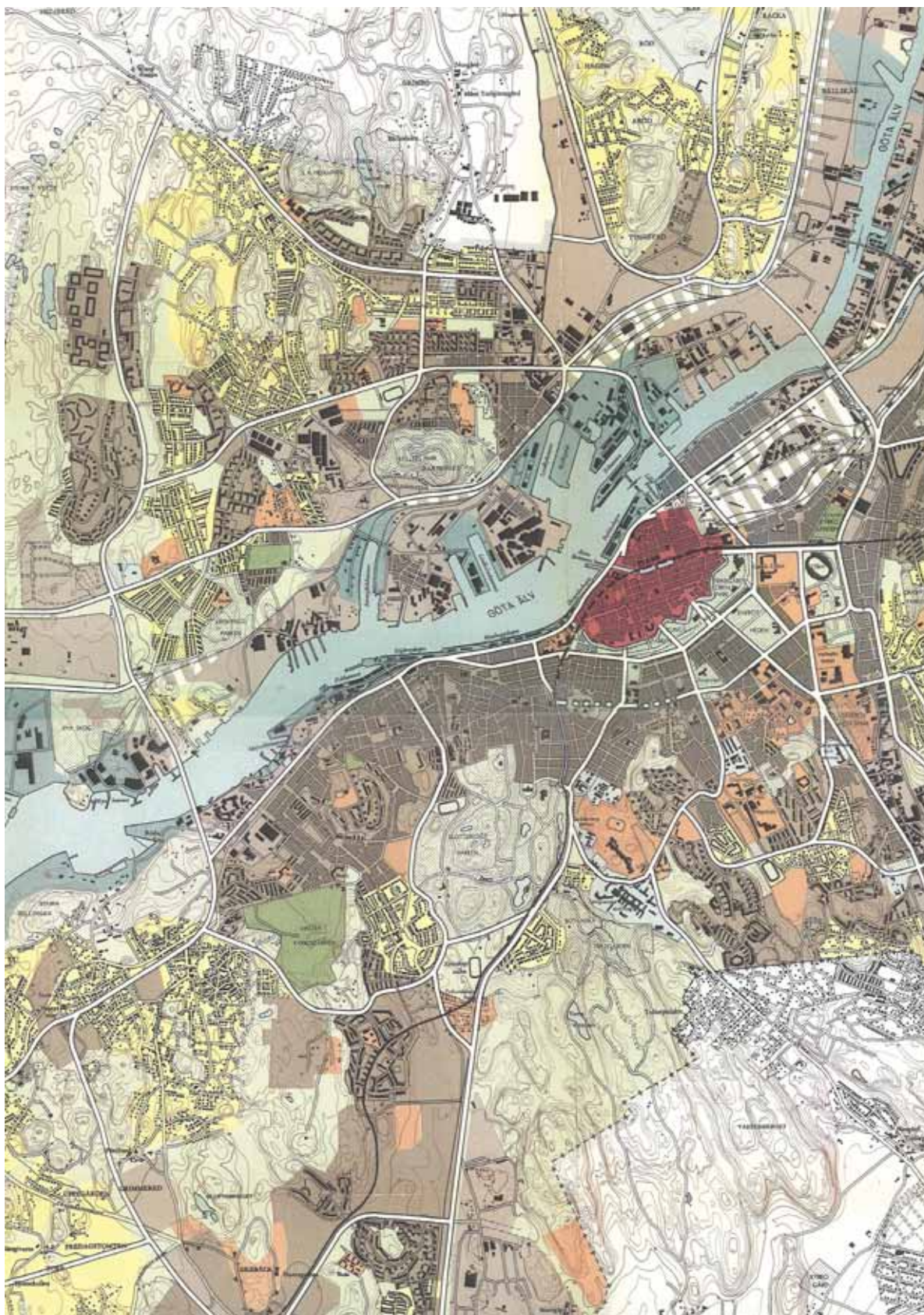
VÄRME, VATTEN OCH AVLOPP

Fjärrvärmenätets utveckling i Göteborg påverkade stadsdelarnas struktur och kommunala bolag bildades för att organisera anläggningarna. Fjärrvärmen gjorde sitt intåg 1952 när stadens första kraftvärmeverk för produktion av el och fjärrvärme byggdes i Rosenlund. Småningom levereras fjärrvärme till Kortedala från Sävenäs. Göteborgs Gasverk och Göteborgs elverk med fjärrvärme organiseras om 1965 till Energiverken i Göteborg (Energiverken blev Göteborg Energi AB 1990). 1972 börjar GRAABs sopförbränningsstation i Sävenäs leverera spillvärme. Gryaab AB var ett kommunalägt bolag som sedan 1972 svarade för avloppsvattenreningen i Göteborgsregionen och äger reningsverket Ryaverket och avloppstunnlar som leder dit. Tidigare renades en del av Göteborgs avloppsvatten i Näsetverket.

Panncentralerna utmärker sig i 1960-talets bostadsområden. De gestaltades medvetet och värmeverket eller vattentornet placerades gärna i avskilt majestät, ibland på höjder. I många fall gavs byggnaderna en utformning där maskineriet kunde beskådas bakom stora glaspartier i fasaden.

Pannhuset Tratten i Frölunda år 1969 ett halvår innan orkanen blåste ner panncentralens skorsten. Foto: Ingmar Larsson. Privat

Generalplan för Göteborg, 1959. Stadsbyggnadskontorets arkiv

Nya centrumanläggningar

A-, B-, C- OCH D-CENTRUM MÖTER UPP FÖRÄNDRADE HANDELSMÖNSTER

Förändrade handelsmönster – från handel över disk till självbetjäning – innebar ett ökat krav på centrumanläggningarna. Centrumtorgen, som under 1940–50-talen tagit gestalt utifrån tanken om grannskap och mötesplats, blev för små med få butiker och fick svårare att behålla kunderna i takt med att allt fler blev bilburna. Nya centrum planeras med utgångspunkt i samutnyttjande och integrering av funktioner. Centrubildningarna planerades utifrån fyra grupper: A-, B-, C- och D-centra. Dessa kallades i generalplanen från 1959 för brännpunkter för konsumtion av varor och tjänster. Deras främsta premisser var lättillgänglighet och koncentration. Vid lokaliseringen togs hänsyn till befolkningsstorlek och infrastruktur.

Ett A-centrum var regionalt och skulle tjäna en hel region och i Göteborg avsåg det endast själva city inom Vallgraven och Nordstaden. Ett B-centrum var ett distriktscentrum och tjänade en större del av staden, ett distrikt eller ett område med minst 50 000 invånare. Det var oftast ett lokalt centrum beläget inom en bebyggelsekoncentration och dominerades av lokaler för handelsändamål. Här fanns även lokaler för social och kulturell verksamhet, rekreation, kontor och hantverk. B-centrumet avsågs också försörja befolkningen i angränsande delar av stadens omland. Frölunda torg och Angered torg är exempel på B-centrum men

Butikscentrum i Hammarkullen

formades på sätt och vis även som en avlastning för A-centrumet. C-centrat var huvudcentrum inom ett bostadsområde och skulle ha ett befolkningsunderlag om minst 5 000 personer. Utöver butikerna fanns även i mindre omfattning lokaler för kulturell och social verksamhet. Exempel på C-centrum Chapmans Torg och Axel Dahlströms torg. Ett D-centrum var undercentrum inom bostadsområdet och utgjordes av ett eller flera sekundära centra inom större bostadsområden. Befolkningsunderlaget skulle vara minst tretusen personer. I praktiken var det en butiksgrupp. D-centrum: Till exempel Radiotorget och centrumanläggning i Hjällbo.

”Verktyg” för genomförandet

REGION-, GENERAL- OCH STADSPLANER

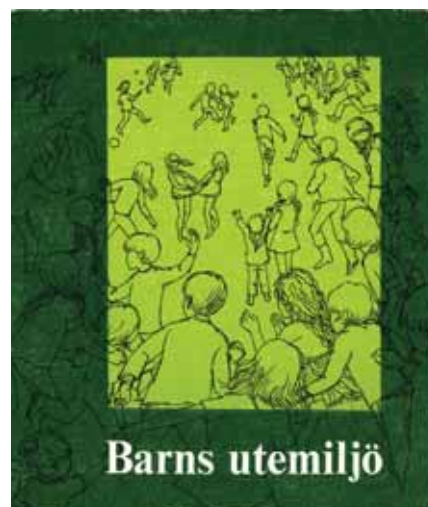
Göteborgsregionen var en föregångare när det gällde regionplanering med sin regionplan redan 1944. Göteborgs stad var till ytan liten och i princip redan fullbyggd, varför det för en framtida expanderande storstadsregion behövde byggas bostäder, infrastruktur, industrier inte bara inom Göteborg utan även i kranskommunerna. År 1959 fastställdes en generalplan för hela Göteborgs stad. Sedan införlivningen av Angereds kommun och Bergum socken blivit färdig år 1967 upprättades året efter en generalplan över Angered-Bergum. Likaså kom år 1971 en generalplan för Hisingen, som bland annat omfattade de Hisingarskommuner som också inkorporerats år 1967 – Tuve, Säve och Torslanda. Med stadsplaner reglerades byggandet på en mer lokal nivå.

SCAFT

Flera studier av trafik och bilanvändning i planeringen gjordes och år 1968 gav Planverket ut SCAFT (Stadsbyggnad Chalmers Arbetsgruppen för forskning om Trafiksäkerhet) som innehöll normer för hur trafik och utemiljö skulle planeras och utformas.

SOU 1970- BARN S UTEMILJÖ

Stor betydelse för bostadsgårdars och grönområdenas utformning var de nya direktiven som publicerades i SOU 1970 - Barns utemiljö. Där framgår ett tydligt ökat samhällsansvar för barn och ungdomars vardagsmiljöer, vilket innebar att en stor del av den yttre miljön i nya bostadsområden på olika sätt funktionsanpassades för lek och sportaktivitet. Man införde även begreppet öppen pedagogisk

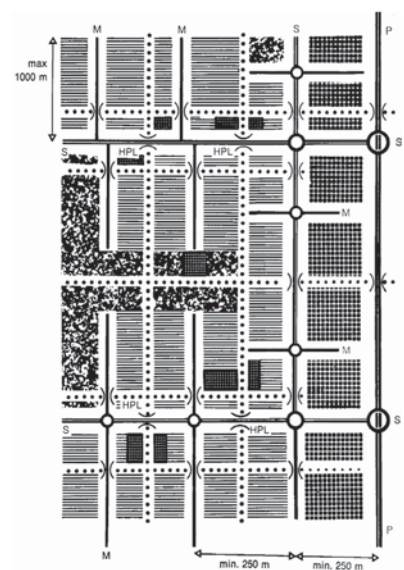
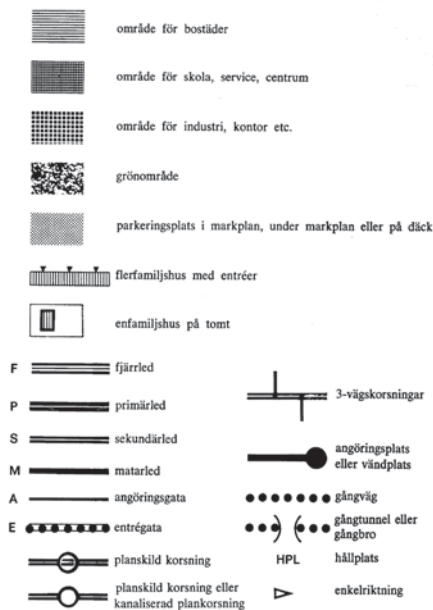

verksamhet, som exempelvis parklekplatser och bygglekar med anställd fritidspersonal.

"GÖTEBORGSANDA"

En förutsättning för genomförandet av efterkrigstidens samhällsbygge var samförstånd och gemensamma visioner om vad som utgjorde den goda samhällsutvecklingen. Beslutsfattare inom politik och industri möttes i en "stadsbyggnadsregim", eller vad som med ett allmänt använt begrepp i fråga om Göteborg brukar kallas "Göteborgsanda". Under press av industrin följde de kommunala maktbarnas stadsbyggnadsambitioner näringslivets behov. Detta illustreras särskilt tydligt av de politiska visionerna för nuvarande Angered under tidigt 1960-tal, en stad vars syfte var att hysa den nya Volvofabrikens enorma arbetskraft. Ett utpräglat landsbygdsområde i Angered-Bergumområdet skulle omvandlas till en så kallad satellitstad med bostäder för tvåhundra tusen invånare och ett centrum tio gånger större än Frölunda torg. Jämte Brasiliens nya huvudstad Brasilia skulle det bli den största nyplanerade staden i världen.

BETECKNINGAR

Illustrationsbilder gällande SCAFT ur Statensplanverk 1967

Modellen för morgen

DEN SVENSKA MODELLEN

Begreppet 'Den svenska modellen' växte fram under 1930-talet och satte Sveriges socialdemokratiska samhällsutvecklingspolitik på den internationella kartan. Politiken byggde på en kompromiss mellan marknadskrafterna och de sociala intresserna - att skapa välfärd åt alla. I Göteborg gav detta eko ända in i 1950- och 60-talen där tidens idéer om samhällsomsorg kombinerades med rationellt byggande i heltäckande byggnadsprojekt. De storskaliga byggnadslösningarna, kryddade med detaljerad omsorg för vardagslivet, uppmärksammades utomlands vilket resulterade i att utländska TV-team (bland annat BDR och BBC) kom för att dokumentera "modellen för morgen" - den svenska modellen för framtida samhällsbygge. Göteborg besöktes även årligen av ett stort antal studiegrupper och enskilda som var intresserade av stadens bostadsbyggande. Boken 'Göteborg bygger' tog Bostadskontoret, Stadsbyggnadskontoret och arkitektkontoret GAKO fram som en slags guide med sammanställningar av stadsplanetekniska, bostadspolitiska samt trafiktekniska data samt kartmaterial för de bostadsområden som var av särskilt intresse. Boken, som innehöll text på både tyska och engelska, vände sig till utländska besökare och gavs ut i fem upplagor under åren 1960-71. vilket vittnar om det stora intresset för Göteborgs byggande.

Tongivande aktörer i den göteborgska byggsektorn

ALLMÄNNYTAN

Som följd av efterkrigstidens bostadspolitik fick de privata byggherrarna, som hade dominerat byggandet fram till 1940-talet, stå tillbaka och de allmännyttiga kom att få en mer framträdande roll. Många av de allmännyttiga bostadsföretag, som i stor utsträckning agerade byggherrar för det nybyggande som sattes igång under perioden, bildades emellertid under mellan- eller efterkrigstiden. Det fanns också kommunala bostadsföretag som inte uppförde bostäder i egen regi, utan enbart förvärvade fastigheter som man förvaltade, till exempel Familjebostäder. Vissa av allmännyttans bostadsbolag agerade inte bara som byggherrar, utan startade också egna elementbyggnadsfabriker för att underlätta den stora produktionen. år 1949 bildades centralorganisationen Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag (SABO). Initiativet kom från Göteborg, som hade

ovanligt många och inflytelserika bostadsföretag i allmännyttans tjänst, med goda erfarenheter av bygga och förvaltning. Dåvarande kommunalrådet Torsten Henriksson, som vid tiden var ordförande för Bostadsbolaget blev också SABO:s förste ordförande.

KOOPERATIONEN

Kooperationen representerades av HSB och Riksbyggen, vilka båda var byggherrar för en stor mängd lägenheter i både flerbostadshus och småhus under efterkrigstiden. HSB Göteborg och HSB Mölndal bildades under 1920- och 30-talen. Riksbyggen bildades 1940 och den första bostadsrättsföreningen bildades ett par år senare i Göteborg. Både Riksbyggen och HSB startade sedermera egna arkitektkontor i staden.

ARKITEKTER OCH ARKITEKTKONTOR

När bostadsbyggandet kommit igång ordentligt började flera av tidens allmännyttiga byggherrar att starta egna konsultavdelningar för exempelvis rörmokeri och el. Detta eftersom man misstänkte att den privata marknaden hade karteller och såg att arbetena kunde bli billigare i egen regi. Göteborg Allmännyttiga och Kooperativa bostadsföretags samorganisation (GAKO) bildades som ett led i detta och kom att fungera som konsult i byggbranschen. GAKO startade också eget arkitektkontor som ritade flera kända projekt med kollektivhus i Göteborg och även projekt med visst boendeinflytande vid utformningen.

Arkitektkontoret GAKO. Foto: Claes Forsberg

Några av de bostadsritande arkitektkontoren bildades under efterkrigstiden, exempelvis White Arkitekter samt Lund & Valentin, båda startade vid 1950-talets början. De flesta arkitekter och kontor som var verksamma i Göteborg under efterkrigstiden ritade alltifrån bostadshus och skolor till kyrkor och panncentraler. I en del fall startades lokalkontor i de nybyggda stadsdelarna och flera arkitekter flyttade in i lägenheter i de stadsdelar de själva varit med och utformat.

I förortskommunerna verkade arkitektkontoret Göteborgs Förorter, bildat år 1952 med kommunala ägare. Göteborgs Förorter ritade bostadsområden även i de dåvarande egna kommunerna Tuve och Torslanda. Arkitektkontor eller ingenjörsfirmor gjorde också planer i Göteborg, exempelvis Vattenbyggnadsbyråns (VBB) generalplan för Angered-Bergum år 1968.

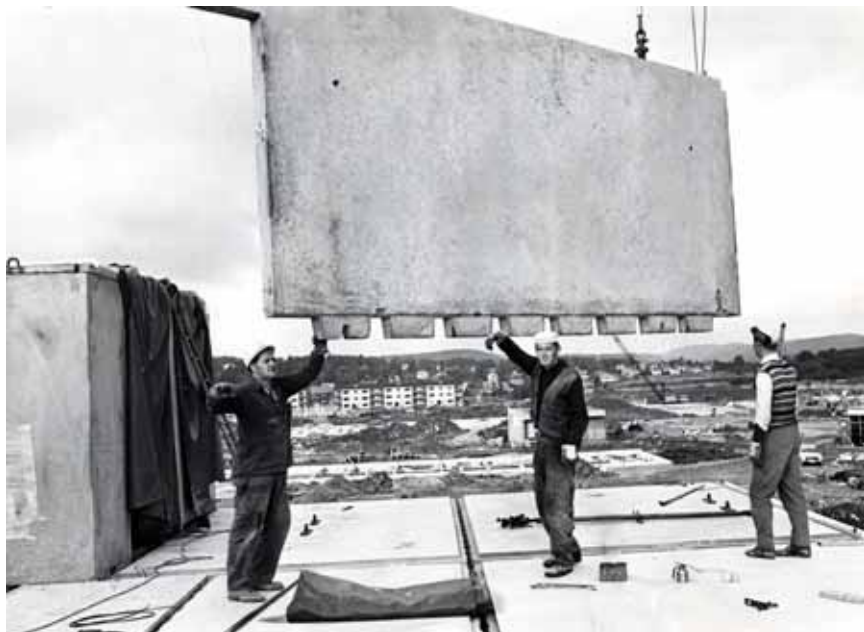

Mätverktyg hos Poseidon

Rationaliserad byggprocess

TEKNIKUTVECKLING

Under perioden revolutionerades byggprocessen genom nya tekniker och material, vilket var en förutsättning för det omfattande bostadsbyggandet. Flera av de nya landvinningarna hann man inte testa ordentligt innan de togs i bruk, utvärderingen gjordes först när problem redan uppstått i byggnaderna. Efter det ovanligt regniga året 1949 fick Norra Guldhedens punkthus exempelvis stora

Elementhusbygge. Foto: Sture Lydén. Bostadsbolagets arkiv

fuktproblem som förbryllade byggfolket.

En stor utmaning fanns i hur man skulle bygga för att trotsa det fuktiga, salta västkustklimatet. Man fann inga enkla svar utan tvingades konstatera att det handlade om att lyckas med det komplexa samspelet mellan arkitektonisk utformning, väggkonstruktion, fasadmateriäl och arbetets utförande.

Stegget var stort när produktionen började drivas i så stor skala att standardmåtten kunde följas, men detta föregicks av idén om att bostadshuset skulle vara en förbrukningsartikel och konsumtionsvara. I Sverige byggdes redan under andra hälften av 1950-talet nära fyratusenfemhundra lägenheter med helt eller delvis prefabricerad stomme av betongelement. Elementbyggandet i flerfamiljshus utvecklades kraftigt under 1950-talet men avtog i början av 1960-talet för att återkomma mot slutet av detta decennium. Främst tillverkades väggar, pelare eller bjälklag i element. Bjälklagselement var i huvudsak av två typer: kassettbjälklag eller hålbjälklag. Grundmaterialet var armerad betong eller lättbetong. Hjällbo och Hammarkullen var de första stadsdelarna som då fullständigt bebyggdes med förtillverkade element från Bostadsbolagets elementfabrik.

Byggmaterialets hantering var ett annat arbetskrävande moment. Fram till 1940-talet bars bland annat murbruk och tegel på byggställningar av trä, vilka senare ersattes av stålrör. Planhissarnas införande, som förde upp källorna till respektive våning, underlättade hanteringen betydligt. Men den verkliga arbets- och personalbesparingen kom med tornkranarna, alltså stora, mobila byggkranar. Vanligen transporterades elementen stående och hade lyftöglor för att kunna hanteras med kranar. Infästningen av element skedde med fästjärn och gjutfog. Skruvklämmor stacks in under elementen vid placering och justering, dessa lämnades ibland kvar och utgjorde senare ett problem eftersom de rostar och spränger betongen. Tillverkningen av element övergick så småningom från provisoriska tältfabriker till stationära fabriker. Transporten av elementen gjordes med hjälp av särskilda trailers som kopplats till dragbilar.

De stora bostadsbolagen hade egna utvecklingsavdelningar, omfattande i princip alla detaljer som kunde ha betydelse för ekonomi och förvaltning. Mycket av fokuseringen har i vår tid hamnat på stommarna och deras elementtillverkning, men försöksverksamheten bedrevs även när det gällde rationaliseringen av färg och målning, trappor, källare, ogräsbekämpning, akustik, bjälklagsplattor, tapetseringen, avlopp, rening av värmecentralernas rök-gaser, inredningsmoduler och mycket mer. Stommen representerade inte mer än 20 procent av hela produktionskostnaden. Murning och målning var arbetsintensiva moment som slukade många dagsverken.

EXPERIMENTHUS

Som när det gäller vilken annan metod- och materialutveckling som helst, så var forskning och experimenterande nödvändigt. Allteftersom elementtekniken utvecklades testades olika typer av byggnadskonstruktioner, men grundtanken för rationellt bygge var densamma. De olika bostadsbolagen i Göteborg uppförde egna experimenthus där olika arbets- och kostnadsbesparande lösningar för moduler, stomkonstruktioner, bjälklag, flexibla planlösningar och liknande prövades. Exempel på experiment med billigare byggkonstruktioner finns i det så kallade Provhus 1 i Kortedala, där man testade en stålbalkskonstruktion som inte fungerade. Senare gjordes en liknande och fungerande konstruktion med betongstomme i södra Biskopsgården.

Rådande arkitektur- och planeringsideal

GRANSKAPSENHETER OCH MILJONPROGRAM

Bostadsområdena från 1930-talet uppfattades av många som monotona med sina långa serier av parallella lamellhus, och från 1940-talet kan man se en större vilja att gruppera huskropparna på ett mer varierat och rumsbildande sätt. Vid decenniets slut började husen byggas i vinkel, och den helt nya hustypen stjärnhuset kopplades ihop i långa kedjor runt stora gemensamma grönytor eller i grupper som bildade intima gårdar. Lägre huskroppar blandades med högre punkthus.

En grannskapsenhet är en stadsplaneringsidé om att skapa mindre enheter i en stor stad som har ett självständigt liv och består av bostäder runt ett centrum. I grannskapsenheten är behoven för det dagliga livet tillgängliga inom räckhåll, inkluderande butiker, skolor, kyrkor, parker med mera. Staden skulle växa genom att grannskapsenhet läggs till grannskapsenhet. Till Sverige kom influenserna framförallt från England (community centre), men även till viss del från Tyskland.

Trafikdifferentieringen blev mer utpräglad och grannskapsenheten, i kontrast mot det renodlade bostadsområdet, fick stor betydelse. Norra Guldheden (1945) var den första grannskapsenheten att uppföras i landet och blev en källa till inspiration för många likartade områden i både Sverige och internationellt. Så även den ungefär samtida självförsörjande satellitstaden Vällingby i Stockholm.

1960-, och 70-talen har kallats "de stora programmens tid". I Sverige lanserades 1965 det så kallade miljonprogrammet som på tio år skulle bygga bort bostadsbristen. Skalan i byggandet ökades ytterligare och en industrialiserad byggproduktion slog igenom på allvar. För att snabbt kunna genomföra denna väldiga utbyggnad av förorter och andra bostadsområden krävdes en långtgående standardisering och en planering och utformning som baserades på noggrant genomtänkta program och detaljstudier. Lamellhus i två till fyra våningar samt höga skivhus och punkthus var de vanligaste hustyperna, och karaktäristiska planmönster med hus i vinkel, i stora bågar, eller med en friare och mer öppen gruppering skapades. Under samma tid byggdes också stora grupphusområden ut runt städer och tätorter.

Mammor med barnvagnar i Hammarkullen. Foto: Jan Olsson

TOPOGRAFIN- ETT GÖTEBORGSKT SÄRDRAG

Efterkrigstidens arkitektur är den arkitekturepok som har mest ensartad utformning över landet, men med ett stort utbud av olika typologier. I Göteborg uppfördes allt ifrån hus i park och lamellhus av storgårdskaraktär till loftgångshus, skulpturala punkthus och experimenthus. Flera områden fick figurativa stadsplaner. Den göteborgska känslan och karaktären skapas under detta skede mest av hur bebyggelsen förhåller sig till stadens karaktäristiska topografi. Det finns ofta en närhet till eller utsikt över speciella landskap eller stadsvyer. Många av de nya stadsdelarna byggdes ut som vitt synliga bostadskomplex på bergsåsarnas krön, som i till exempel Angered. Hjällbo är exempelvis förlagt till en dalgång medan Gårdsten ligger på två avplanade högplatåer med en avgränsande dal däremellan. Den dramatiska topografin delar upp Bergsjön i olika delområden på bergsplatåer, sluttningar och dalgångar där olika förvaltare sätter sin arkitektoniska prägel. Anpassningen till topografin blev emellertid allt mindre längre fram i perioden. Ibland tillgreps till och med nivåsprängning av berg som i Gårdsten.

Kommandobryggorna i Frölunda. Foto: Jan Olsson

Bostadsgårdar med stora kvaliteter

FRÅN GÅRDSMILJÖER MED INSPIRATION FRÅN NATUREN...

Gårdsmiljöerna från 1950-talen präglas oftast av en omsorgsfull men enkel utformning. Funktionellt sett var de utformade utifrån de behov som de boende hade. Naturen var ofta en förebild. Under 1900-talets mitt etablerades trädgårdsarkitektyrket. Även om de inte var så många så kom de allt mer att arbeta med bostadsområden och deras idéströmningar och tankesätt fick stor betydelse även för de gårdsmiljöer som anlades utan arkitektmedverkan. De svenska trädgårdsarkitekterna utvecklade en egen stilart och tradition – en filosofi i förhållande till den svenska naturen. Den tog utgångspunkt i den natur som fanns på platsen, renodlade den och lät den samverka med mer anlagda ytor. Tex kunde man låta en bergklack sticka upp utan förmedling i en gräsmatta. Växtligheten – sammanhängande gräsmattor, stora träd, blommande prydnadsträd, solitärbuskar, häckar och rosen- och perennanläggningar - placerades och utnyttjades på ett medvetet sätt på gårdarna bland annat för att avgränsa olika rum.

Tankarna om trafikseparering, mer slutna gårdsrum som har kontakt med gemensamma parkytor och planering av områdena som en helhet gav goda boendemiljöer. Fritidsaktiviteter som tidigare hört till parkerna kunde nu istället planeras in på gårdarna. Välbevarade tidstypiska exempel på grannskapsgårdar finns i Guldheden, Kortedala och Torpa.

... TILL STORA FUNKTIONSSEPARERADE GÅRDAR

Under 1960- talet började man satsa på park- och naturområden för rekreation, friluftsliv och naturintresse, en inriktning som fortsatte fram till 1980-talet. De större grönytorna mellan bostadsgårdarna förändrades från mindre, överblickbara parkområden till stora, centrala områden med många andra funktioner kopplade till barn såsom skolor, daghem och fritidsgårdar. I takt med att en allt högre grad av funktionsuppdelning förespråkades i planeringssammanhang under 1960-talet började varje funktion avgränsas rumsligt i gårdsmiljöerna. Funktioner placerades intill varandra som ett pussel av moduler. En viss del av byggkostnaden var avsatt för utemiljöns utsmyckningar och konst. Man lät lekplatsen vara dominerande på gårdarna och lekutrustningen, såväl som ytan, blev alltmer standardiserad, robust, plan och kantig. Användningen av växtmaterial förändrades. De planterade ytorna blev större och

integrerades i lekplatsen. En eller ett fåtal arter användes och för att trots allt hindra slitage användes taggiga buskar. I de sanerade stadsdelarna försvann de trånga gårdar som hade präglat de äldre stadskvarteren i till exempel Landala och Annedal och ersattes av nya bostadsmiljöer med storgårdar. Områden som Vättlefjäll, Sandsjöbacka, Delsjön, Vrångö skärgårdsreservat, Änggårdsbergen, Hisingsparken är exempel på parker- och naturområden som gjordes mer tillgängliga för invånarna. Dalen i Gårdsten och Galaxen i Bergsjön är exempel på naturområden som har sparats inne i bostadsområdena.

NYA IDÉER OM BARNS UTEMILJÖ

Nya idéer, som kom att få så stort genomslag under efterkrigstiden när det gällde barns utemiljö, sprang ur 1920- och 30-talens funktionalistiska ideal. Samma tankar om funktion och god hygien som präglade funktionalismens bostadsarkitektur kom även att prägla synen på barns utemiljöer. Det var först i och med byggandet av de nya grannskapsenheterna på 1940- och 50-talen som dessa ideal kunde genomföras i större skala. Inom ramen för folkhemsbygget blev de ungas aktiviteter en samhällsangelägenhet.

I en inledande fas av grannskapsenheternas bygge och planering utformades lekmiljöerna varierat och anpassat efter platsens förutsättningar. Organiska former föredrogs liksom spensliga dimensioner på lekanordningarna. Den politiska ambitionen att integrera konstnärlig utsmyckning med vardagens miljöer medförde att konstnärer formgav lekskulpturer i sten, trä eller stål.

Lekplats i Bergsjön. Fotograf okänd. Bostadsbolagets arkiv

Flatås bygglek. Fotograf okänd

PARK- OCH BYGGLEKAR

Så kallade parklekar med tillhörande personal startades i nya bostadsområden under efterkrigstiden och skulle enligt statliga normer för bostadsmiljöer ligga på gångavstånd och ha plats för exempelvis bollek, sandlek och bygglek. Parklekar har funnits i offentlig regi sedan år 1945 då barnavårdsnämnden startade aktiviteterna, som senare sköttes av gatukontoret. Parklekarna var för barn upp till femton års ålder och inkluderade utflykter till Slottsskogen och Skatås. År 1962 blev Arvid Bengtsson stadsträdgårdsmästare i Göteborg. Han planerade flera lekplatser med olika möjligheter till lek och rekreation. Bygglekplatser fanns exempelvis i Flatås och vid Svängrumsgatan. Arkitekten Anna Branzell ritade flera lekplatser på 1950-talet. Ett vackert exempel med vattendamm och omväxlande aktivitetsmöjligheter finns på Bildradiogatan. Och i Bergsjön planerade arkitekten Inga Edler Claeson bostadsområdenas utemiljöer för både fritid och rekreation. Parklekplatser och bygglekar med anställd fritidspersonal var ofta ett komplement till intilliggande skolor. Ytterst få av dessa finns kvar eller fungerar idag. Ett bevarat exempel är bygglekplatsen i Eriksbo. Det var under denna tid som den framsynte stadsträdgårdsmästaren Arvid Bengtsson tillför lekplatserna både djur- och bygglekplatser. Utrymmen för konstruktiv lek, såsom bygglek, sandlek och vattenlek dominerar parken. Denna tid blir den verkliga höjdpunkten vad gäller barns och ungdomars lek.

Stor satsning på konstnärlig utsmyckning

ENPROCENTSREGELN

Karaktäristiskt för många av de bostadsområden som uppfördes under perioden är förekomsten av konstnärlig utsmyckning. Statens konstråd inrättades 1937 med ambitionen att låta goda konstverk samspela med arkitektur och bidra till en totalmiljö som "positivt påverkar människans sinnesstämning, attityder och möjligheter". Härigenom introducerades den så kallade enprocentsregeln av dåvarande ecklesiastikministern Arthur Engberg. Han förordade att ett belopp, "i allmänhet inte understigande en procent" av byggnadskostnaden vid offentlig nybyggnation skulle avsättas för konstnärlig utsmyckning. Regeln infördes för att gynna konstnärerna, som drabbats hårt av den ekonomiska krisen på 1930-talet. Enprocentsregeln blev med tiden en vedertagen princip

för både statliga och kommunala nybyggnadsprojekt.

KONKRETISTISK KONST I FOLKHEMMET

I 1950-talsbebyggelsen placerades konsten i många fall direkt på fasaderna. Så kallad konkretistisk konst i form av nonfigurativa, geometriska mönster målades på gavlar eller på bottenvåningar. I till exempel Kortedala finns bevarade exempel på sådana fasadmålningar. Andra tekniker användes också. Ena fasaden på medborgarhuset vid Axel Dahlströms Torg i Högsbo är till exempel smyckad i full höjd med en marmorintarsia av Endre Nemes. Mer traditionella fristående skulpturer i blygsam skala var också vanliga i anslutning till centrum, vid gångvägar eller på bostadsgårdarna. Konstnärerna skapade även klätterskulpturer av trä, metall eller sten på lekplatserna.

Skulpturen Figurer i vind av Gudrun Eduards. Foto av konstnären.

VARDAGSKONST I MILJONPROGRAMMET

Konsten gavs ett fortsatt stort utrymme i miljonprogramsbebyggelsen och skulle finnas bland människorna i vardagen, där den blev såväl omtyckt som kritiserad. Den konstnärliga utsmyckningen tog sig många olika former och fick en alltmer robust karaktär genom tåliga material. Heltäckande utsmyckningar i de trafikseparerande gångtunnlarna och individuell väggkonst i höghusens entréer var två typiska uttryck. Reliefer i stengods eller betong var vanliga men även emaljer. Fasaddekorer av metall var en annan variant. Det förekom även konst i betydligt mindre skala i form av barnvänliga igenkänningssymboler vid bostadsentréerna. I de mer storskaliga områdena användes den konstnärliga utsmyckningen och planteringarna till att individualisera de olika gårdarna. Monumentala konstverk i stadsdelens centrumbildning kunde i vissa fall komma att symbolisera hela stadsdelen. Det var ofta prioriterat att få så mycket konst som möjligt för pengarna, vilket innebar att vissa utsmyckningar utfördes i relativt billiga material såsom betong och konstruktionsstål med oprövade tekniker.

Skolorna och daghemmen integrerades i bostadsgårdarna

SKOLAN CENTRAL FÖR DET SOCIALA LIVET

Skolorna uppfördes som egna enklaver vid stråken mellan hem och centrum eller naturnära i utkanten av större bostadsområden. Skolor för lägre årskurser förlades närmare bostäderna än exempelvis högstadieskolor och gymnasier. Integrerat i, eller i anslutning till, skolorna fanns lokaler för fritidsaktiviteter av olika slag, ibland också idrottsanläggningar och bibliotek. (Enligt generalplanen 1959 skulle 22 filialbibliotek inrättas till det nya huvudbiblioteket på Götaplatsen och anslutas till just skolor eller centrumbildningar). Det fanns också en uttalad ambition att skolorna skulle utgöra samlingslokaler och därmed spela en viktig roll för stadsdelens sociala liv. Skolaulan kunde dimensioneras och utrustas för teater eller andra evenemang kvällstid som till exempel i Sjumilaskolan i Norra Biskopsgården.

FRÅN OMSORGSFULL SKOLARKITEKTUR TILL PAVILJONGER OCH BARACKER

Från en som helhet genomtänkt skolmiljö i naturskön omgivning med gedigna byggnader och integrerad konst, gled skolorna över till att bli paviljongliknande och i många fall placerade på tomma och plana ytor. I väntan på permanenta skolbyggnader upprättades i somliga fall tillfälliga baracker, som sedan fick stå kvar när bygget aldrig kom till stånd. Arkitekterna var desamma som för övrig bebyggelse och arkitekturen var mestadels återhållen, till skillnad från äldre skolors monumentala framtoning. Byggnaderna kunde grupperas mer eller mindre slutet kring en central gård, förläggas parallellt utmed ett stråk, eller placeras så att mindre längor famnade ett antal smågårdar i U-form. Karaktäristiskt är att gymnastikbyggnaderna särskiljer sig genom att vara högre än övriga byggnader och att den, liksom matsalen, utmärker sig genom en mer artikulerad gestaltning.

... liksom kyrkorna

KYRKOR ÅT ALLA

I 1959 års generalplan för Göteborg var målsättningen att varje bebyggelsegrupp med fler än åttatusen invånare skulle ha tillgång till en egen kyrksal inom den dåvarande statskyrkan. I varje ny större stadsdel ingick åtminstone en ny församlingskyrka i stadsplanen. Stadsdelskyrkorna skulle ligga centralt i sitt område, ofta vid dess centrumanläggning.

Bergsjö kyrka. Foto: Staffan Westergren

Arkitekterna bakom kyrkorna var ofta desamma som ritade bostadsbebyggelsen, såsom Johannes Olivegren, Bo Cederlöf, Johan Tuvert, Helge Zimdal och John Snis. 1950-talskyrkorna uppfördes av naturmaterial som tegel och natursten och försågs med koppardetaljer. Det populära betongglaset användes gärna. Bland 1960-talets kyrkor hittar man, utöver naturmaterialen, moderna betongfasader med frilagd ballast. Den under 1970-talet allmänna återgången till mer traditionella former och material märks även i kyrkobyggnaderna där ett flertal försågs med tegel- eller putsfasader. Kyrkorna från perioden fick ofta en fristående klockstapel istället för ett torn.

Den första permanenta småkyrkan, alltså finansierad av Göteborgs småkyrkostiftelse, var Allhelgonakyrkan i Kortedala från 1957, ritad av arkitekt Olov Geggen. Den är, liksom många byggnader i Göteborgs kuperade terräng, uppförd med suterrängvåning. En grupp kyrkor från tidsperioden är sammansatta av flera kraftfulla, ibland kubiska, byggnadsvolymer med slutna tegelfasader. Bland dessa finns kyrkorna i Kaverös, Högsbo, Härlanda, Tynnered och Flatås. En del kyrkor fick en mer spektakulär framtoning som Biskopsgårdens kyrka, med uppåtsvängda vita betongskal och fritt hängande kyrkklockor mellan de två byggnadsvolymer, eller Brunnbo kyrka med en grundplan i form av en stjärna. De kyrkor som uppfördes i de äldre stadsdelarna gavs samma moderna form som kyrkorna i förorterna, till exempel kyrkorna i Kungsladugård, Guldheden och Johanneberg. Andra gavs en mer anspråkslös villalikhande karaktär med sadeltak, såsom träkyrkorna på Vrångö och Brännö, båda uppförda på gamla skoltomter.

VANDRINGSKYRKOR

I väntan på den permanenta kyrkobyggnaden drev småkyrkorörelsen fram provisoriska, anspråkslösa gudstjänstlokaler. Till en början användes exempelvis gamla militärbaracker. Men såväl i Stockholm som i Göteborg utvecklades även små monteringsfärdiga, billiga kyrkor som snabbt kunde ställas i det nybyggda området och sedan demonteras för att flyttas vidare till nästa stadsdel under uppförande. Kyrkorna kom därför att kallas vandringskyrkor.

Stor utbyggnad av fritidshus

MODULTILLVERKADE SPORTSTUGOR

Under 30-talet, i samband med de första lagstadgadesemesterveckorna växte små sommarstugeområden fram runt om i Göteborg. Dessa

områden var oftast inte planlagda utan utvecklades spontant. Senare planlades stugområden av kommunen – Björlanda, Lilleby, Askim och Långedrag är exempel på områden där "vild" bebyggelse blev strukturerad efter hand.

Under 1960-talet, när semestern blev längre, kom den stora utbyggnaden av fritidshus. Ekonomin var bättre och bilen gjorde det möjligt att åka längre bort. Den enkla sportstugan blev populär. Fritidshuset fick också högre standard för att kunna användas vintertid under jul- och sportlov. På 1960-talet var fritidshusen ofta tillverkade efter ett modulsystem och färdigisolerade väggelement sattes samman till olika stugtyper.

KOLLEKTIVA SEMESTERÖAR

Framväxten av en fritid, en rekreationstid, kom tidigt att stöttas av arbetsmarknadens parter där såväl arbetsgivare som fackföreningar och pensionsstiftelser lät uppföra anläggningar till stöd för företagens anställda respektive medlemmar i den egna fackföreningen. Framväxten av sådana anläggningar inleddes under seklets två första decennier och fick sin kulmen under 1940- och 60-talen. Kårholmen, Knarrholmen, Sjumansholmen och Stora Förö är öar som bebyggdes av fackföreningsfolk och arbetare. På dessa öar arbetade man kollektivt och byggde bryggor, dansbanor och affärer gemensamt. Vissa av öarna fungerar fortfarande kollektivt i föreningsform. Askims fritidsby, Lilleby fritidsby, Skeppstadsholmen och Stora Varholmen var så kallade havsbadskolonier.

Masonithus på Knarrholmen. Fotograf okänd.

Specialbostäder

Utöver de lägenheter i flerbostadshus och småhus uppfördes lägenheter i så kallade specialbostäder eller hus i speciellt syfte. Det rörde sig om olika typer av kategoriboende, till exempel för ogifta män, sjuksköterskor, äldre eller studenter eller som bostäder för de icke fast bosatta från den romska populationen.

BOSTÄDER FÖR ROMER

Resultatet av en inventering gjord 1955 visade att det fanns närmare 50 romer som vistades i Göteborg. I mitten av femtiotalet beslutades i Göteborg att romer ska behandlas som andra medborgare i kommunen och att kommunen därför har skyldighet att hjälpa "de ambulerande zigenare som önskar fast bostad, antingen för hela eller endast för vinterhalvåret". De anser vidare att det "icke kan vara önskvärt att åstadkomma en kategoribebyggelse för zigenarna" utan att kommunen ska försöka ordna fasta bostäder i den vanliga bebyggelsen. Det var även önskvärt med ändamålsenliga lägerplatser som skulle ställas till förfogande med tillgång till vatten, elektrisk ström och sanitära anordningar" (SRA, Kommunfullmäktiges handlingar 1957).

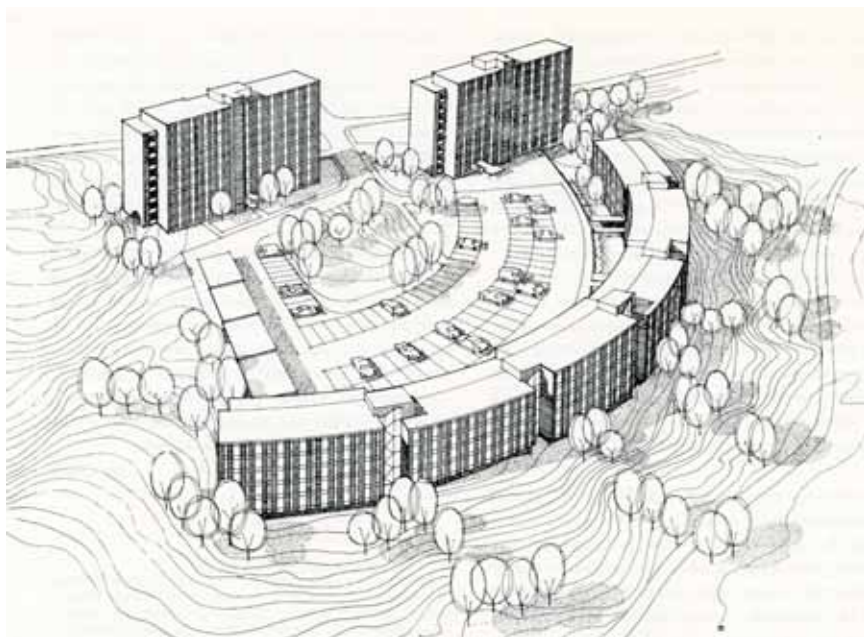
Vid början av 1960-talet hade de flesta romer i Göteborg en fast bostad, men för de som inte hade det genomfördes en akut åtgärd i bostadsfrågan. Arbetsmarknadsstyrelsen fick år 1959 bemyndigande att uppföra provisoriska bostäder i överenskommelse med vad som tillämpats beträffande arbetslösa. Länsarbetsnämnden i Göteborg och Bohus län upplät från och med då några provisoriska lägenhetshus på platser där redan befintliga läger fanns; i den första etappen vid Gamla Rambergsvägen och Polstjärnegatan och senare även på fyra andra platser. Detta var ett led i att försöka ordna fasta bostäder i den vanliga bebyggelsen och inte så kallad kategoribebyggelse.

BOSTADSHOTELL

I stadsdelarna Svartedalen, Bergsjön, Gamlestaden, Rambergsstaden och Backadalen uppfördes under 1960-talet stora komplex med bostäder ämnade för "ogifta män anställda vid stadens industrier". Byggherre till samtliga av dessa områden var Göteborgs stads bostadsaktiebolag. Lägenheterna sorterades under termen specialbostäder i stadsplaneringen och var tänkta som ett halvkollektivt boende. Husen benämndes industri- eller bostadshotell, men i folkmun kallades de också ungkarlshotell. Kvinnliga motsvarigheter till detta kategoriboende var sjuksköterske- eller hembiträdebostäder, men de uppfördes i mindre omfattning.

STUDENTHEM

Göteborg utvecklades som studentstad när exempelvis Chalmers Tekniska Högskola expanderade under 1950- och 60-talen. Studenthemmet med höga skivhus på Gibraltargatan invigdes 1963. I samma stadsdel fanns då redan ett studenthem från 1960 på Volrat Thamsgatan. Därtill tillkom 1969-1971 Olofshöjd, ett stort studenthemskomplex med omfattande service, byggt i rött tegel. I östra Göteborg finns anläggningen Studiegången i Rosendal från 1972 med motionsanläggningar, butiker, hobbylokaler och idag även daghem och förskola. Husen har både in- och utvändiga loftgångar. Studenthemmet i Kallebäck heter Ostkupan och består av ett 14 våningar högt skivhus med flackt pulpettak och fasad av frilagd ballast samt vita plåtkassetter. I centrala staden finns exempelvis Kjellmansgatans studenthem från 1962 i Masthugget, lamellhus med plana tak och betongfasader med frilagd ballast. Studenthemmen uppvisar alltså även de en provkarta på samtidens olika arkitektur.

Chalmers studenthem. Illustration ur tidskriften Byggmästaren, nr 8, 1965

Upprustning av miljonprogrammet

UPPRUSTNINGAR

Många av flerbostadsområdena från 1950- och det tidiga 1960-talet har blivit förändrade på något sätt. Den vanligaste genomförda åtgärden är tilläggsisolering av lamellhus och punkthus. Det nya fasadmaterialet är plåt eller annat skivmaterial och fönstren ligger kvar i det gamla fasadlivet vilket fullständigt ändrar fasadens uttryck och ger sämre ljusinsläpp. Andra vanligt förekommande förändringar är att plana tak har fått mer lutning, att originalfönster och dörrar av trä har bytts ut mot aluminium, att glasade partier i entréer har satts för, att entréernas skärmtak har bytts mot kraftiga konstruktioner av trä (1980-tal) eller konstruktioner av glas och stål (1990-tal), att balkonger har bytts ut, försetts med nya fronter eller glasats in.

Ekonomiskt stöd för att förbättra boendemiljön har funnits i olika omgångar allt sedan mitten av 1970-talet, och har i ganska stor utsträckning kommit att användas i flerbostadshusområden som uppförts under 1950-, 60- och 70-talen. Stöden har i stor utsträckning resulterat i upprustning av gårdar. Markbeläggning och planteringar har förnyats, entréer har markerats genom pergolor och lekplatser har omgestaltats utifrån nya normer. Sophus, garage och tvättstugor har byggts ut. Dessa miljöförbättrande åtgärder finns i alla typer av områden, oavsett vilken tidsperiod de byggts under,

Upprustat bostadsområde i Brunnsbo. Fasaderna har klätts in, fönstren bytts och nya entrépartier har skapats. Gårdarna har helt gjorts om. Foto: Kajsa Sperling

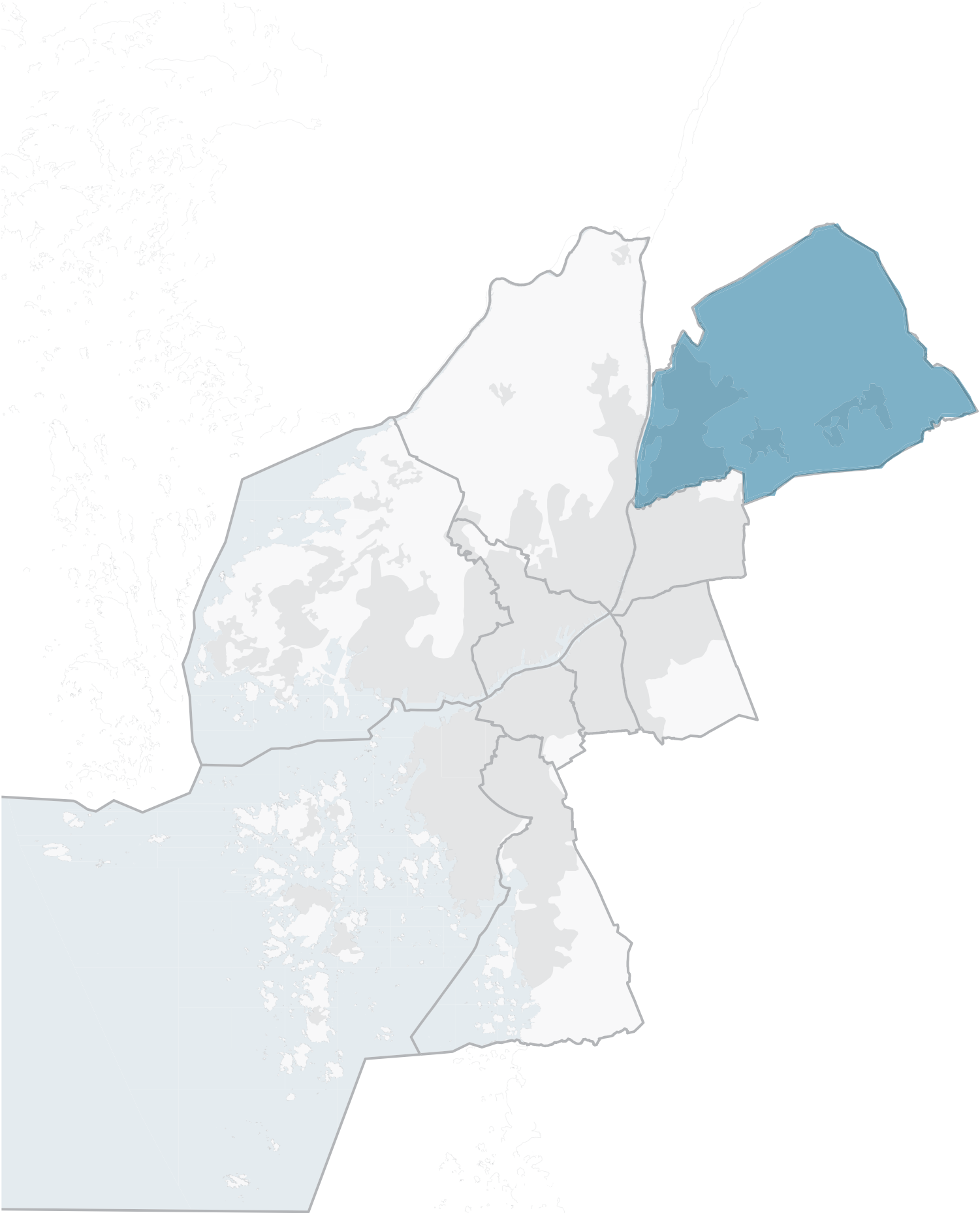
och större förändringar av utemiljön har också gjorts i områden där husen inte ändrats nämnvärt. Bland småhusen finns en stor variation i hur de har förändrats och när. I en del fall har radhuslängor upprustats samtidigt på samma sätt, men den ojämförbart vanligaste ändringen bland småhusen, oavsett hustyp, är att respektive ägare har satt sin prägel genom byte av fönster och entrédörrar, ändring av fasadfärg/-material, tillbyggnader av farstukvistar, förrådsbyggnader etc. En tydlig tendens har varit att ge sitt hus en mer traditionell prägel genom fönsterfoder, spröjsar, fönsterluckor, smidesdekorer, snickarglädje och liknande. Den vanligaste fasadförändringen är att hus med eternitfasad eller träpanel efter en tilläggsisolering har får ett helt nytt fasadmaterial.

TURN-AROUND

I Göteborg finns det flera bostadsområden uppförda under efterkrigstiden som har förändrats kraftigt genom så kallade turn arounds. En turn around är en övergripande förändring av den arkitektoniska strukturen genom att till exempel byggnader byggs på, ”kapas” eller rivs. I vissa fall uppförs småhusbebyggelse i höghusbebyggelsens ställe.

Omvälvande förändringar av det här slaget genomfördes i särskilt stor omfattning i Göteborg från 1980-talet och in på 2000-talet. De områden där rivningar har genomförts är Norra Biskopsgården, Hammarkullen, Bergsjön och Lövgärdet. Ombyggnader med omfattande arkitektoniska förändringar har genomförts i Länsmansgården, Högsbohöjd, Tynnered, Kortedala och Gårdsten. Ombyggnader där arkitektoniska förändringar har gjorts och där man även har bytt namn på bostadsområden eller gator finns i Länsmansgården, Högsbohöjd, Tynnered, Kortedala och Gårdsten.

Ovan nämnda turn arounds har i de allra flesta fall fått någon form av statligt ekonomiskt stöd. Rivningar i sig har inte varit stödberättigade, men en nybyggnation av radhus med bostadsrätt som upplåtelseform har kunnat erhålla statligt stöd. Det finns också bostadsområden som fått statligt stöd och där förvaltningsbolagets ambition dessutom varit att förändra boendestrukturen.

HJÄLLBO 68

HJÄLLBO, ERIKSBO, HAMMARKULLEN

ÖVERSIKTLIG STADSDELSBESKRIVNING

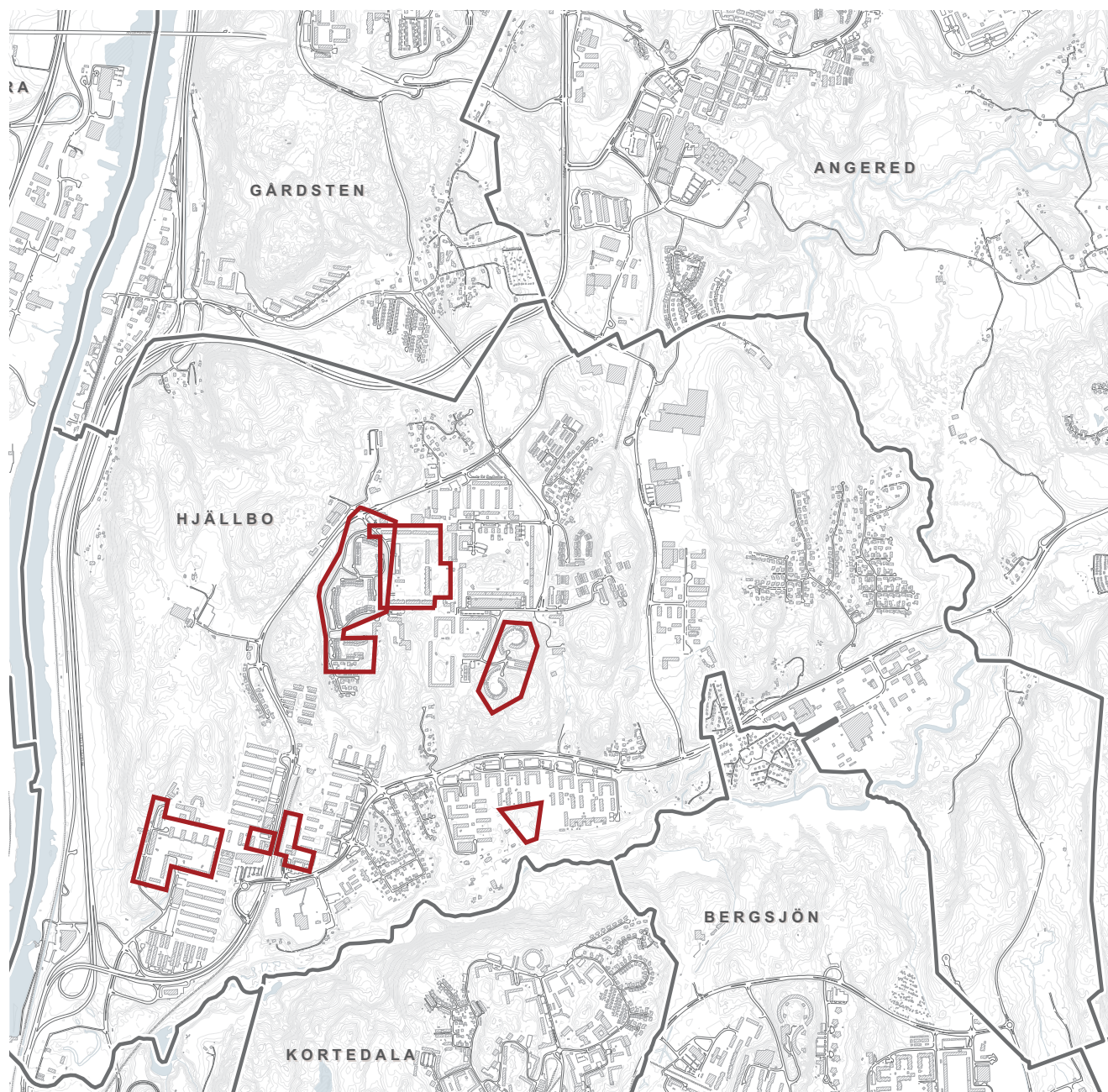
Stadsdelen Hjällbo, med områdena Hjällbo, Eriksbo och Hammarkullen, upptar den södra delen av Angered. Vättlefjäll avgränsar i norr och Lärjeåns dalgång i sydväst. Landskapet är böljande med bergområden och dalgångar som utgör stadsdelsområdenas naturliga, inbördes gränser. Trafikseparerade områden med flerbostadshus

utgör den större andelen av bebyggelsen.

Stadsdelsområdet Hjällbo är beläget öster och väster om spårvägen. Bebyggelsen i den centrala delen, Hjällbo centrum, utgörs av tre sexvåningshus, en butiksbyggnad och en kyrka med tillhörande församlingsexpedition. Denna centrala del omgärdas i sin tur av ett antal, tätt liggande, bostadsområden; tydligt avgränsade och trafikseparerade och med olika hustyper.

Foto: Pål Sommelius/Scanpix (användarrättigheter behöver stämmas av)

Hjällbo

Hjällbo centrum är dominerande till ytan med sina över tusen lägenheter i parallellt placerade tre till fyra våningars huslameller. I centrumets östra del, på andra sidan spårvägen, ligger en rad bostadshus byggda ovanpå ett parkeringsdäck, varav några har byggts om till kontorslokaler för kommunen.

Eriksbo

Stadsdelsområdet Eriksbo är ett avskilt och homogent utformat område i östra delen av Hjällbo, med cirka tusen lägenheter i flerbostadshus.

Hammarkullen

Det som oftast förknippas med stadsdelsområdet Hammarkullen är de höga skivhusen vid Bredfjällsgatan, Hammarkullens väg, Sandeslätt och Hammarkullevägen. Höghusen omger flera stora gårdar med Hammarkulletorget och spårvagnens trappuppgång som ett centrum.

Centrumanläggningen dimensionerades med hänsyn till det samtidigt planerade storcentrat i Angered centrum och är därför relativt liten, men har den enda spårvagnshållplatsen utformad som en tunnelbanenedgång i Göteborg, anpassad för en snabbspårväg som inte blev genomförd.

I norr och söder finns områden med lamellhus i tre våningar och runt omkring ligger mindre områden med friare placerade småhus.

I södra Hammarkullen finns exempel på figurativa stadsplaner, storskaliga geometriska former, lätt avläsbara på håll och från bil, en ny typ av monumentalitet som blev vanlig på 1960-talet. Särskilt utmärker sig Sandeslättskroken och det intilliggande lamellhusområdet Sandeslätt med tre sammanhängande och vinklade lamellhus runt halvöppna bilfria gårdar och en storgård med böljande former i terrängen. Hammarkullen är inte plansprängt och bostadsgårdarna har därför en varierad topografi.

Vy från Rannebergen över det böljande landskapet längs Lärjeån, 2015. Foto: Anna Reuter Metelius

Radhusområdena i Hammarkullen uppvisar en stor variation i stil, utformning och miljökväitet. Västerslänt är den arkitektoniskt mest originella av dessa.

EN HISTORISK TILLBAKABLICK

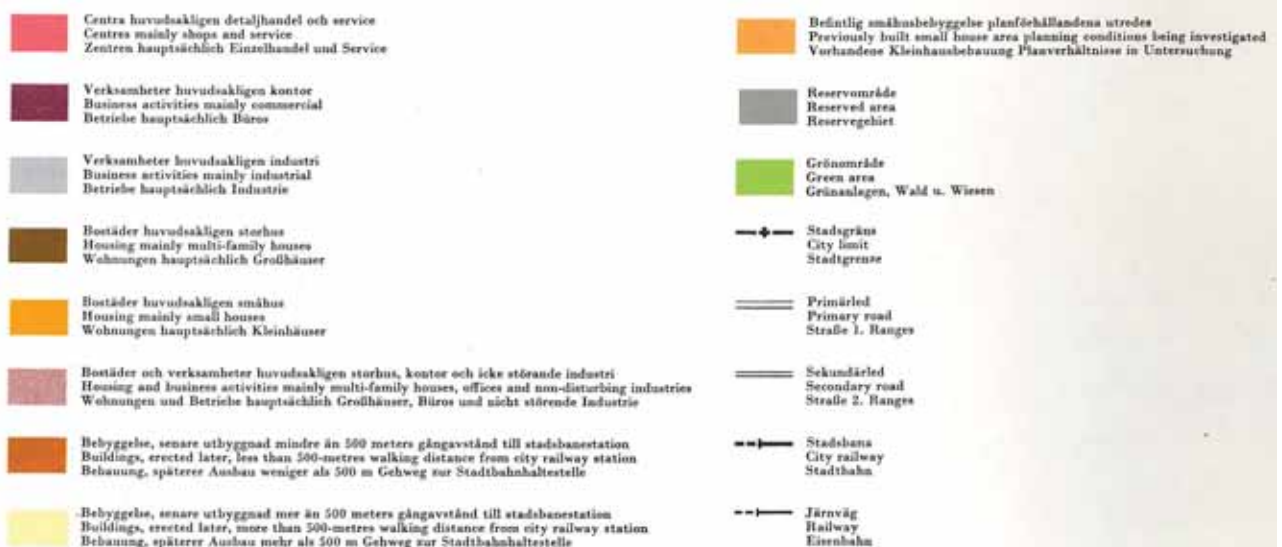
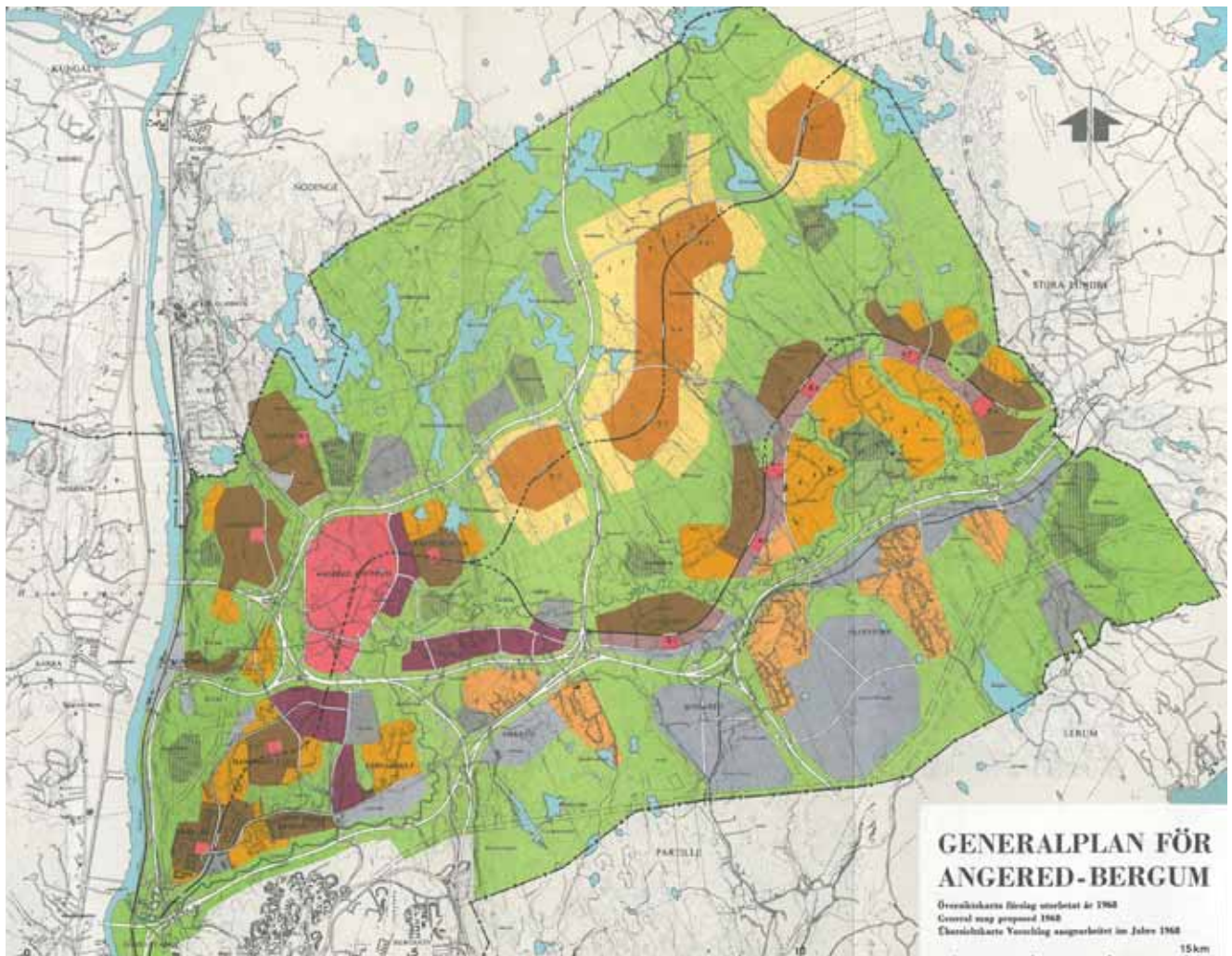
Historiskt sett bestod området av bergs- och jordbruksmark varav stora delar var öppen åker- och ängsmark. Kring Lärjeån låg flera byar och gårdar, med skriftligt belägg sedan medeltiden, troligen etablerades de så tidigt som under järnåldern.

Järnvägsspåren var en viktig del i den tidiga bebyggelseetableringen i området under modern tid. Till Hjällbo kunde man innan sekelskiftet ta sig till Lärje station via Bergslagsbanan som gick utmed Göta älv. Från sekelskiftet ända fram till 1967 kunde man åka med ånglok via lilla Västgötabanan. Runt 1920-talet fick Hjällbo en egen station.

På 1940-talet upprättades planer för egnahemsbebyggelse i Hjällbo och ett 80-tal villor tillkom under de följande femton åren. Trots att utbyggnaden av nordöstra Göteborg planerades redan 1962 skedde inkorporeringen av Angereds kommun först 1967. Hjällbo kom, med sitt läge närmast staden, först i kön för utbyggnaden. Det garanterades att spårvagnsförbindelsen med staden skulle hinna tas i bruk samtidigt som bostadsområdet blev klart.

Stadsplanen upprättades 1965 av ingenjören Enar A Werner och dåvarande stadsbyggnadsdirektören Koj Jonsson. Planeringsprincipen var densamma som i Stockholms utbyggnad, ett pärlband av stationer med högre bebyggelse närmast stationen och allt glesare längre ut och sedan naturområden som skilde enklaverna åt.

Mellan 1966-70 uppfördes på cirka hundra hektar ungefär tretusen bostäder i Hjällbo, både i flerbostadshus och radhus.

Förslag till översiktskarta för Angered-Bergum från 1968 ur 'Göteborg Bygger', 1971 års utgåva.

De tre sexvåningshusen vid Hjällbo centrum, ritades av arkitektkontoret White, blev Bostadsbolagets första elementbyggen av den typ som sedan användes i Hammarkullen och Gårdsten.

Arkitekten John Snis ritade bostadsområdet Eriksbo som uppfördes av Göteborgs bostadsföretag stiftelse 1968.

Hammarkullen byggdes 1968-72 på en kuperad bergsplatå norr om Lärjeåns dalgång. Omkring tvåtusensjuhundra lägenheter uppfördes i flerbostadshus och småhus. Hammarkullen var ursprungligen tänkt att fungera som en självförsörjande stadsdel med bostäder, arbetsplatser och ett stort centrum med allehanda service och kontor. Utformningen av området bestämdes av byggtekniska förutsättningar och de rådande kuperade terrängförhållandena; en rätvinklig plan med långa raka höghus kring höjdpartierna. Avsiktligt byggdes de stora husen kring bevarade kullar som skulle ge utsikt över husen ut mot landskapet, gärna genom lägre partier i huslängorna, vilket inte alltid genomfördes som arkitekterna tänkt det.

FÖRÄNDRAT, BEVARAT

Den övergripande strukturen, med principen om bilfria gårdar och trafikmatning, är bevarad. Under 1990-talet revs ett av de höga skivhusen vid Hammarkulletorget och ersattes av radhus där vissa fasadelement återanvändes. Bostadsområdena i såväl Hjällbo som Eriksbo har upprustats med en del fasadförändringar och satsningar på yttre miljön. Längs det centrala stråket i Hjällbo har nya butikslokaler tillförts.

REDAN I BEVARANDEPROGRAMMET

Inga miljöer eller byggnader från den aktuella perioden ingår i det tidigare bevarande programmet.

Skolspåret

Adress: Skolspåret
Fastighet: Hjällbo 6:8
Bebyggelse: Bostadsområde med femton byggnader; skivhus, lamellhus och punkthus, kring tre gårdar
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Skolspåret uppfördes 1968-71 av Stiftelsen Samhällsbyggen enligt ritningar av arkitekt Arne Nygård. Genom ett nära samarbete mellan arkitekten och byggherren begränsades inte uppdraget till enbart ett rationaliserat bygge utan innehöll även stora delar arkitektonisk och konstnärlig gestaltning. Området, som innehöll sexhundra lägenheter, var före sin tid på flera sätt, bland annat genom för tiden ovanligt stora lägenhetsstorlekar, tillgänglighetsanpassning och ett nytänkande sophanteringssystem.

MOTIVERING

Skolspåret är ett ovanligt omsorgsfullt gestaltat bostadsområde från den aktuella epoken, som samtidigt uppvisar en tidstypisk struktur. Det arkitektoniska

uttrycket är välbevarat med sin speciella detaljkänsla, konstnärlig utsmyckning samt fasadprofilering.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Området är trafikseparerat med femton byggnader, skivhus, lamellhus och punkthus, grupperade kring tre gårdsrum ovanpå ett stort parkeringsdäck. Samtliga entréer är placerade mot gårdssidan.

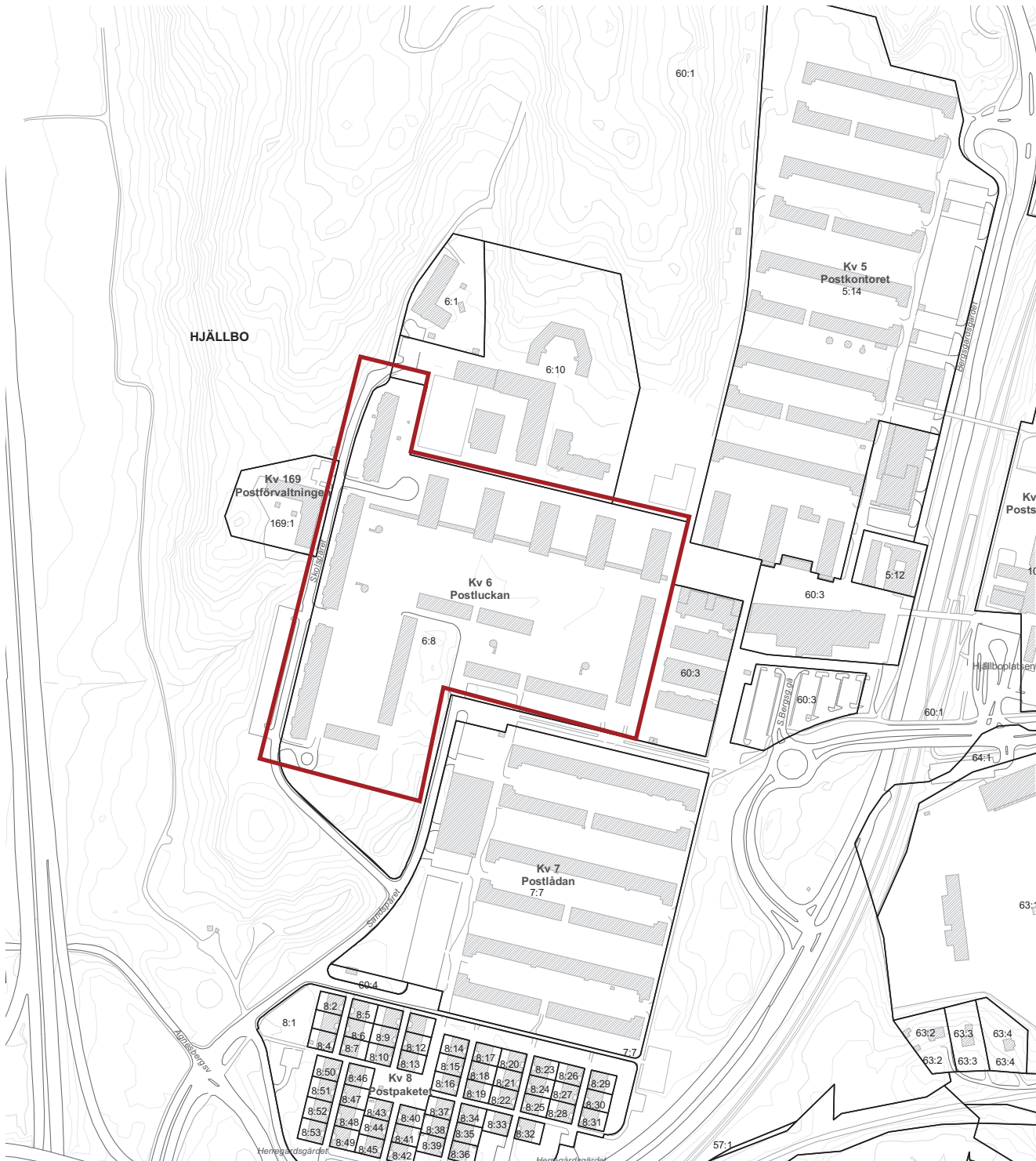
Byggnadskonstruktionen utgörs av prefabricerade betongelement. Fasaderna är dekorerade med profileringar, nedsänkta cirkelformer i den formgjutna betongen med ballast av marmorkross. Hisstrummor på hustaken och nedgångar till garaget på marken är utformade som stående snäckor och klädda med plåt respektive profilerad betong. Från Hjällbo centrum leder ett gångstråk med skärmtak till området. Utefter gången finns ett antal betongskulpturer.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Skolspåret har genomgått vissa förändringar. Tidigt skedde ett byte av entrépartierna och en del konstnärlig utsmyckning försvann. Skärmtaket över gångstråket renoverades 1999 med bidrag för antikvarisk överkostnad. De ursprungliga teakfönstren byttes ut under 2000-talet.

Fasad mot gården. Fasaderna är dekorerade med cirkelformer; dels i den formgjutna betongen.

Hjällbo kyrka

Adress: Hjällbo centrum
Fastighet: Hjällbo 60:3
Bebyggelse: Kyrka
Övrigt skydd: KML enligt särskilt beslut

Fick 1974 pris av stiftelsen Per och Alma Olssons fond.

HISTORIK

Kyrkan uppfördes för Svenska kyrkan 1973 efter ritning av arkitekten John Snis.

MOTIVERING

Hjällbo kyrka var, med sina kubiska byggnadsvolymer i mörkt, hårdbränt tegel, formmässigt unik i Angereds första utbyggnadsetapp, men är annars typisk för det intensiva kyrkobyggandet i 1960- och 70-talens svenska förorter.

Hjällbo kyrka har miljömässiga och arkitektoniska kvalitéer och en välbevarad interiör från 1970-talet. Den är med sina enkla volymer, valvformer och hårdbrända tegel mycket typisk för 1970-talets stora

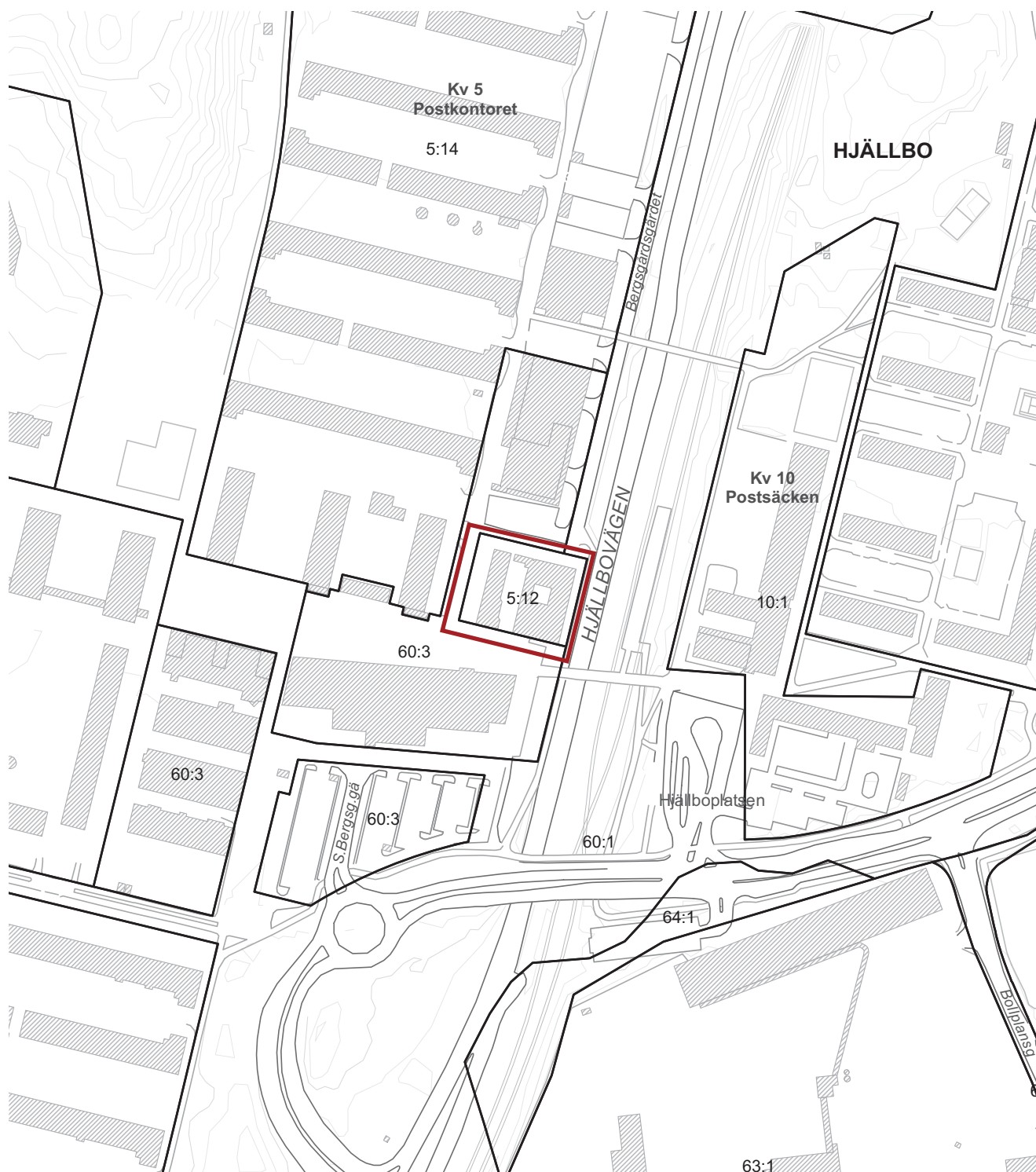
kyrkobyggnadsepok som gärna sökte sig tillbaka till historiska förebilder. Utformningen lyfter fram de traditionella materialens - främst teglets och koppars - egna egenskaper.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Hjällbo kyrka är uppförd i betong, brunt tegel, koppar och glas. Den är sluten och inåtvänd som ett medeltida kloster med passager och rum som avlöser varandra. En intressant detalj är att kyrkklockorna har placerats på ett ovanligt sätt i fasaden, så de blir synliga både utifrån och inifrån kyrkorummet. Avsaknaden av torn kan tolkas som att kyrkan inordnar sig och inte dominerar omgivningen.

Hjällbo kyrka saknar torn och inordnar sig därmed volymmässigt i omgivningen. Den omsorgsfulla arkitekturen och materialvalet gör å andra sidan att den sticker ut i sitt sammanhang.

Hjällboskolan

Adress: Hjällboplatsen
Fastighet: Hjällbo 10:1
Bebyggelse: Skolanläggning med tre
vinkelställda skolbyggnader och
tillhörande skolgård

Övrigt skydd: -

HISTORIK

Hjällboskolan uppfördes i slutet av 60-talet för Göteborgs Bostadsföretag efter ritning av arkitekt Johan Tuvert. Den största av de tre skolbyggnaderna innehöll ämnesrum, samlingssal och bibliotek. I den södra byggnaden inrymdes ytterligare undervisningsrum samt kök och i den östra byggnaden gymnastiksal.

MOTIVERING

Hjällboskolan är en central och karaktärsgeivande byggnad i bostadsområdet. Skolan är typisk för tiden på så sätt att den är byggd vid stråket mellan hem och centrum med en öppen skolgård och med en ambition att ha även utåtriktade samlingslokaler. Skolaulan skulle exempelvis kunna dimensioneras och

utrustas för teater eller andra evenemang kvällstid. Skolan är ett exempel på "en skola mitt i byn", med ett bibliotek som fungerar både som stadsdelsbibliotek och skolbibliotek.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Skolbyggnaden har en utpräglad betongfasad som artikuleras av lisener i form av vertikala betongbalkar som också utgör hörnkedjor i liv med fasaden. Dominerande i anläggningen är den fönstersättning som bland annat finns på den västra byggnaden, bestående av band med två alternerande fönstertyper.

På en gatstensbelagd plats finns en skulptur kallad "Domarring" skapad av konstnären Lasse Petersson. Skulpturen består av blänkande metallformer arrangerade i ring och anspelar på den förhistoriska domarring som finns i närheten.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Skolan har någon gång under senare år färgsatts med rosa och ljusblå fält.

Hjällboskolan planerades utifrån konceptet "skola mitt i byn" med öppen skolgård och utåtriktad samlingslokal.

Eriksbo parklek

Adress: Eriksbo parklek
Fastighet: Hjällbo 71:1
Bebyggelse: Parklek
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Eriksbo parklekanlades runt 1970. Bygglövningsarna, daterade 1969, visar ett parkområde på kullar med olika organiskt formade aktivitetsytor avgränsade av slingrande gångbanor. Ytorna är avsedda för olika aktiviteter såsom bollspel, sand- och bygglek. Där finns även tennisbanor, gungor och ett "lektorg" med olika spel som schack och bordtennis, samt en vattendam. I övrigt upptogs området av gräsytor och trädgångar. Förvaltaransvaret hade Gatukontoret och allt sköttes med egen personal. Men från 1976 när Fritidsförvaltningen bildades, försvann den egna personalen.

MOTIVERING

Bemannade parklekar fanns i alla stadsdelar fram till 1980-talet, bara i Hjällbo fanns det tre. Eriksbo parklek är den enda som finns kvar. Sverige var på den tiden känt internationellt för sin satsning på barns lek och utemiljö och parkleken representerar det omfattande arbete som lades ned på att skapa bra och stimulerande lekplatser.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

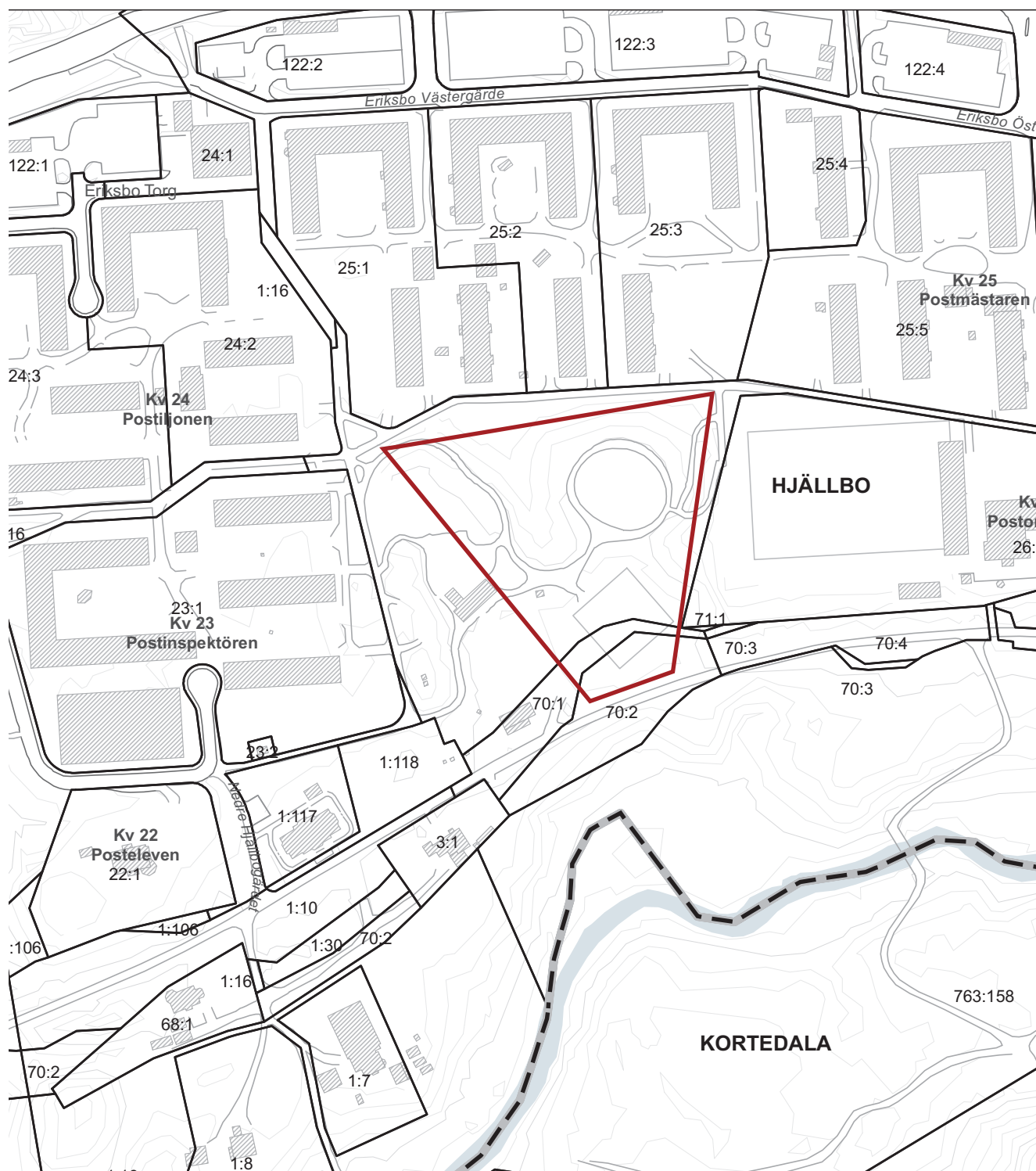
Parkleken ligger i anslutning till bostadsområdet Eriksbo i en slänt mot Lärjeåns dalgång. Där finns en lekplats med ett område för vattenlek samt en bollplan. Bebyggelsen utgörs av några enkla, rödmålade trähus med pappklädda sadeltak i vars anslutning getter, får och höns hägnats in med enkla trästaket. Gångvägar leder förbi parkleken och längs ån.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Byggleken är riven och är liksom i Flatås kvar som en kulle.

Eriksbo parklek

Bredfjällsgatan

Adress: Bredfjällsgatan
Fastighet: Hjällbo 35:2-10
Bebyggelse: Nio stycken åtta till nio våningar
höga skivhus
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Området uppfördes 1969 av Byggruppen Hammarkullen 1 ekonomisk förening, bestående av ett antal privata byggfirmer. Arkitekter var Stig Henrik Lundgren arkitektkontor.

MOTIVERING

Bredfjällsgatan utmärker sig, i jämförelse med liknande områden, genom sina utemiljökvaliteter. Bebyggelsen är tidstypiskt monumental och dess anpassning till de böljande topografiska formerna och den omgivande grönskan är en arkitektonisk kvalitet. Ursprunglig fasadkaraktär är bevarad.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Nio stycken åtta- till nio våningars kivhus i olika längd är grupperade vinkelrätt i förhållande till varandra i

U-form omkring gårdar med en naturligt kuperad terräng. De långa byggnadsvolymer bryts endast upp av smala passager. På grund av gårdarnas kuperade topografi, liksom skivhusens placering, skapas inte någon överblickbar gårdsbildning i området. Längs fasaderna däremot uppstår en intimare rumskänsla mellan byggnad och bergsparti. I bottenvåning finns lokaler för olika ändamål, till exempel daghem.

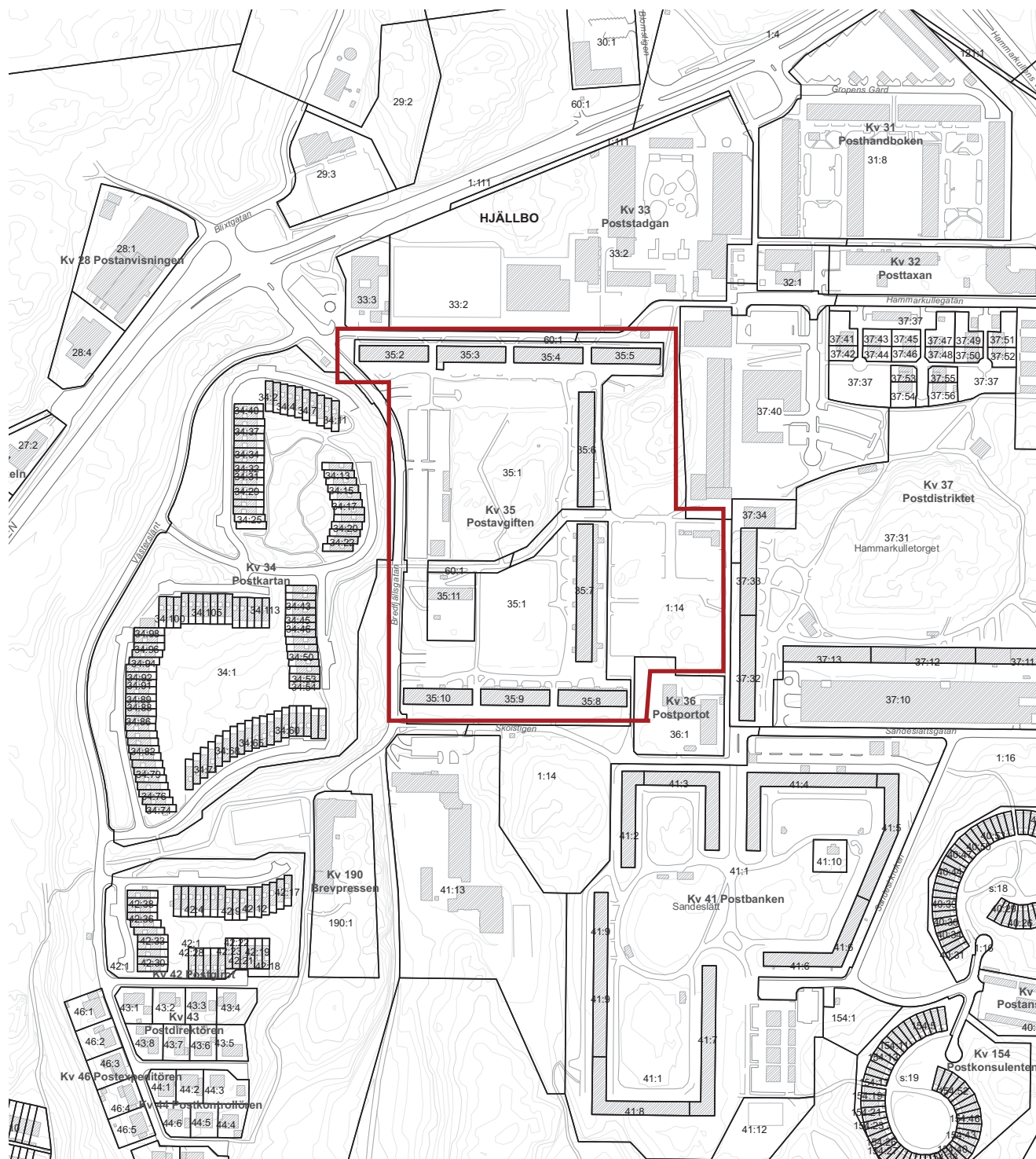
Området är, som nämnts, inte plansprängt men husen är uppförda på samma marknivå, för nyttjandet av en och samma kranbana vid bygget. Husen är byggda av sandwichelement med ett ytskikt av dansk sjösten. Fönstersättningen är regelbunden. Varje betongelement inkluderar ett fönsterparti bestående av ett, två eller tre bruna enlufts-fönster av aluminium, alternativt en indragen balkong.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Fasader har förändrats sedan tiden för uppförandet. Under början av 1980-talet kompletterades husen med skärmtak utmed entrévåningen, utanpåliggande balkonger, entréer som byggdes in och sammanslagning av mindre lägenheter i bottenvåningarna till större. Även under slutet av 1980-talet försågs tre av skivhusen i norra delen av området med en takvåning.

De tidstypiskt monumentala bostadshusen kompletteras av en rik utemiljö med skogspartier, odlingslotter och lekplatser.

Västerslänt

Adress: Västerslänt
Fastighet: Hjällbo 34:2-113, 42:2-39
Bebyggelse: Radhusområde med 150 hus runt
tre gårdar på en höjd väster om
Hammarkulletorget.

Övrigt skydd: -

MOTIVERING

Området uppfördes av fastighetsbolaget Betongblandaren 1969 enligt ritningar av arkitekterna L Hansson och M Persson vid Skånska Cementgjuteriets småhusavdelning. Teknikkonsultföretaget Kjessler & Mannerstråle stod för konstruktionsritningarna.

MOTIVERING

Radhusområdet ger med sin belägenhet, huskropparnas utformning och sin situationsplan en distinkt skulptural verkan. Genom enkla geometriska formvariationer och tidstypiska material bildas en spännande miljö som utgör ett tydligt tidsavtryck. Områdets ursprungliga utseende är relativt välbevarat.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

De 150 radhusen är grupperade i tre kvarter med inre gårdar omgivna av långor om tio till tjugofem radhus. Runt varje kvarter löper en bilväg. Genom att huslängornas placering har anpassats till topografin är miljön variationsrik trots seriell produktion. Det höga läget bidrar med avskildhet, ljus och utblickar över omgivningen.

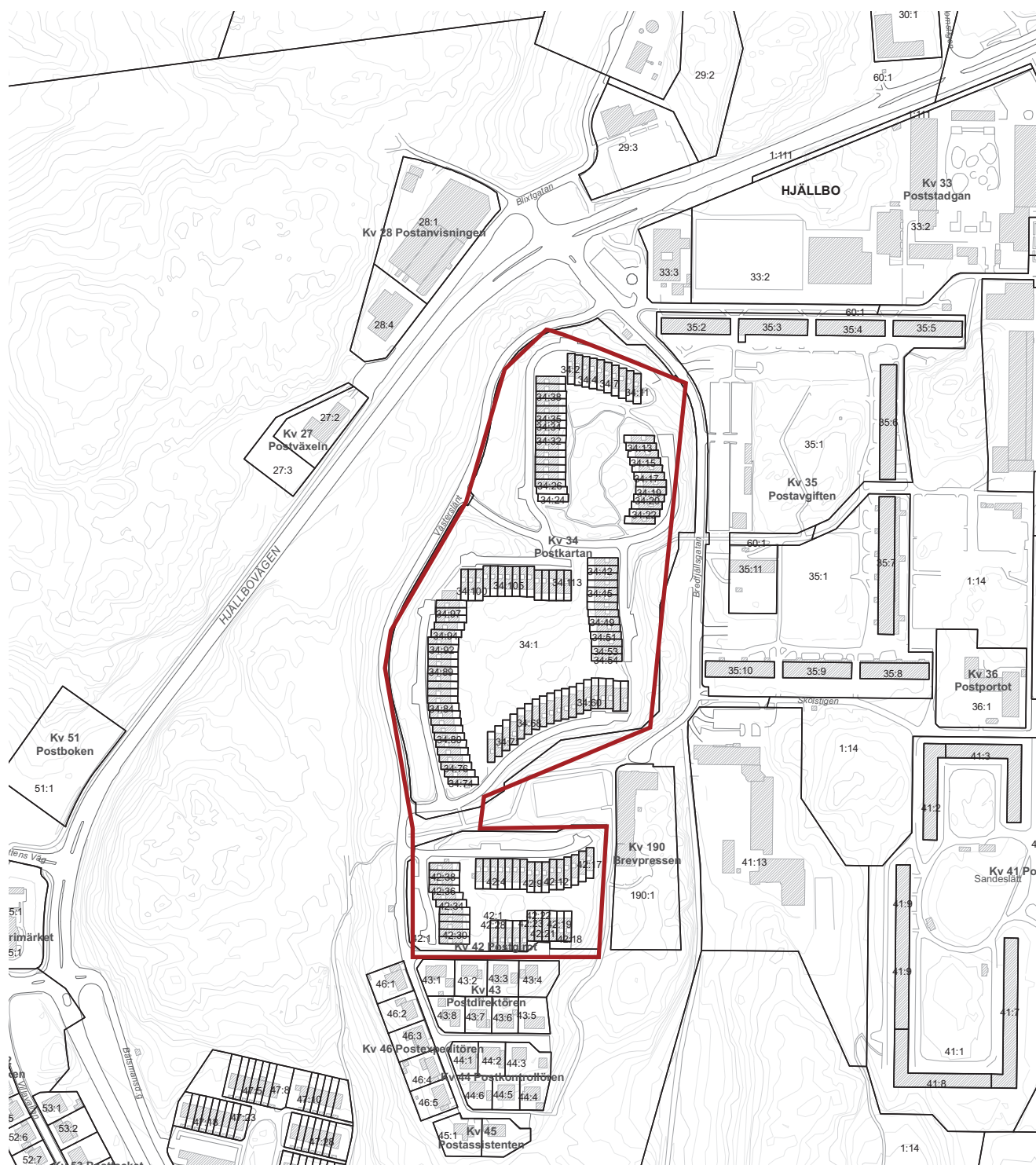
Husen har betongstomme. De lägenhetsskiljande betongväggarna är vitmålade och markerar gränsen mellan husen. Fasaderna är klädda med stående lockpanel som målats i olika kulörer. Fönsterband med tre till fem fönster artikulerar fasaderna. De platta taken är pappbelagda. Radhusens övervåning kragar ut över bottenvåningen och bildar en övertäckt biluppställningsplats. Med placering mot gårdsrummet har varje hus en egen uteplats. Husens entréer är vända mot de omgärdande gatorna.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Utbyta fasadpaneler, fönster och dörrar har tillfört en viss brokighet till området. Fasaderna var vid husens uppförande enhetligt färgsatta i mindre grupper, i kulörerna blått, rött, brunt och grönt. Idag är färgsättningen i vissa delar helt individualiserad.

Del av radhuset sett från Västerslänt. Individuella färgval och utbytta fönster har med tiden gett området en brokig karaktär.

Sandesslättskroken

Adress: Sandesslättskroken
Fastighet: Hjällbo 40:1, 154:1-53
Bebyggelse: Två svängda radhusgrupper
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Radhusen vid Sandesslättskroken uppfördes 1972-73 för Göteborgs Stads Bostads AB efter ritningar av arkitekt Stig Hansson och trädgårdsarkitekt Inga Edler Claësson.

MOTIVERING

Området har en ovanlig arkitektur och stadsplan utan motsvarighet i Göteborg. Anpassningen till terrängen är omsorgsfullt utförd. Området som helhet är välbevarat.

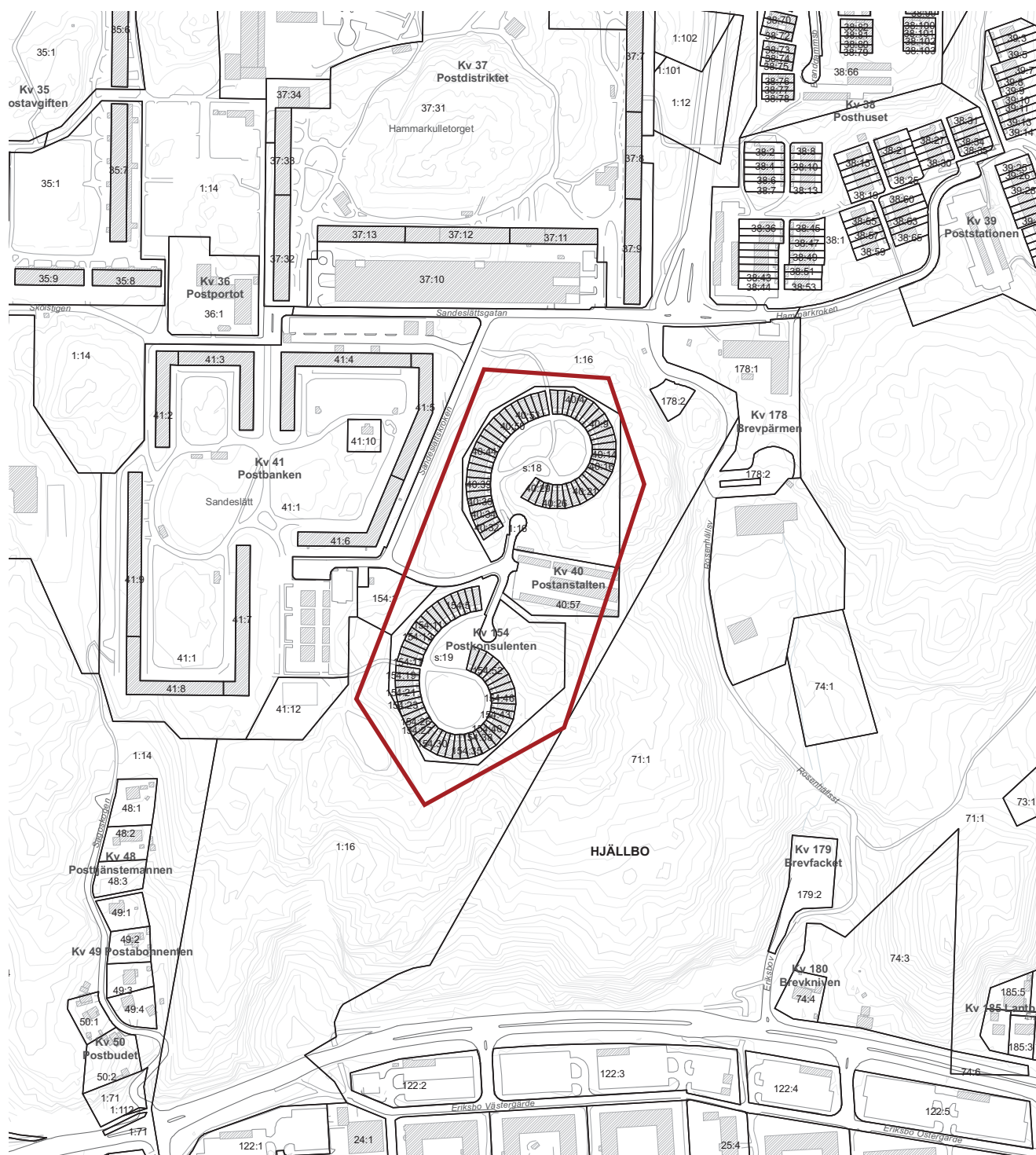
BESKRIVNING, KARAKTÄR

Två rundade radhuslängor är, mot varandra spegelvänt, placerade på var sin topp i terrängen. Huslängorna omgärdar varsin stor gård mot vilka entréerna är vända. Husen har flacka plåtblagda sadeltak. Fasaderna är av tegel på gårdssidan och panelklädda ut mot omgivningen. På entrésidan har varje hus en förstukvist, en förrådsbyggnad och en liten staketomgärdad uteplats. Förrådsbyggnad och staket är målade i falurött vilket tillför en pittoresk och lantlig karaktär till området. På den yttre hussidan löper en balkong över hela respektive huslänga.

Gårdarna är kuperade och gräsbevuxna och med berg som här och var går i dagen. Där finns lekplatser, bänkar och asfalterade gångvägar längs husen. Varje länga delas endast på ett ställe, där en smal passage leder in till gården. Här finns också enkla och dubbla garagelängor. Bostadsområdet omges av kuperad och skogsbevuxen terräng.

Området genomsyras av en omsorgsfullt genomförd anpassning till platsens kuperade och skogsklädda terräng.

ANGERED 69 MED RANNEBERGEN

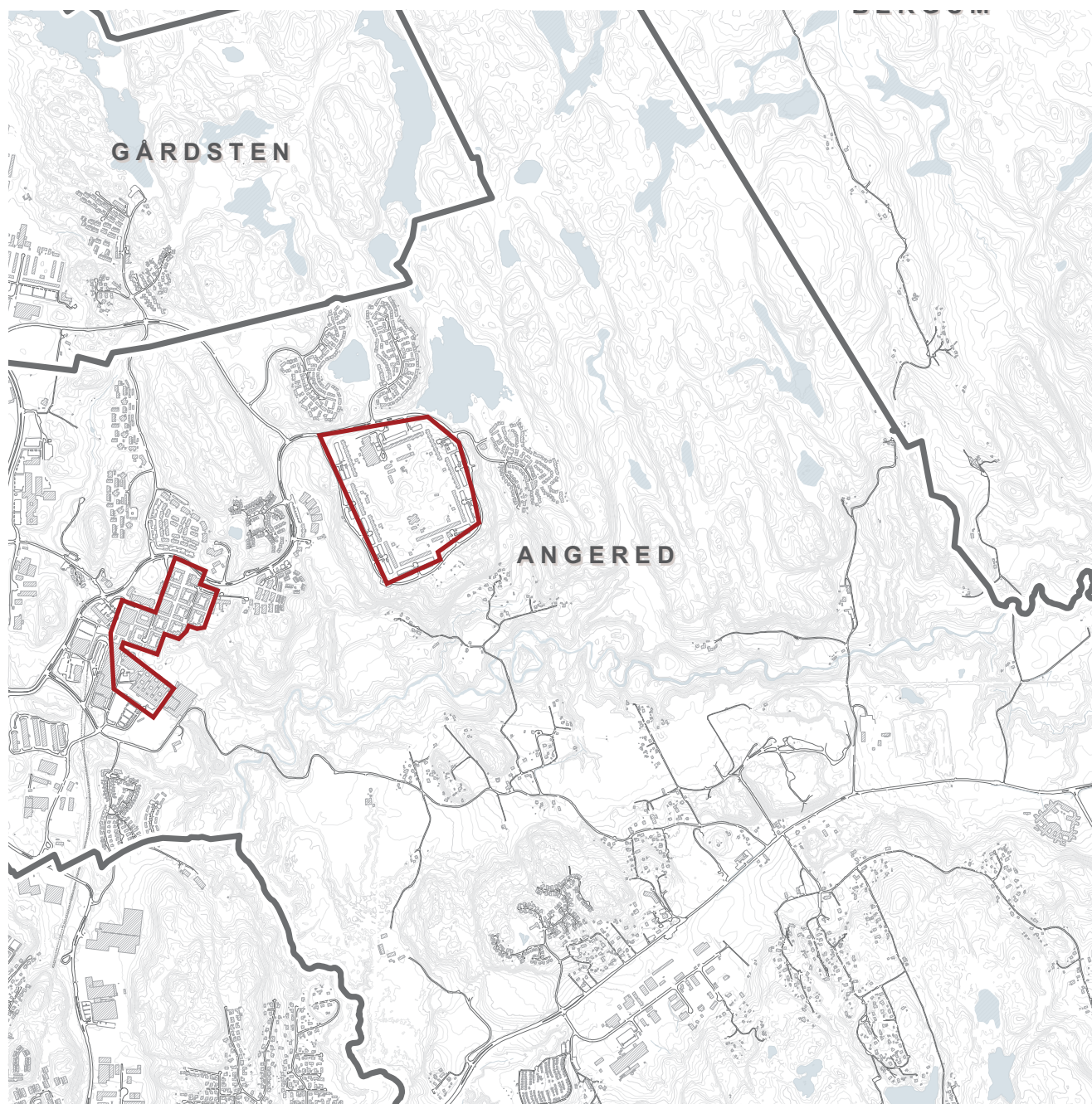
ÖVERSIKTLIG STADSDELSBESKRIVNING

Angereds högsta punkt är Rannebergen. I övrigt präglas topografin av Lärjeån med sin breda dalgång. Bebyggelsen ligger på kullar med dalgångar emellan. Angered centrum ligger

på en plåtå strax norr om Lärjeån. Matarleden Råvebergsvägen går i nord-sydlig riktning i väst och längs den ligger ett par industriområden. Från Råvebergsvägen går Titteridammsvägen mellan Angereds centrum och Rannebergen.

Rannebergen. (Användarrättigheter behöver stämmas av).

EN HISTORISK TILLBAKABLICK

Angered är gammal jordbruksmark med flera framträdande gårdar. Jordbruksbebyggelsen präglade området fram till 1960-talet. Kommunen var vid denna tid för liten för att klara av en storstadsmässig utbyggnad. Göteborg köpte upp nästan all mark vilket tillsammans med en pågående storstadsutredning såsmåningom resulterade i en frivillig inkorporering av Angered kommun med Göteborg.

Angered centrum byggdes i slutet av 1970-talet. Planen bestod i olika sektorer med utgångspunkt i ett gemensamt centrum. Tanken var att sektorerna skulle kunna expandera fritt inom sin sektor men även kunna fungera om expansionen avtog, vilket man redan hade erfarenheter av

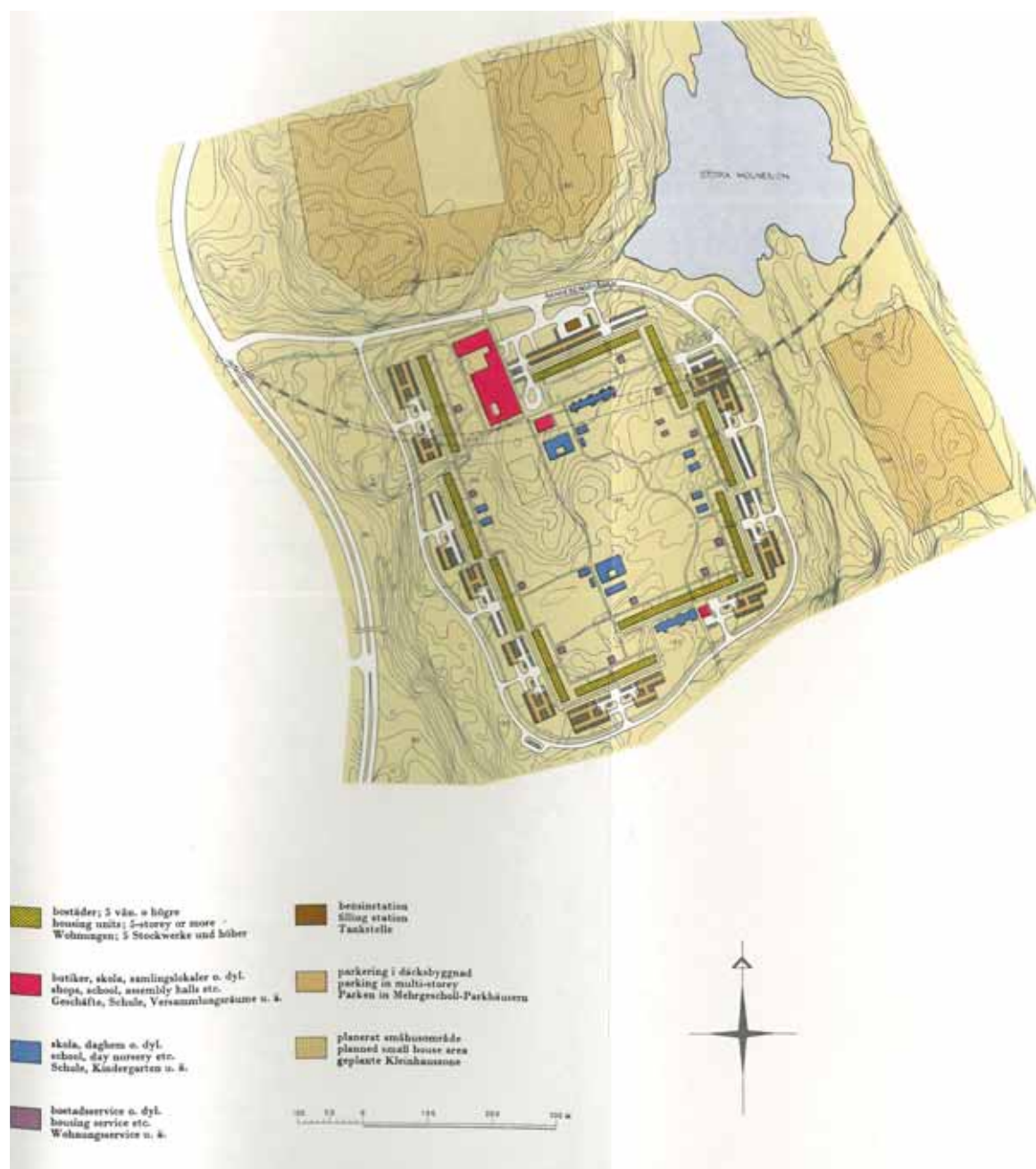
i miljonprogrammets haveri. En "stadspark" anlades ned mot Lärjeån. Kulturhuset stod klart 1979 och sammanbyggdes med bibliotek och gymnasieskola något senare.

REDAN I BEVARANDEPROGRAMMET

Inga miljöer eller byggnader från den aktuella perioden ingår i det tidigare bevarande programmet.

Rannebergen. Foto: Sanja Peter

Översiktskarta över Rannebergen ur 'Göteborg bygger', 1971.

Angered centrum med Blå stället

Adress: Angereds torg, Lärkharvs/
Fjäderharvs- mfl gator
Fastighet: Angered 93:15, 94:2, 90:1-93:2
Bebyggelse: Centrumanläggning med
kulturhus samt intilliggande
bostadsområde med trevånings
lamellhus kring tolv gårdar
Övrigt skydd: -
Pristagare ur stiftelsen Per och Alma Olssons fond
1979

HISTORIK

Angered Centrum uppfördes 1978 för Göteborgshem. Arkitektkontoret White arbetade fram planen och gestaltade bland annat butikscentrumet. Centrumet planerades som en cityannex med kulturhus liksom Frölunda torg. Kulturhuset Blå stället uppfördes 1976-79. Arkitektkontoret var K-konslut genom arkitekterna Klas Barne, Pietro Raffone och Ingemar Lundgren.

Markprojekteringsbyrån gjorde markgestaltningen. Blå stället (med referenser till arbetarnas "blåstall") är ett resultat av diskussioner om hur kulturutbudet i en förort skulle kunna förnyas med inspiration från öppna anläggningar i Holland och Frankrike, den så kallade Agora-idén med ett öppet aktivitetstorg.

MOTIVERING

Centrumanläggningen är med sina butiker, affärskedjor samt kulturhus och skola ett typiskt exempel på det sena sjuttioalets kvarterslika och mera traditionellt stadsmässiga stadsbyggnad, som en reaktion mot miljonprogrammets arkitektur. Förbättring av offentlig och kommersiell service genom koncentration av verksamheter ingick i dåtidens planeringsidé.

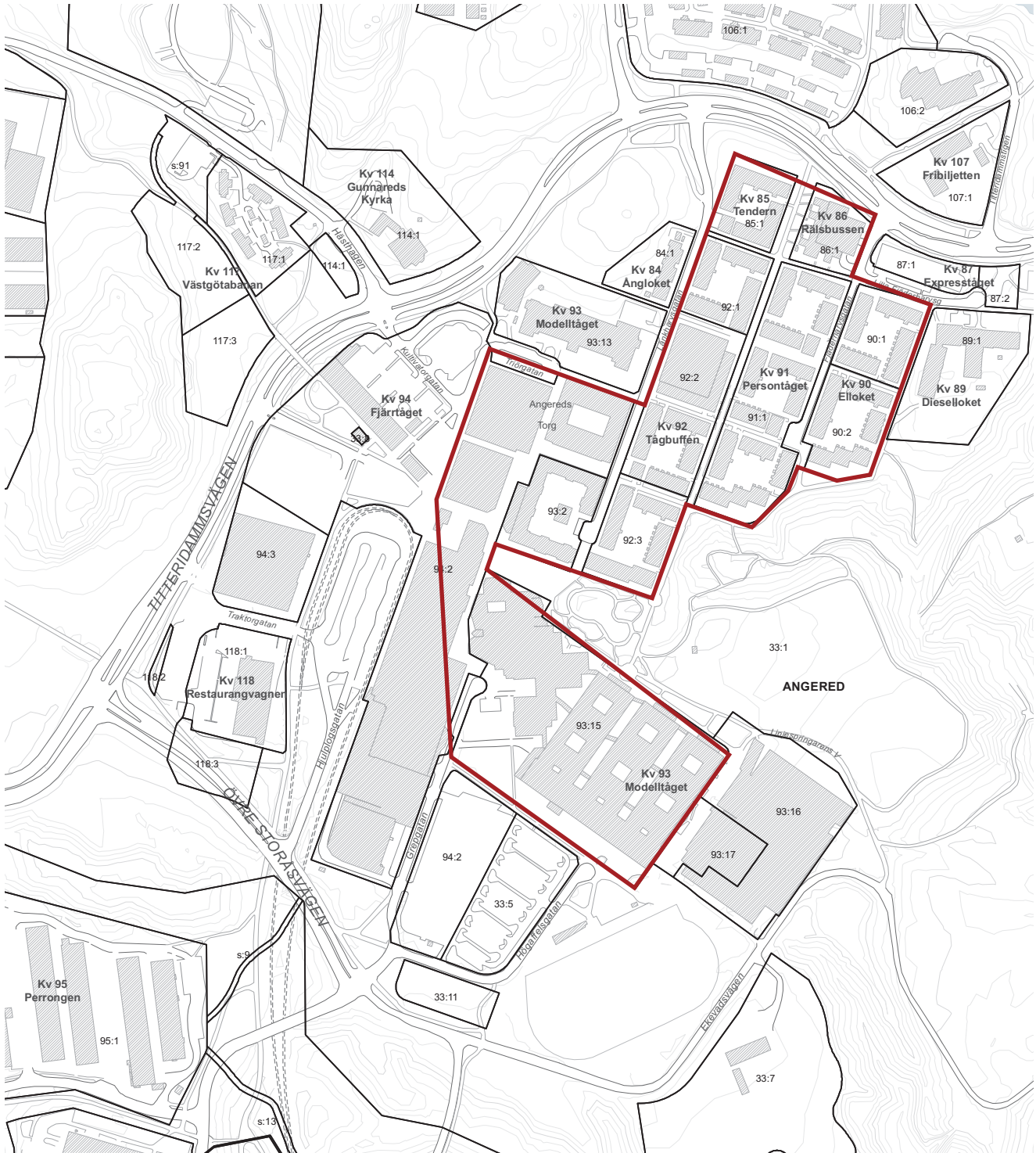
Blå stället är en välplanerad offentlig byggnad som inrymmer såväl kultur som utbildning. Den djupblå spritputsen är en viktig karaktäristika som understryker husets egenart.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Angered centrum är en anläggning med kontors- och butiksbyggnader, sjuk- och socialvårdsservice, bostäder

Angered centrum har planerats utifrån en idé om den traditionella småstadens kärna med en mänskligare skala än för tiden gängse höghusbebyggelse.

och kulturhuset Blå stället med vidbyggt bibliotek och gymnasium. Det kommersiella centrumets utformning bygger på idén om den traditionella småstadens kärna men med gaturum som sträcker sig även inomhus (jfr Östra Nordstan).

Blå stället är ett kulturellt nav mellan butiker, skola, idrottsanläggningar och bostäder. Byggnaden är mycket oregelbunden med olika vinklar och prång, samt olika takhöjder. Gestaltningssidén handlade om att det mångfaldiga inre skulle speglas i det yttre av olika byggnadsvolymer adderade till varandra. Sammanhållande är den djupblå spritputsen, som

förstärker husets egenart i stadsdelen som i övrigt har gulröda tegelhus. Entrén är förlagd mot butikshusets tomma baksida, bortvänd från centrumstråket. Bakom Blå stället finns en parkering och ännu mer undanskymd ligger där gymnasiets entré. Öppningen från detta håll in till torgområdet har en flack trappa, i vars gestaltning man kan ana en ansats till att man väntade sig en utbyggnad av denna sektor och att det åt detta håll skulle flyta en diger besökarström.

Bostadsområdet består till större delen av två- till fyra vånings lamellhus fördelade kring tolv gårdar.

Angered centrum från ovan, 2012. Foto: Göteborgs Stadsbyggnadskontor

Angered centrum har planerats utifrån en idé om den traditionella småstadens kärna med en mänskligare skala än för tiden gängse höghusbebyggelse. Foto: Anna Reuter Metelius

Blå stället med sin prismaformade entré

Rannebergen

Adress: Rannebergsvägen, Fjällblomman,
Fjällviolen, Fjällveronikan m fl
Fastighet: Angered 81:1, 82:2
Bebyggelse: Tio stycken sex till åtta våningars
lamellhuslängor kring ett stort
naturområde. Centrumanläggning
med skola och bad.

Övrigt skydd: -
Pris ur Stiftelsen Per och Alma Olssons fond 1974

HISTORIK

Rannebergen ritades för Bostadsbolaget av White genom arkitekt Gunnar Werner, och började byggas 1971 som sist i raden av elementproducerade bostadsområden i Angered. På ett tidigt stadium planerades även servicefunktioner, löparslingor, dansbana och annat intill bostadsområdet. Den omfattande servicen samt ljus marmorkross i fasaden var ett försök till statushöjning för att bemöta problemen med tomma lägenheter i förortsområdena. En satsning som också fungerade väl, här verkar ha varit mindre problem med uthyrning än i andra liknande områden.

MOTIVERING

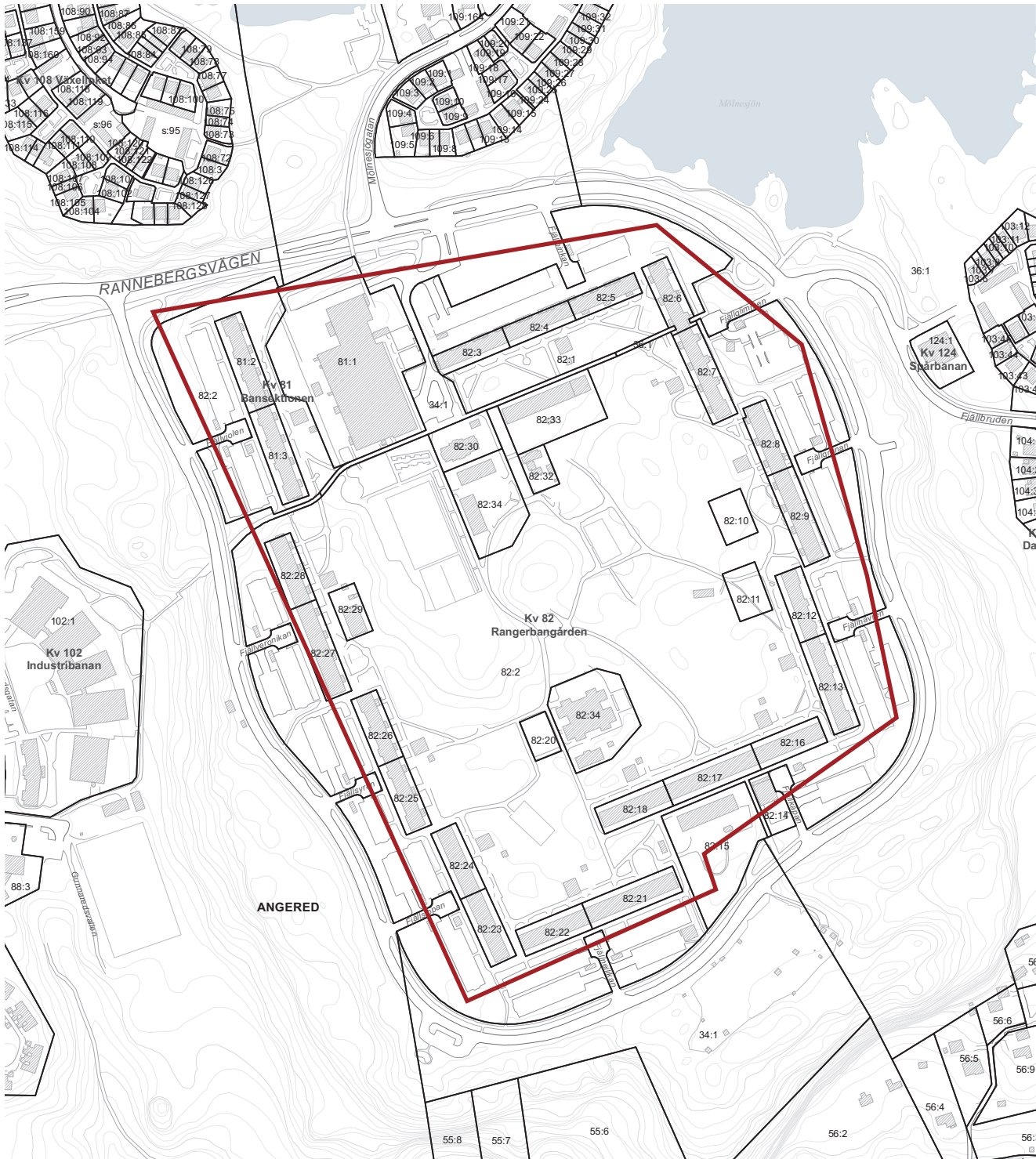
Efter Rannebergen upphörde produktionen i liknande skala, byggnadsteknik och utformning - Rannebergen representerar den rationaliserade byggnadsepokens höjdpunkt i Göteborg. Området är såväl tidstypiskt som unikt i sitt slag och husen är distinkta i landskapet, av somliga kallade "modernismens herrgårdar". Arkitektoniskt sett är Rannebergen ovanligt sammanhållet. En borgliknande krans av en enda hustyp omgärdar ett naturområde av Hedens storlek.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Området ligger på ett högt berg med storartad utsikt över Lärjeåns dalgång. En kransbebyggelse av sju/ till nio våningars lamellhus, med fri sikt åt två håll, ligger kring ett stort inre grönområde. Bebyggelsen är uppförd av prefabricerade element med ballast av varmgul italiensk marmorkross som lyser i kvällssolen. I den gröna innergården är naturen omväxlande med berghällar, sänkor och en rik blandvegetation. Den är tänkt som »sociala rum« med dansbana, tennisbanor, bollplaner samt skolor och daghem, i anslutning till simhallen. I direkt anslutning till bebyggelsen finns även Vättlefjälls naturområde.

I bostadsområdet Rannebergen var bland annat fasaderna i ljus marmorkross ett försök att lyfta områdets status.

GÅRDSTEN MED LÖVGÄRDET 70

ÖVERSIKTLIG STADSDELSBESKRIVNING

Området ligger på en högplata norr om Agnesberg. I kärnan ligger ett sänkt område; Långmossen. Stadsdelen präglas av en mycket kuperad natur med höjder upp till hundra meter över havet. Naturreservatet Vättlefjäll med badsjöar och skogspartier är en stor tillgång i stadsdelen.

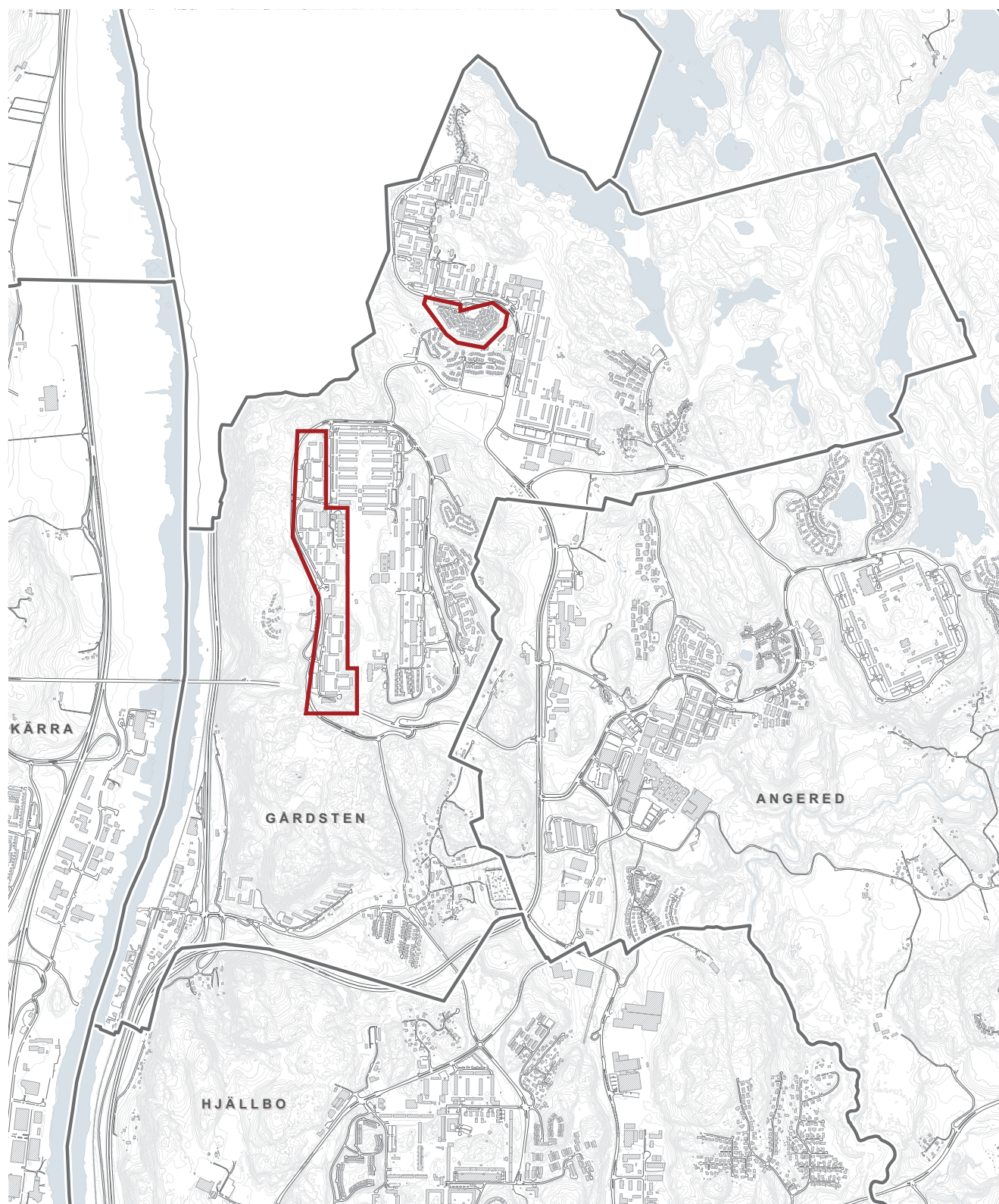
Gårdsten

Gårdsten omfattar 3300 lägenheter varav 300 i småhus och resten i flerbostadshus. På två

avplanade högplatåer ligger höghusbyggelsen grupperad kring en dal som delar in området i en östlig och en västlig del. I norr finns lägre flerfamiljshus och i öster ett par småhusområden. Trafikförsörjningen sker genom en yttre ringled knuten till ett antal mindre matargator som leder trafiken till bostadsområdena. Bebyggelsen är varierad; i området finns punkthus, lamellhus, skivhus och radhus. Huvudparten av betong med fasader av prefabricerade betongskivor eller plåt.

Flygvy över Gårdsten. (Användarrättigheter behöver stämmas av).

Lövgärdet

Lövgärdet är beläget strax söder om Surtesjön i direkt anslutning till naturområdet Vättlefjäll. Bebyggelsen ligger strödd utefter den s-formade Lövgärdesvägen som löper i nord-sydlig riktning och slutar med en vändzon i norr. I öster finns småhus och i väster flerfamiljshus. I området finns några radhusgrupper varav två specifika är särskilt tidstypiska; Ingefärsgatan och Kaprisgatan.

EN HISTORISK TILLBAKABLICK

Gårdsten har fått sitt namn efter den byggnad som förmodas ha varit gästgiveri, vid foten av Gårdstensberget, nedanför Angeredsbron. Här gick landsvägen och uppe på berget fanns inte många spår av mänsklig verksamhet. Det var Agnesberg som med sitt tillgängliga läge växte som en egen kommun innan den stora utbyggnaden tog form.

Stadsplanen för Gårdstensbergen, av arkitekterna Folke Björk och Jaak Poom, fastställdes 1968. Terrängen var besvärlig med två branta bergsryggar på varsin sida om en dalgång med

sankmark. Till skillnad från Tynnered några år tidigare ansågs det här mer fördelaktigt att planspränga bergen och fylla ut mossarna i en samordnad markentrepnad. I östra Gårdsten byggde Bostadsbolaget ett område med 1326 lägenheter i elementbyggda hus av samma typ som utvecklats i Hjällbo och använts i Hammarkullen. Exploateringen var högre än i tidigare områden och en gestaltungsutmaning låg i hur man skulle hantera en kilometerlång sträcka med hus - stråket mellan husen kan i längd och bredd jämföras med Kungsportsavenyn. Arkitekterna Rune Falks och Gunnar Werners (White) förslag om trappningar i höjd var omöjliga enligt elementfabriken. Östra Gårdsten har mött kritik för sin monotona utformning med "långa linjaler".

Med sin stadsplan från så sent som från 1970 är Lövgärdet ett av de yngsta områdena från epoken.

REDAN I BEVARANDEPROGRAMMET

Inga miljöer eller byggnader från den aktuella periodeningåridettidigarebevarandeprogrammet.

Flygvy över Lövgärdet. (Användarrättigheter behöver stämmas av).

Översiktskarta över Gårdsten och Lövgärdet ur 'Göteborg bygger', 1971.*

Kaprisgatan

Adress: Kaprisgatan
Fastighet: Gårdsten 63:1
Bebyggelse: Område med trettiosex längor med tvåvånings hyresradhus
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Kaprisgatan byggdes 1973 av Göteborgshem enligt ritningar av Bengt Börtin arkitektkontor. Området planerades ursprungligen med långa skivhus, men behovet av andra hustyper ansågs vara större så man ändrade sig och byggde hyreslägenheter i radhusform, för att ge markbostäder till rimliga bostadskostnader.

MOTIVERING

Radhusen vid Kaprisgatan uppvisar en alternativ form av boende; hyreslägenhet i radhusform, som uppkom och blev relativt utbredd under 1960-talet. Områden är ett av få som inte har övergått till annan ägandeform. Husen är med sina platta tak och rödmålade träfasader typiska exempel på en typologi inom sin tids radhusbyggande.

BESKRIVNING, KARAKTÄR

Bebyggelsen består av ett antal radhuslängor grupperade i en halvcirkel på en bergsplatå i centrala Lövgärdet.

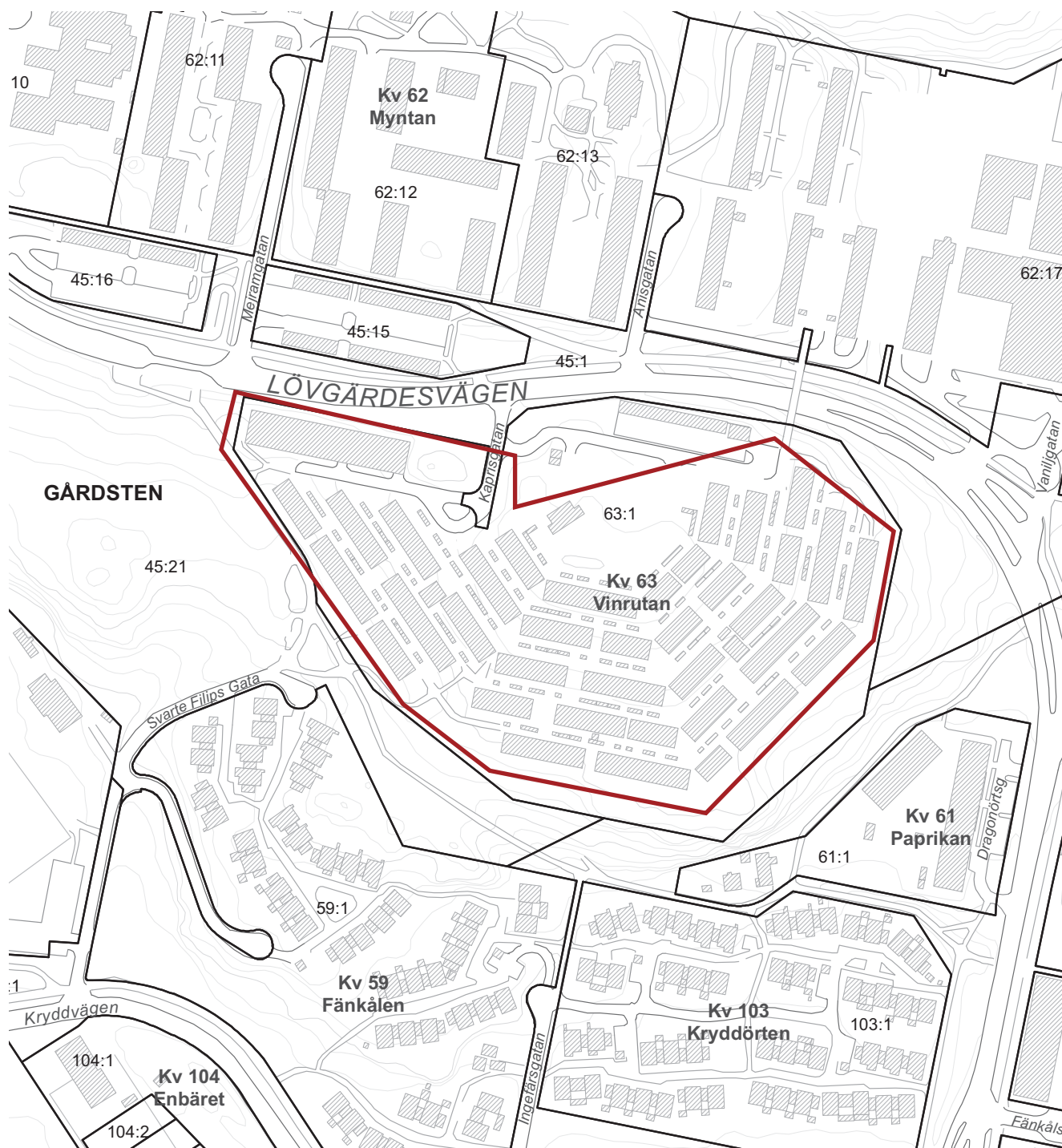
Radhusen är byggda i suterräng, uppförda med regelstomme i två våningar och krönta av ett platt papptäckt tak och vilar på en grund av spritputsad betong. Fasaderna har stående röd träpanel och vita plåtdetaljer. Små rektangulära fönster är ordnade utmed den ena fasadens långsida. Dörrarna är vita och liksom fönstren placerade i fasadlivet. Små skärmtak pryder entréerna och vid sidan om dessa finns små rabatter med blomsterplanteringar. Ut mot lövgärdesgatan finns privata uteplatser inhägnade av vitmålade trästaket. Mellan husen finns asfalterade gångstråk med bänkar och bord.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Området rustades upp under 2005.

Området Kaprisgatan innehåller hyreslägenhet i radhusform.

Västra Gårdsten

Adress: Peppar-, Kanelgatan
Fastighet: Gårdsten 1:1-3, 12:1-12
Bebyggelse: Lamellhus kring tolv
sammankopplade gårdar
Övrigt skydd: -

HISTORIK

Västra Gårdsten, ritat av arkitekten Arne Nygård 1968-69, byggdes av Samhällsbyggen i en serie av tolv gårdar med lamellhus i prefabricerade betongelement. Landskapsarkitekt var Edvard Jacobson.

MOTIVERING

Med sin höjd och sina nattetid lysande, uppglasade trapphus har området en karakteristisk, vida synlig profil. Materialet och utförandet i området är tidstypiska, men byggnadsstilen är säregen. I området har konsten, vyerna från den höga landplatån samt temavisa trädplanteringar sammansmält nästan till en skulpturpark.

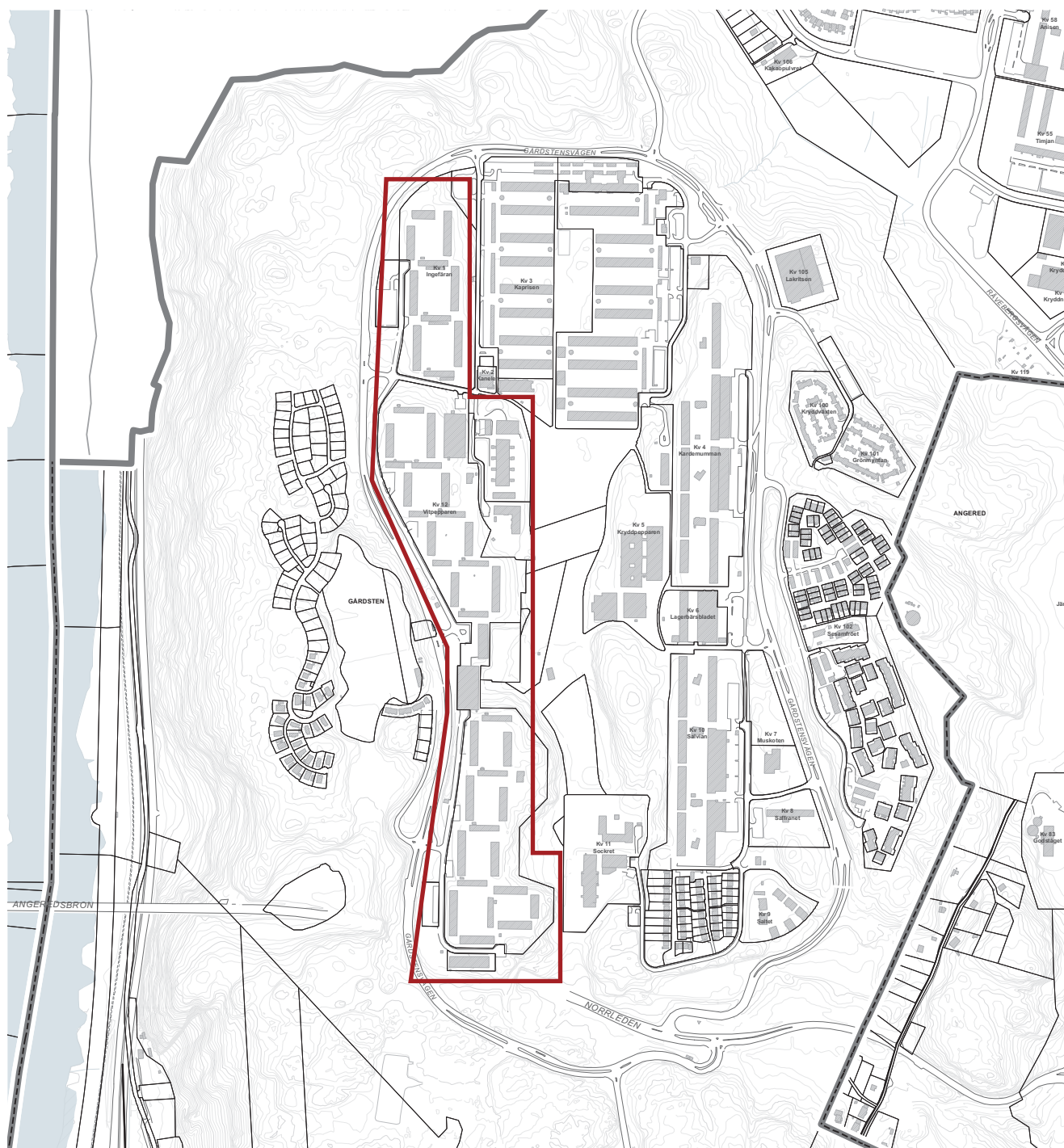
BESKRIVNING, KARAKTÄR

Området består av tolv sammankopplade gårdar med lamell- och skivhus, ligger grupperad i nord-sydlig riktning utefter Gårdstensvägens västra sträckning. Byggnaderna är placerade fyra och fyra kring fyrkantiga, tämligen slutna, men ljusa gårdar. Varje kvarter avgränsas av ett loftgångshus mot söder samt två lamellhus mot öster och väster. Längs tre sidor av varje gård ligger trevånings lamellhus. Den fjärde består av loftgångshus. Lägenheterna nås via loftgångar från ett trapphus på ena sidan. De högre husen är upplyfta på pelare.

Hög och låg skala förenades i slutna gårdsbildningar med trädplanteringar och skulpturkonst. Genom byggnadernas upphöjning på pelare - en lösning inspirerad av internationell modernism men inte oproblematisk i det blåsiga Göteborgsklimatet - tillåter arkitekturen en visuell kontakt mellan gårdarna. Genom området går ett gångstråk som vid särskilda mötespunkter ger spännande vyer t.ex. utåt mot älvdalen. Detaljarbetet och konstnärliga ambitioner finns i reliefgjutningar på höghusgavlarna och fasaderna samt i de glasade trapphusen. Enkla, prefabricerade material användes till att skapa en variation i fasaderna.

De glasade trapphusen lyser upp som lyktor när det är mörkt är karaktäristiska för området.

GENOMFÖRDA FÖRÄNDRINGAR

Delar av bostadsområdet byggdes om 2002–04 av Gårdstensbostäder och arkitekt Christer Nordström med fokus på miljötänkande. Tio bostadshus med sammanlagt 255 lägenheter renoverades i början av 2000-talet. Renoveringen har genomförts med stark tonvikt på energibesparing, kretsloppsanpassning samt förnybar energi. Projektet "Solhusen" omfattar tre kvarter i området. Bland annat har loftgångshusens tak har försetts med prefabricerade solfångarelement. Varmluften från solfångarna används också för att värma växthus i de av klimatskäl igenbyggda bottenvåningarna. Växthusen blir till mötesplatser för bostadshusens invånare.

Dynamisk arkitektur. Hög och låg skala förenas i slutna gårdsbildningar.

TRYCKTA KÄLLOR OCH STENSILERAT MATERIAL

... där människor trivs. Familjebostäder i Göteborg AB 1950-1990. Göteborg, broschyr 1990

Byggnader i Göteborg /[Buildings in Göteborg] en guide till 1900-talets Göteborgsarkitektur, 1979/ Claes Caldenby

Allmännyttan: välfärdsbygge 1850-2000 / Klas Ramberg

Andersson, Birgitta (1977): Idealbostad eller nödbostad. Det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling studerad i Göteborg. Diss. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm T19:1977

Andersson, Gösta (1967): "Elementbyggda flerfamiljshus"// Arkitektur, 6:1967

Arkitektur i Sverige 1995-99 : Architecture in Sweden Caldenby, Claes, Olof Hultin mfl

Arnstberg, Karl-Olov, Miljonprogrammet

Blå Staden 1972 - 1992. Riksbyggen, bostadsrättsföreningen nummer 35. Göteborg, 1992

Brolid M, Caldenby C (2001): Sven brolid arkitektkontor 1948-1978. Göteborg

Carlén, Göran och Göran Cars (1990) Förnyelse av storskaliga bostadsområden. En studie av effekter och effektivitet. Byggforskningsrådet. Stockholm R31:1990

Caldenby1998 red., Att bygga ett land

Engfors, Christina (red.)(1987) Folkhemmets bostäder 1940-1960. Svenskt bostadsbyggande under 1940 och 50-talen. ArkitekturMuseet

Fahlberg, Bo och Monica Forsell (red.) (1985) Så gick det till. HSB Göteborg 60 år, 1925-1985. Göteborg

Femtioåret – Arkitekturmuseets årsbok 1995, Historiker, arkitekter, uppfinnare, förvaltare m.fl. skildrar här olika aspekter på det svenska välfärdsbygget under 1950-talet

Folkhemmets bostäder 1940 – 1960, Redaktör Christina Engfors

Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden, Eva Rudberg

Frendberg, Torsten (1968): Vi bygger i Göteborg. En berättelse om Göteborgs Stads Aktiebolag. Göteborg

Frendberg, Torsten, m fl (1967): Från oket till luftkranen. Så byggde vi Göteborg. Svenska Byggnadsarbetareförbundet. Göteborg

Fritz, Martin (1993) Göteborgs Byggmästareförening 1983-1993. Volym I, Västra Sveriges Byggmästareförening Göteborg

Gamlestaden : historik och arkitekturguide Atlestam, Ingrid

Gräv där du bor. Historiska axplock från Hisings Backa. Riksbyggen Göteborgshus 35, Göteborg, 1992

Guide till Göteborgs arkitektur / Claes Caldenby, Caldenby, Claes

Gunnars dagbok : 49 år som arkitekt - ett favoriserat yrke, Werner, Gunnar

Göteborg bygger. (1971) Göteborgs allmännyttiga och kooperativa bostadsföretag. GAKO 1971 (1960) Göteborg

Göteborg: : att bygga staden / Red. Einar Hansson, ---

Göteborg med omgivning (1978). SAR guide to contemporary Swedish Architectur 1968-78

Göteborgs utbyggnad. (1975) Utkast till beskrivning av Göteborgs stadsbyggnadshistoria. Göteborg

Hittills har vi byggt. HSB Göteborg. (1985) (katalog över områden) Göteborg Hjertén, Inge (1959): "Göteborgs Elementbyggnadsmetod" // Byggmästaren 1959:6

Högsbo på väg : Vandra och upptäck mer av din stad ---

Jensfelt, Simon (1957) "Höghus" // Byggmästaren 4:1957.

Kimbré, Siv (1966): "Bostadsgenomsnittet" // Arkitektur 8:1966.

Konst på stan - om offentlig konst i Göteborg, Charles Felix Lindebergs fond
Kortedala : kort historik och arkitekturguide Andersson, Gerhard

Kvibergs kyrkogård. Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar

Lena Emanuelsson. Rapport 16, 2001

En bok om Göteborgarnas konstskatt – Charles Felix Lindbergs
donationsfond 1912-1923 Kulturnämnden/Göteborgs stad, 1996

Lind, Helena, Leandersson, Bert, Från Haga till Hammarkullen :
allmännyttans hus i Göteborg, Göteborg : Kabusa , 2010

Lindqvist, Nils (1958) ”Bostadshöghus 1950-58” // Byggmästaren A7:1958

Lundevall, Ove (1975) HSB genom fem decennier. HSB

Mellgren Maria, Kyrkor i Göteborgs stift, rapport över
kyrkobyggnadsinventering och karakterisering 2001-2007
Modern hembygd: leva i, lära av, utveckla tillsammans –
Riksantikvarieämbetet, ISBN 91-7209-213-0

Moderna kyrkobyggnader. Kyrkobyggandet i Göteborgs stift 1940-1999

Elisabeth Andersson Projektrapport 2011

Norra Älvstranden – processen, Göteborg 2001

Nya Svenska kyrkor, del II Götaland, Riksantikvarieämbetet 1993:5 RAÄ

Olsson, Kent (1996) Från industristad till tjänstestad 1920-1995, Göteborgs
Historia. Näringsliv och samhällsutveckling. Nerenius & Santérus förlag,
Göteborg

Olsson Sören: Bostaden som politiskt objekt och vara, MelicaMedia 2010
Schönbeck Boris – Stad I förvandling

Strehlenert, Curt (1968) ”Utvecklingsarbete inom HSB”// Byggmästaren
9:1968

Så byggdes husen 1880-1980, Björk, Callersten, Reppen, 1984

Så byggdes staden – Cecilia Björk, Laila Reppen. Huvudbok ISBN 91-7332-921-5

Söderqvist Lisbeth, Rekordår och Miljonprogram – Flerfamiljshus i stor skala, 1999

Söderqvist Lisbeth, Att gestalta välfärd, från ide till byggd miljö, 2008
Tage William-Olsson : stridbar planerare och visionär red. Caldenby

Tekno´s Byggnadsbranschens handbok. Allmän del. (1976) Teknografiska institutet. Publ. 15-2. Stockholm

Ulvenstam, Lars (1993) Bygga och bevara - sett ur ett 1960-talsperspektiv. Göteborgs Byggmästareförening 1893-1993 Volym II. Västra Sveriges Byggmästareförening. Göteborg

Upptäck Angered! / 2005, [redaktionsgrupp: Claes Caldenby, Einar Hansson och Sanja Peter

Upptäck Hisingen! 2008, det moderna Göteborg, redaktionsgrupp: Einar Hansson

Upptäck Nordost : Gamlestaden, Kviberg, Utby, Kortedala. 2006, redaktionsgrupp: Einar Hansson mfl.

Upptäck Västra Frölunda! 2007/ redaktionsgrupp: Einar H ---

Vardagens arkitektur – Jöran Lindvall, Ann-Kristin Myrman. Bäckströms förlag

Westin, Jan (2008): Pauli Backe. Göteborg

Vidén, Sonja & Gunilla Lundahl, Red. (1992) Miljonprogrammets bostäder. Bevara - Förnya - Förbättra. Byggeforskningsrådet, Stockholm

Wigblad, Ingvar (1996): Riksbyggen - min historia. Riksbyggen Göteborg

Visste du- : om rekordårens bostadsbebyggelse i Göteborg , Göteborgs stadsmuseum 2003 ---

Zimdal, Helge (1981): En arkitekt minns. Sektionen för arkitektur, Chalmers

Tekniska Högskola. Göteborg

UPPSATSER, RAPPORTER

Naim Samara Inventering av yttre konst och konsthantverk, Poseidon, 1996
Holmqvist, Lars Olof, m fl (1973): Bostad och bostadspolitik i Sverige från
tjugotal till sjuttital. Examensarbete, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.

Lindstedt, Torbjörn (1997) Om kulturmiljövårdens syn på modernismens
stadsplanering. Examensarbete, Göteborgs Universitet, Institutionen för
miljövetenskap och kulturvård. Göteborg, 1997:22

Giorgi, Pernilla (1995) En god miljö? En rums och kulturhistorisk analys av
miljonprogrammet Gårdstensberget. Examensarbete, Göteborgs Universitet,
Institutionen för Kulturvård. Göteborg 1995:14

Emanuelsson, Lena (1995) Skolspåret i Hjällbo. Ett miljonprogramområde
vårt varsamhet. Examensarbete. Göteborgs Universitet, Göteborg

Lund, Inge och Sanja Peter: Åkered ett egnahemsområde från 1960-talet -
hur lagom som helst. Praktikarbete för Stadsbyggnadskontoret i Göteborg

Birath, Anna (1993) Smyckegatans nya kläder. Ombyggnaden av ett
miljonprogramsområde i Göteborg. Examensarbete, Göteborgs Universitet,
Institutionen för Kulturvård. Göteborg 1993:17

Romers kulturarv i Göteborg – en landskapsdimension. Persson, Erika
examensuppsats GU 2012:11

Hansson, Einar (1985). Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum: stadsstudier
som ett led i stadsförnyelse i Biskopsgården : lägesrapport februari 1985.
Göteborg: Avdelningen för stadsbyggnad, Chalmers tekniska högskola.

DATABASER, HEMSIDOR

http://www.modernavg.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePageWide.aspx?id=46780

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/home.raa>